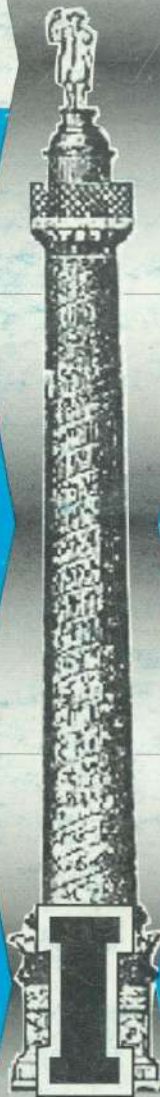

2005
3

ISBN 0236-3100

INSTITUTUL DE ISTORIE
AL ACADEMIEI DE ȘTIINȚE A REPUBLICII MOLDOVA

**REVISTA
DE**

ISTORIE

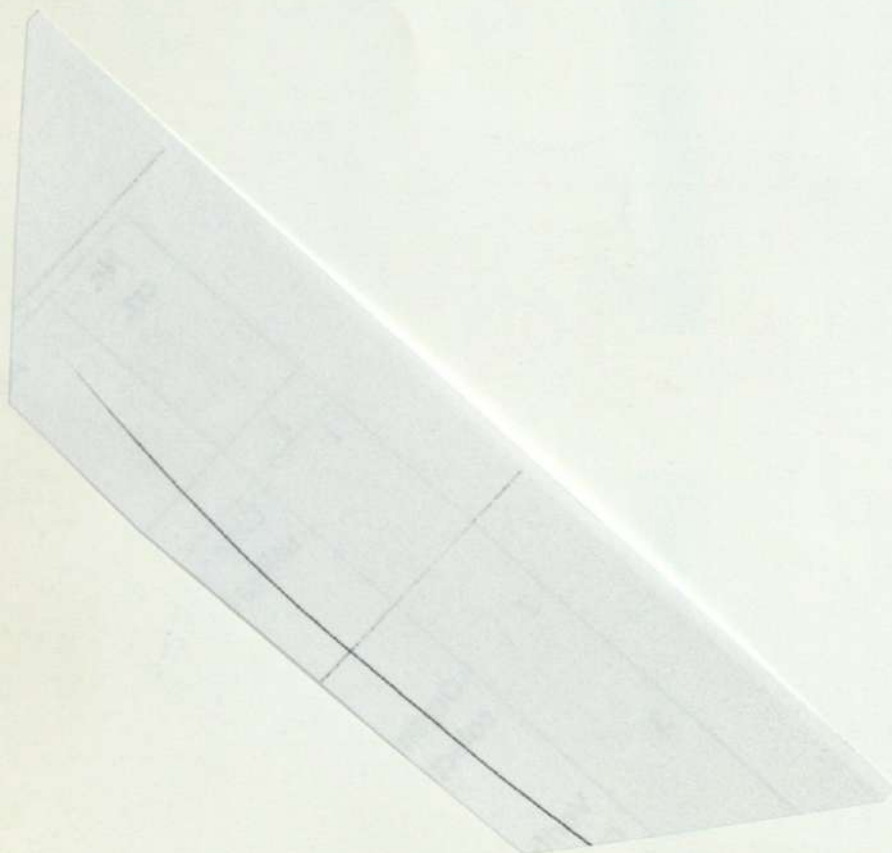
A

MOLDOVEI

2005

3

DONAȚIE

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI

COLEGIUL DE REDACȚIE

INSTITUTUL DE ISTORIE

REVISTĂ DE ISTORIE A MOLDOVEI

3 (63)

2005 – iulie-septembrie

Revistă științifică, fondată în 1990

RV-20897

Biblioteca națională
a Republicii Moldova

RV-20897

CIVITAS

CHIȘINĂU 2005

COLEGIUL DE REDACȚIE

Redactor-șef:

Demir DRAGNEV, dr. habilitat în istorie, prof. univ., membru corespondent al A.Ș.M.

Membri ai colegiului:

Leonid BULMAGĂ, dr. în istorie, *Ioan CAPROȘU*, dr. în istorie, prof. univ. (Iași),
Ion CHIRTOAGĂ, dr. habilitat în istorie, *Pavel COCĂRLĂ*, dr. habilitat în istorie,
prof. univ., *Gheorghe COJOCARU*, dr. în istorie, *Gheorghe GONȚA*, dr. habilitat în istorie,
prof. univ., *Andrei EȘANU*, dr. habilitat în istorie, membru coresp. al A.Ș.M.,
Ion JARCUTCHI, dr. în istorie, *Gheorghe NICOLAEV*, dr. în istorie,
Constantin REZACHEVICI, dr. în istorie, prof. univ. (București),
Ion ȘIȘCANU, dr. habilitat în istorie, prof. univ., *Ion VARTA*, dr. în istorie,
Alexandru ZUB, dr. în istorie, prof. univ., membru corespondent al Academiei Române (Iași),
Zinaida ALEXANDREANU-SÂTNIC, dr. în istorie, *Mihai Adauge*, cercetător științific.

REDACȚIA

Secretar de redacție: dr. *Valentin Constantinov*

Redactor: *Dumitru BOICU*

Tehnoredactare computerizată: *Vera BOSTAN*

Apărut cu sprijinul Consiliului Suprem
pentru Știință și Dezvoltare Tehnologică

S U M A R

STUDII

- 5 *Igor Sava*, **Motivațiile actului de ctitorie în spațiul carpato-nistrean (secolele XV-XVI)**
- 15 *Emil Dragnev*, **Programul iconografic al pronaosului bisericii Sf. Cruce din Pătrăuți**
- 26 *Ion Varta, Tatiana Varta*, **Manifestări de rezistență a Bisericii ortodoxe române din Basarabia față de politica țaristă de deznaționalizare și asimilare**
- 43 *Rodica Svetlicinâi*, **Minoritățile naționale din Basarabia la sfârșitul secolului XIX – începutul secolului XX (considerații privind ponderea numerică, situația economică, politică și socială)**

COMUNICĂRI

- 60 *Alexandru Furtună*, **Unele considerații privind cotidianul și mentalitatea arhaică**
- 66 *A. Boldureanu*, **Falsuri și imitații după asprii otomani descoperiți în Moldova (secolul XVI)**
- 69 *Valentin Constantinov, Sergiu Tabuncic*, **Inscripțiile de pe crucile de piatră de la Oxentea**
- 72 *Scutelnic*, **Contribuții istoriografice referitoare la reforma agrară din Basarabia de la 1868**
- 79 *Gheorghe Cojocaru*, **Un punct de „cotitură” în problema națională: Conferința a XIX-a unională a PCUS (1988)**

PORTRET POLITIC

- 83 *Silvia Dulischi*, **Vladimir Purișkevici - portret politic**

RECENZII

- 100 *Valentin Constantinov*, **Documente privitoare la istoria orașului Iași, vol. VI. “Acte interne (1756-1770)”**, editate de Ioan Caproșu, Editura „Dosoftei”, Iași, 2004
- 101 *Sergiu Tabuncic*, **O lucrare enciclopedică exemplară despre domnii Țării Moldovei**
- 104 *Lilia Zabolotnaia, Victor Țvirunc*, **Viața și activitatea contelui Toma Cantacuzino**, Editura “Univers Pedagogic”, Chișinău, 2005, 160p.
- 105 *Lilia Zabolotnaia, Daniel Hrenciuc*, **România și Polonia – 1932-1939. Relații politice și diplomatice**, Academia Română, Filiala Iași, Centrul de Istorie și Civilizație Europeană, Editura Universității Suceava, 2005, 268p.
- 107 *Alina Felea*, **Revista „Analecta catolica”**

CONTENTS

STUDIES

- 5 *Igor Sava*, **Motivations for Religious Building in Carpathian-Dniestrian space (15-16th Centuries)**
- 15 *Emil Dragnev*, **Iconographic Program of Saint Cross Church's Pronaos of Patrautsi**
- 26 *Ion Varta, Tatiana Varta*, **Manifestations of Resistance of Bessarabian Church against Tsarist Policy of Denationalization and Assimilation**
- 43 *Rodica Svetlicinai*, **National Minorities in Bessarabia at the end of XIX-th – early XXth Centuries (aspects related to statistics, economic, social and political situation)**

COMUNICATIONS

- 60 *Alexandru Furtună*, **Some Considerations on Daily Life and Arhaic Mentality**
- 66 *A. Boldureanu*, **Fakes and Imitations of Ottoman Coins in Moldavia (16th Century)**
- 69 *Valentin Constantinov, Sergiu Tabuncic*, **Inscription from the Stone Crosses of Oxentea**
- 72 *Scutelnic*, **Historiographical contributions related to the 1868 agrarian reform in Bessarabia**
- 79 *Gheorghe Cojocaru*, **All-Union XIX-th Conference of CPSU (1988): a Turning point in Soviet Nationalities Policy?**

POLITICAL BIOGRAPHY

- 83 *Silvia Dulischi, V. Purişkevici* – **a Political Biography**

REVIEWES

- 100 *Valentin Constantinov*, **Documents related to the History of Iasi, , vol. VI. Internal Documents (1756-1770), edited by Ioan Caproşu, Publishing House „Dosoŧei”, Iaşi, 2004.**
- 101 *Sergiu Tabuncic*, **An useful encyclopedia on the Princes of Medieval Moldavia**
- 104 *Lilia Zabolotnaia, Victor Ţvircun*, **Life and Activity of Count Toma Cantacuzino, Publishing House „Univers Pedagogic”, Chişinău, 2005, 160p.**
- 105 *Lilia Zabolotnaia*, **Review on Daniel Hrenciuc, Romania and Poland, 1932-1939. Political and Diplomatical relations, Academia Română, Filiala Iaşi, Centrul de Istorie şi Civilizaţie Europeană, Editura Universităţii Suceava, Suceava, 2005, 268p.**
- 107 *Alina Felea*, **A presentation of a new journal – „Analecta catolica”**

STUDII

MOTIVAȚIILE ACTULUI DE CTITORIE ÎN SPAȚIUL
CARPATO-NISTREAN (SECOLELE XV-XVI)

Igor Sava

Problema motivațiilor actului de ctitorie în spațiul carpato-nistrean în secolele XV-XVI trebuie abordată în strânsă corelație cu apariția fundațiilor religioase, reprezentate de biserici și mănăstiri, proces consfințit în realitățile românești prin actul de ctitorie.

Subiectul în cauză nu a constituit până în prezent obiectul unor preocupări speciale în istoriografia românească, excepție făcând unele studii, în care autorii abordează tangențial problema motivațiilor actului de ctitorie prin prisma receptării și funcționării dreptului de ctitorie bizantin în Țara Românească și Moldova¹. În aceeași ordine de idei semnalăm prezența doar a unui studiu ce tratează însă o perioadă scurtă de timp și remarcă doar motivații etice și ideologice ale actului ctitoricesc la Ștefan cel Mare². Studiarea acestor motivații ar elucida un aspect important, ce vine să întregască fenomenul complex, numit de către cercetători actul de ctitorie, și ar oferi o serie de explicații în ceea ce privește cauzele și intențiile tuturor celor implicați direct în constituirea lăcașelor de cult din spațiul românesc medieval.

Abordarea semnificației acestor motivații, ce constituie preocuparea acestui modest studiu, nu se poate realiza fără a ține seama de condițiile istorice în care a apărut și s-a dezvoltat fenomenul ctitoricesc. De asemenea, pentru explicarea motivațiilor actului ctitoricesc va trebui să folosim întreaga varietate de izvoare istorice medievale la care am avut acces, și anume: acte oficiale, cronici, notițe de călătorie, inscripții, pomelnice și pisanii ctitoricești etc. Pentru a oferi o imagine integrală asupra subiectului abordat vom apela la o serie de exemple preluate din realitatea temporală a Țării Românești.

Care sunt motivațiile actului de ctitorie în general și, îndeosebi, al celui de ctitorie în Moldova?

O primă motivație a actului de ctitorie, deosebit de importantă, este de ordin etico-religios, adică de invocare a grației divine. Astfel, prin actul pios de ctitorire a bisericii sau a mănăstirii, grația divină devine una dintre rațiunile esențiale ale acestuia, într-o societate în care întreaga ideologie era dominată de religie și subordonată acesteia³. Domnitorul țării, care era deținătorul puterii politice supreme, ajuns la cea mai înaltă demnitate în stat din grație divină⁴ (din mila lui Dumnezeu – după cum consemnează actele oficiale), se simțea obligat de poziția sa socială să-și exprime atașamentul și sentimentul de mulțumire prin cinstirea și susținerea Bisericii. Invocarea grației divine, care stă la baza actului de constituire a fundațiilor medievale, de sorginte bizantină, a fost preluată de ctitorii moldoveni, în special, domnitori, și însoțește, de regulă, procesul de înzestrare a ctitoriilor cu diferite bunuri materiale. Afirmațiile de mai sus ne permit să conchidem că grația divină era invocată în diferite contexte “*pentru sine, de mântuirea sufletului, sănătate trupească, și pentru ai săi părinți răposați, bunici și străbunici, copii și soție, pentru țară și boieri*” și se întâlnește frecvent în documentele care vizează actul de danie.

Această mentalitate este firească pentru perioada medievală. Ea este confirmată de modalitatea caracteristică de explicare, care apare destul de frecvent și într-un limbaj specific, în documentele epocii. Astfel, multe dintre pisaniile secolelor XV-XVI încep cu aceeași formulă protocolară „Io”, *prin mila lui Dumnezeu domn al Țării Moldovei...* și continuă cu sintagmele „a binevoit a zidi această casă”, care nu putea fi decât a lui Dumnezeu, „a început să zidească”, „a ridicat această casă”, „am dat și am miluit” și, indiferent de modul de exprimare a scopului, se urmărește obținerea calității de ctitor⁵.

Cea mai expresivă invocație a grației față de Dumnezeu este reflectată de tabloul votiv, unde imaginea prezintă gestul domnului-ctitor, care împreună cu familia sa închină Mântuitorului ctitoria sa⁶. Uneori motivul ctitoriei este precizat limpede și în actele de fundare. De exemplu, în hrisovul emis de cancelaria lui Petru Mușat la 1 mai 1384 se menționează că Margareta, mama voievodului, a ridicat biserica din Siret „...din evlavie pentru Dumnezeu și fericita Maria, maica sa, precum și pentru Ioan Botezătorul”⁷. Mircea cel Bătrân, domnul Țării Românești, ctitorul mănăstirii Cozia, în actul din 20 mai 1386 explica motivul zidirii sale astfel: *...după putere am binevoit să urmez să proslăvesc pe Dumnezeu, care m-a proslăvit pe mine și m-a ridicat cu slavă în scaunul părinților mei. De aceea, am binevoit, domnia mea, să ridic din temelie o mănăstire în numele sfintei și de viață începătoare și nedespărțitei Treimi*⁸.

Un alt aspect al motivației etico-religioase, determinant în actul de ctitorie, este cel al gratitudinii față de divinitate, exprimat ca mulțumire pentru biruințele obținute în diferite lupte cu păgânii sau chiar cu creștinii. Astfel, conform afirmațiilor cronicarului moldovean Grigore Ureche, domnitorul Moldovei, Ștefan cel Mare a înălțat cel puțin patru mănăstiri, „dîndu laudă lui Dumnezeu de biruință ca au făcut” pentru sprijinul acordat în obținerea victoriilor sale de la Podul Înalt (10 ianuarie 1475), Râmnic (8 iulie 1481), Cătlăbuga (noiembrie 1485) și de la Codrii Cosminului (26 octombrie 1497)⁹. Monumentele sunt închinare sfinților patroni în a căror zile sau în a căror imediată vecinătate s-au purtat victoriile menționate. Deși cronicarul plasează zidirea monumentelor imediat după aceste bătălii, construcția acestor edificii de cult are loc ceva mai târziu, chiar și după câțiva ani¹⁰.

Actul de ctitorie se prezintă, de asemenea, ca un gest de comemorare a diverselor acțiuni, fapt ce nu trebuie să fie suprapus motivației anterioare, deoarece, deși comemorează anumite victorii, ea are particularitatea definitorie a actului gratulator, spre exemplu, semnificația ctitoririi edificiilor de către Ștefan cel Mare la Războieni și Reușeni. Destinația comemorativă a acestor două monumente este demonstrată de argumentele arheologice, epigrafice, precum și de cele ale cronicarilor. Conform ultimelor, biserica de la Războieni a fost destinată comemorării „drept credincioșilor creștini” căzuți în lupta de la Pârâul Alb (iulie 1476), unde oastea moldovenească a fost distrusă de turci,¹¹ iar domnitorul Moldovei Ștefan cel Mare a ridicat peste douăzeci de ani pe osemintele acestora o biserică, act mărturisit de pisania voievodului, săpat în piatră: *“De aceea, a binevoit, Io, Ștefan Voievod, cu buna sa voință, a zidi această casă în numele arhistrategului Mihail..., pentru amintirea și pentru pomenirea tuturor drept credincioșilor creștini care s-au prăpădit aici”*.¹²

Al doilea monument comemorativ, cel de la Reușeni, dedicat morții tatălui său, a fost început de Ștefan cel Mare la 8 septembrie 1503 și va fi terminat de fiul său, Bogdan, la 18 septembrie 1504. Conform pisaniei, acesta este înălțat în numele Tăierii capului Sfântului Ioan Botezătorul, pe locul unde a fost tăiat capul tatălui său, Bogdan al II-lea, sugerând, astfel, moartea nedreaptă a tatălui.¹³

Evident, la început, ctitoriile moldave erau înălțate pentru realizarea serviciului divin și pentru vindecarea sufletelor sau cereau milostenia Domnului. După cum menționează

unele documente ale perioadei respective, scopul ridicării lăcașurilor de cult presupunea iertarea păcatelor sau pomenirea părinților și rudelor apropiate. Pe parcursul evoluției, instituțiilor ecleziastice li se alătură un alt gen de așezăminte, cele de asistență socială, care erau întemeiate în vederea vindecării corpului, dar și pentru asigurarea hranei și odihnei săracilor și a oamenilor neputincioși, nevoiași.

Indiferent de modul de exprimare a scopurilor zidirii ctitoriilor moldovenești, care formal diferă de la o perioadă la alta, esența sa începe prin a evoca tradiția înaintașilor, direcți sau îndepărtați, și urmărește obținerea calității de ctitor, care presupunea îndeplinirea unei serii de obligații, dar și de drepturi, la care ne vom referi în paginile de mai jos.

Domnitorii moldoveni erau cointeresați să încurajeze construcția bisericilor și mănăstirilor, deoarece acestea susțineau ideologia timpului și răspundeau necesităților de asistență socială și de cultură, clerul, de regulă, fiind unicul cunoscător de carte.

Pentru a scoate în evidență motivațiile actului de ctitorie, trebuie să ținem cont și de aspectul drepturilor și îndatoririlor legate de întemeierea ctitoriilor, incluse, de obicei, în documentul care consfințea fundația, întocmit de fondator cu autorizația episcopului eparhial. Documentul respectiv cuprindea toate condițiile de constituire a lăcașului religios, inclusiv mijloacele necesare pentru întreținerea sa, personalul implicat în construcție și în activitățile ulterioare, precum și obligațiile pe care le avea fondatorul și raportul dintre ctitor și autoritatea religioasă de care ținea așezământul.¹⁴

Conform acestui document, cu valoare obligatorie atât pentru ctitor, cât și pentru autoritatea bisericească, păstrat în arhiva episcopală, calitatea de ctitor aducea o multitudine de drepturi, care explică, în mare parte, intențiile acelor care intrau în acea categorie. În primul rând, ctitorii se pomeneau la slujbele religioase, drept scop, servea *mântuirea sufletului*; erau înmormântați în interiorul bisericii din complexul monastic; aveau favoarea unor inscripții dedicate și a tabloului votiv și, nu în ultimul rând, ei puteau fi întreținuți de mănăstire în caz de sărăcie sau de pierderea averii. Pe de altă parte, ctitorii puteau să participe la gestionarea averii mănăstirii în conformitate cu prescripțiile canonice stabilite și să se asigure de economisirea averii acesteia. La recomandarea acestora episcopul examina calitățile candidatului propus în postura de egumen și decidea alegerea lui. Ctitorul, în virtutea calității sale, obținea și unele privilegii, ceea ce-l deosebea de credincioșii de rând, și anume: i se oferea, pentru rugăciune, un loc de onoare în biserica mănăstirii, el avea întâietatea la adunările bisericești ș.a.¹⁵

Bineînțeles, că tuturor acestor drepturi ale ctitorului li se alăturau o serie de obligații, ce țineau, îndeosebi, de asigurarea bunăstării lăcașului de cult, săvârșirea tradițională a slujbelor religioase, pomenirea în timpul serviciului divin a autorităților, a binefăcătorilor vii și morți ai mănăstirii, înzestrarea lăcașului cu toate cele necesare ofierii serviciului divin, administrarea corectă și înmulțirea averilor, plata clericilor și a personalului instituției etc.¹⁶. Astfel era exprimată dorința ctitorilor de permanentizare a amintirii lor și a actelor săvârșite de ei cu același scop. Ea reprezintă forma cea mai simplă de a solicita sprijinul instituției bisericești, pe plan spiritual-religios, în vederea pregătirii pentru confruntarea înspăimântătoare pe care o presupunea binecunoscuta Judecată de Apoi¹⁷.

Tipurilor de formulări care reflectă motivațiile actului de ctitorie, încadrate în categoria religioasă, evidențiate mai sus, prezente în documentele perioadei cercetate: daniile domnești, boierești, ale ierarhilor bisericești, li se mai adaugă și alte variante, cu același scop final. Conform cuprinsului acestora, putem evidenția menționarea membrilor diferitelor fundații moldovenești, cu sau fără nominalizarea lor;¹⁸ menționarea mitropolitului țării, din perioada respectivă, datorită calității lui de conducător al ierarhiei religioase;¹⁹ precum și expresia

devenită stereotipă, care subliniază scopul efectiv al ctitoriei. Actul ctitoricesc avea, la rândul său, drept obiectiv principal și formal realizarea actului de pomenire a ctitorului, atât în cazurile în care era vorba de zidirea unui lăcaș, cât și atunci când se făceau danii mobiliare sau imobiliare unor așezăminte fondate sau deja existente²⁰.

Formula cea mai răspândită și cuprinsă în majoritatea documentelor moldovenești din secolele XV-XVI, care se referă la actul de ctitorie (dania domnească), precizează că slujbele religioase trebuiau să facă rugăciune pentru *sufletele* sau pentru *pomenirea sufletelor sfântărașoșilor domni, sfântadormișilor înaintași, bunici și părinți, frați*,²¹ fie în calitatea acestora de ctitori sau numai ca predecesori la domnie ai voievodului ctitor, *pentru mântuirea sufletelor domniei, copiilor răpoși*²². Alte sintagme cuprind elemente noi de nuanțare, în care rugăciunile trebuiau să se facă *pentru mântuirea trupului, sănătatea domniei, a copiilor*²³, și cu indicații *pentru sufletele boierilor și a slugilor domniei*²⁴, o sugestie că domnitorii se îngrijeau și de anturajul lor, ori de structura socială dominantă, gradul de cooperare a căreia determina în anumite contexte stabilitatea domniei.

Semnificative pentru cunoașterea mentalității generale în Moldova medievală sunt specificările în care avem rugă *pentru țară*²⁵, *pentru pace*²⁶, sau *pentru pomenirea răpoșilor tuturor pravoslavnicilor creștini*²⁷. În unele documente găsim mențiuni referitoare și la celelalte categorii de ctitori ai fundațiilor religioase. O serie de acte de întărire domnească asupra bunurilor mobile și imobile, donate de boieri mănăstirilor, indică același scop de mântuire a *sufletelor părinților*, decedați sau în viață, pomenirea boierilor la anumite tipuri de slujbe²⁸ etc. Unii membri ai clerului s-au manifestat ca susținători fideli ai lăcașelor de cult, râvnind la obținerea calității de ctitor, ceea ce le va asigura, în percepția lor, *pomenirea și mântuirea sufletului*²⁹.

Calitatea de ctitor odată obținută impunea înscrierea numelui ctitorului în *pomelnic*, registrul oficial al așezământului întemeiat, ctitorii beneficiau, după cum am menționat anterior, de oficializarea slujbelor religioase în sănătatea lor sau pentru pomenirea rudelor și părinților decedați. Conform documentelor, ele sunt numite slujbe de pomenire și diferă în funcție de calitate, ritm și durată. Considerăm că este necesar să evidențiem existența unei divizări a slujbelor religioase: *de paraclis*, adică din timpul vieții,³⁰ *de parastas*, citite pentru persoanele decedate,³¹. Acestora li se adaugă slujbele oficiate la dorința ctitorului³² și cele stabilite riguros de canoanele ritualului funerar ortodox al timpului³³.

Sub aspect temporal, slujbele religioase trebuiau oficiate săptămânal, timp de o săptămână pe an sau anual³⁴, sau *“în vecii vecilor, cât va fi sfânta mănăstire, fără sfârșit, întotdeauna, pururea”*³⁵.

În unele cazuri, slujbele trebuiau să fie urmate de împărțirea băuturii, bucatelor sau a altor bunuri materiale³⁶- o demonstrație limpede a carității săvârșite de mănăstirile moldovenești.

În general, condițiile ctitoricești erau constituite prin tradițiile existente în Moldova, iar aducerea lor la realizare era considerată drept datorie pentru beneficiarii direcți ai actului de ctitorie, fiind transformată, astfel, în obicei³⁷.

Desigur, motivația religioasă a actului de ctitorie a lăcașurilor de cult este dominantă pe parcursul secolelor XV-XVI, însă ea nu este singura. Această motivație ascundea adesea aspecte sociale și politice. Prin urmare, rezultă o altă rațiune a actului de ctitorire, cea de ordin ideologic, care presupune subordonarea celorlalte domenii ale vieții sociale și culturale: arta, istoria, jurisprudența, politica etc. religiei sub diverse forme.

Domnitorii țării, care au întemeiat asemenea tip de fundații, erau determinați în făurirea acestor opere de interesul de a-și întări poziția lor politică în țară. Pe de altă parte, fundațiile

sporeau prestigiul public al ctitorilor, obiectiv urmărit și de boierime prin obținerea calității de ctitor. Este evident faptul că atât domnitorii, cât și boierii erau conștienți de necesitatea zidirii fundațiilor religioase, care constituiau un mijloc de acțiune asupra celorlalte categorii sociale, inferioare, consolidând prin intermediul fundațiilor religioase „aureola grației divine”.³⁸

Această motivație ideologică avea drept scop argumentarea și evidențierea prestigiului public singular al domnitorilor și deseori fundațiile religioase au contribuit la consolidarea poziției sociale și politice a marilor boieri, autorii ctitoriilor moldovenești. Un exemplu concludent în acest sens o constituie domnia lui Ștefan cel Mare, căruia ctitoriile i-au asigurat consolidarea puterii politice și sociale. Pentru a marca poziția socială de excepție a domnitorului Moldovei, nu era suficientă doar construcția unei simple biserici (asemenea lăcașuri au fost construite și anterior de marii boieri la Volovăț, Netezi, Giulești), ele trebuiau să aibă atribute proprii domniei. Drept dovadă servesc gropnița domnească de la Putna sau cele ale bisericilor de la Neamț și Dobrovăț, de asemenea prevăzute cu gropniță, prin care se subliniază prestigiul singular al domnului în stat în comparație cu marii boieri și dregători, atribute care se mențin în întreaga societate medievală românească de la est de Carpați pe parcursul secolului al XVI-lea. Acțiunile voievodului moldovean de zidire a acestor monumente de cult, atât după biruințele sale, cât și după înfrângeri, aveau scopul de a consolida uniunea țării, de a spori încrederea celor mai diferite categorii sociale în puterea sa.³⁹

Activitatea ctitoricească a domnitorilor români a fost determinată și de alte motivații de ordin ideologic, care vizează, îndeosebi, necesitatea afirmării genealogiei dinastice și a sublinierii faptului că aceștia descind din familii domnești. În mai multe acte ctitoricești se face permanent referință la legitimele domnii anterioare. Dania din 7 ianuarie 1403, făcută mitropoliei de Alexandru cel Bun, sugerează că domnitorul Moldovei era cointeresat să amintească contemporanilor legitimitatea sa la tronul țării prin precizarea numelor voievozilor de până la ei, astfel că ea era făcută pentru „...sufletul lui Bogdan Voievod și pentru sufletul lui Lațco Voievod, și pentru sufletul lui Petru Voievod, și pentru sufletul tatălui nostru Roman, și pentru sufletul lui Ștefan Voievod...”⁴⁰. Același voievod considera o necesitate ca monahii de la Pobrata să facă slujbe de pomenire „...pentru sufletele sfîntrăpoșailor înaintașilor și fraților noștri...”⁴¹, atunci când la 18 aprilie 1409 dăruia mănăstirii bălțile de la Gura Șumuzului și un loc pentru vie, iar cei de la Neamț (1422) să-i pomenească pe „...sfîntrăpoșaii părinții domniei mele”⁴². În aceeași ordine de idei amintim că unul dintre fiii lui Alexandru cel Bun, Petru al II-lea, dăruia la 26 aprilie 1444 patru sălașe de țigani mănăstirii Pobrata, danie sugestivă în acest sens, făcută pentru „...pomenirea sfîntrăpoșatului nostru părinte, Alexandru voievod...”⁴³. Ștefan cel Mare, ca descendent al lui Bogdan al II-lea, amintea contemporanilor săi de ascendenții lui voievozi, dincolo de tatăl său, unchi, bunici, străbuni, afirmând genealogia dinastică, a cărei vechime se întindea până la întemeietorii țării. În această acțiune se întrezărește o anumită gradare, care pornește de la afirmarea descendenței sale voievodale la întronarea și respectarea genealogiei dinastice pentru sine și pentru urmașii săi. Aceasta prezintă intenția domnitorului de a aminti contemporanilor săi legitimitatea înscăunării, care a cunoscut forme diverse. Drept exemplu sunt daniile făcute diferitelor așezăminte monahale de tatăl său, Bogdan, și de Alexandru, bunicul său, cărora le urmează vizita făcută la Bistrița, unde era înmormântat bunicul său⁴⁴, act care are o semnificație aparte în intenția sa de a reaminti străvechea dinastie, căreia îi aparținea prin intermediul lui Alexandru. Una dintre ctitoriile destinate acestui scop este chiar prima, cea de la Probota⁴⁵, necropola tatălui său. Această preocupare este evidențiată începând cu anul 1479, când tendința domnitorului de a împodobi mormintele strămoșilor este mai insistentă. Totodată, ea este confirmată și de tablourile sale votive, cele de la Voroneț și Pătrăuți⁴⁶.

Spre finele secolului al XVI-lea, în pofida dificultăților economice cu care se confruntă Țările Române, generate de accentuarea regimului de suzeranitate otomană, unii domni moldoveni continuă tradițiile ctitoricești și în paralel promovează ideile genealogiei dinastice, legitimității domniilor etc. Petru Șchiopul dăruia la 10 aprilie 1587 mănăstirii Sinai vii în Dealul Porcului, subliniind că o făcea "...întru pomenirea tuturor domnilor ce au fost înaintea noastră..."⁴⁷

În relatarea cauzelor și a semnificațiilor pe care le-a îmbrăcat actul ctitoricesc este dificil a stabili limite și granițe între diferite motivații. Această dificultate este dată și de complexitatea acestora, precum și de mentalitatea specifică a perioadei, căreia, în mare măsură, îi aparțin aceste motivații. În acest sens, ne situăm pe aceeași poziție ca și Valentin Al. Georgescu, care afirma că în societatea românească, după exemplul celei bizantine, a existat o mentalitate strâns legată de exercitarea dreptului de ctitorie. Au existat abuzuri și excese în practica idealului de filantropie, reprezentat de actul de ctitorie, care de la cea divină, prin cea a domnitorului, mergea până la intensa datorie a fiecărui individ și care a cunoscut momente de feroare contagioasă, ajungând să alcătuiască o imensă masă de bunuri de mână moartă⁴⁸.

Mentalitatea ctitoricească este demonstrată de existența diferitelor reacții contra activității reale a unor așezăminte religioase și de politica schimbătoare a statului față de proprietatea ctitoricească, precum și de monopolul ctitoricesc al bisericii.

Pornind de la faptul că complexul monastic, pe lângă biserica propriu-zisă, avea și o serie de anexe, vom insista asupra examinării succinte a acelor instituții caritabile, care ofereau un gen de asistență socială (adăpost, întreținere, refugiu) pentru mireni; se conturează funcția socială a fundațiilor religioase medievale românești, bazată pe caritate și asistență socială, deci un alt aspect al actului ctitoricesc, care subliniază încă o dată un scop bine determinat.

Făcând un recurs sintetic asupra originilor instituțiilor sociale și de caritate în Răsăritul Ortodox, am putea înțelege mai bine subiectul abordat.

Organizarea instituțiilor de asistență socială, așezămintele de ocrotire sau de caritate, cum erau casele de oaspeți (xenodochiile), azilurile pentru săraci (ptohotrofiile), precum și spitalele (nosocomiile) etc., erau recomandate pentru cler de către Sinodul de la Niceia din 325⁴⁹. O faimă inegalată a dobândit ptocheionul, întemeiat în 369, la Cezareea Capadociei, de către Sfântul Vasile cel Mare. Așezământul, cunoscut sub numele de "Vasiliada", cuprindea adăposturi pentru străinii în trecere, pentru infirmi, pentru bătrâni, pentru orfani, de asemenea și pentru leproși, care erau strânși de pe drumuri, realizându-se, astfel, o operă atât caritabilă, cât și de interes medico-sanitar. Acțiunea filantropică nu este străină fundațiilor religioase medievale prezente la vecinii slavi, promotori fideli ai valorilor și tradițiilor bizantine. În incinta complexului monahal de la Kievo-Pecerskaia Lavra funcționa, începând cu secolul al XI-lea, o primă bolniță mănăstirească din Rusia Kieveană. Aici erau adăpostiți infirmi de război și mireni suferinzi, de asemenea, în cadrul bolniței funcționa un fel de dispensar, unde primeau asistență medicală atât adulții, cât și copiii⁵⁰.

Cea mai veche instituție medicală din spațiul sârb a fost fondată în anul 1191 de craiul Ștefan Nemana și fiul său, Sava, ultimul fiind și întemeietorul bolniței de la mănăstirea Studenița. Tipicurile mănăstirești din Serbia despre regulamentul spitalicesc le reproduc aproape în totalitate pe cele bizantine. Hrisovul din 1348 al țarului Ștefan Dușan, dat pentru bolnița care funcționa la mănăstirea Sfinților Arhangheli de la Prizren, precizează că ea avea 12 paturi, iar intrarea era liberă pentru orice bolnav, dar nu infirm⁵¹.

În pofida incertitudinilor de ordin informațional unele categorii de izvoare consemnează aceste realități în spațiul carpto-nistean. În Țările Române creștinismul a pătruns în primele

secole ale erei noastre și a adus cu el și așezămintele, care în mod normal funcționau sub auspiciile Bisericii. Evident, în acest context instituțiile filantropice prezente pe lângă fundațiile religioase, originile cărora trebuie căutate în Imperiul Roman de Răsărit, nu au constituit o excepție pentru spațiul nominalizat. În documentele de înzestrare a fundațiilor religioase domnii români exprimau ideea continuării tradiției imperiale, iar dreptul de ctitorie român a respectat în ansamblu normele juridice bizantine și dispozițiile canonice răsăritene. Începând cu secolul al XV-lea, în Moldova se conturează tot mai mult opera de asistență socială, organizată de mănăstiri, în lipsa la acel timp a unor instituții specializate în acest domeniu. Evident că și acest aspect indispensabil al vieții monahale se încadrează în aria de organizare mănăstirească bizantino-slavă. Aceste tradiții și instituții au fost preluate de români, adaptate la realitățile locale, unde capătă o dezvoltare specifică. Unele surse vin să confirme acțiunea filantropică a mănăstirilor românești. Astfel, în 1374 domnul Țării Românești Vladislav Vlaicu decidea ca la fiecare praznic al Sf. Antonie, hramul mănăstirii Vodița, „...o mie de perperi din casa domniei mele (să primească mănăstirea - n.n.) și să se împartă săracilor trei sute de perperi...”⁵². Tradiția cronicărească susține, la rândul ei, că aici se refugia populația din jurul mănăstirii în cazuri de primejdie⁵³, se oferea adăpost și hrană pentru străini etc. Sunt relevante în acest sens și relatările lui Dimitrie Cantemir,⁵⁴ care apreciază faptul cum sunt primiți oaspeții în mănăstirile din Moldova, indiferent de etnie, confesiune și stare socială. Am putea admite că se acorda și un fel de asistență medicală în așa-numitele „bolnițe”⁵⁵.

Deși actele domnești și boierești de danie pentru mănăstiri nu oferă informații clare privind organizarea instituțiilor de caritate, spitalelor, totuși filantropia, îngrijirea bolnavilor era una din obligațiile fixate în normele monahale, cum ar fi, de exemplu, capitoul 48 din *Tipicon*, lucrare atribuită Sf. Sava (sec.V), consacrat în totalitate bolnițelor mănăstirești⁵⁶. La rândul lor, canoanele și legislația bizantină nu interzic modalitatea de a face donații pentru spitale, aziluri ș.a., existente pe lângă mănăstiri, fapt reflectat expres și în *Pravila lui Vasile Lupu*⁵⁷.

Nu vom încerca să pătrundem în polemica apărută în jurul problemei caracterului bolnițelor mănăstirești, indiferent de destinația lor – infirmerii pentru călugări sau spital public –, documentele vremii atestă funcționarea acestora în spațiul carpato-nistean.

Din timpul domniei lui Ștefan cel Mare avem primele informații documentare certe despre funcționarea bolnițelor mănăstirești în Țara Moldovei. Pe un minei datat cu 8 martie 1536 se află o însemnare, din care aflăm despre un incendiu ce a cuprins mănăstirea Putna în aceeași zi, când au ars: „...trapezăriile, maghernița și **bolnița**...”, fapt ce i-a determinat pe unii cercetători să susțină că bolnița din incinta Putnei exista încă în secolul al XV-lea și a fost restaurată împreună cu mănăstirea după primul incendiu din 15 martie 1484⁵⁸. După unele păreri, în aceeași perioadă mai funcționa o instituție similară la mănăstirea de maici Pătrăuți, unde se acorda îngrijire medicală ostașilor răniți⁵⁹.

Dacă pentru secolul al XVI-lea în Moldova nu avem știri documentare despre funcționarea vreunui spital mănăstiresc, în schimb unele surse rețin prezența bolnițelor mănăstirești și a altor oficii în Țara Românească pe lângă așezămintele monahale de la Bistrița (1507), Simidreni și Curtea de Argeș (1524), Câmpulung (1542) și Cozia (1543). Abia la începutul secolului al XVII-lea mitropolitul Moldovei Anastasie Crimca, urmând pilda înaintașilor săi, a organizat în 1602⁶⁰ o bolniță la mănăstirea Dragomirna, ctitoria sa.

Așadar, concepute la început pentru un demn serviciu divin și pentru vindecarea sufletelor, lăcașurile sfinte urmăresc mai apoi iertarea păcatelor sau pomenirea părinților și a rudelor răposate. Cu timpul, construcțiilor de mănăstiri și biserici li se adaugă așezăminte de asistență socială, întemeiate pentru “vindecarea corpului, pentru hrana, chiverniseala, căutarea

și odihna săracilor și a multor bolnavi neputincioși”⁶¹ Din moment ce valorile și morala creștină dominau în viața spirituală, actul de ctitorie poate fi considerat o parte componentă a ideologiei medievale moldovenești.

Relevanța acestor informații asupra problemei dezbătute este indiscutabilă, deoarece ele dezvăluie o multitudine de aspecte ale complexității fenomenului ctitoricesc.

În fine, înțelegând importanța bisericii ca instituție, dar și rolul religiei în societate, ctitorii, proveniți din diferite stări sociale, au reprezentat categoria cea mai exigentă în sensul păstrării preceptelor religiei creștine, a normelor și tradițiilor care decurgeau de aici și au acționat în consens cu acestea și cu epoca lor, ctitorind un număr impresionant de lăcașuri de cult, unele dintre ele devenite în timp veritabile centre de cultură românească medievală. Motivațiile care stau la baza actului de ctitorie, fie de ordin etico-religios (de destinație funerară, de invocare a grației divine, comemorare), se întrepătrund cu cele de ordin ideologic (de afirmare a prestigiului public particular al domnului, pentru sublinierea genealogiei și afirmarea dinastiei etc.), obiectiv urmărit în coalizarea tuturor categoriilor sociale în lupta de afirmare a independenței țării, pentru protejarea spiritului ortodox. Filantropia, însoțită de elemente ale asistenței sociale caracteristice timpului, canonizată de tradiția creștină, nu este străină ctitorilor moldoveni și ea reflectă, la rândul ei, un scop bine determinat în acest proces. Desigur, motivația religioasă este dominantă în contextul celorlalte, ea fiind nuanțată de specificul mentalității ortodoxe a timpului, axată pe obsedanta idee a mântuirii, ce frământa societatea.

Cele expuse mai sus au menirea de a sugera complexitatea și întrepătrunderea diverselor motivații, care au determinat actul de ctitorie în Moldova, complexitate specifică mentalității medievale, unde nu există distincții nete.

NOTE

¹ Gh. Băileanu, *Dreptul de ctitorie în Moldova*, în «Buletinul Institutului de istoria românilor „A. D. Xenopol”», nr. 3, Iași, 1942; Gh. Cronț, *Dreptul de ctitorie în Țara Românească și Moldova*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. IV, 1960; Valentin Al. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, 1980; V. Muntean, *Organizarea mănăstirilor românești în comparație cu cele bizantine (până la 1600)*, Teză de doctorat, București, 1984; I. Negrei, *Actul de ctitorie în concepția medievală*, în „Luminătorul”, nr. 3, Chișinău, 1997; A. Zubco, *Biserica în Țara Românească și Moldova în secolele XIV-XVII*, Chișinău, 2001; V. Pușcașu, *Actul de ctitorie ca fenomen istoric în Țara Românească și Moldova până la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, București, 2001.

² Ion I. Solcan, *Motivații etice și ideologice ale actului ctitoricesc la Ștefan cel Mare*, în «Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” », nr. I, Iași, 1987.

³ *Ibidem*, p.141.

⁴ Unii cercetători (A. Pippidi, *Tradiția politică bizantină în Țările Române în secolele XVI-XVIII*, București, 1983, p. 18-27) au clarificat satisfăcător aspectul semantic al titlaturii voievozilor români prin o serie de împrumuturi, în speță bizantină, venite din Răsărit și Apus. Apelativul simbolic „Io” de la numele teofor Ioan (o imitație a titlaturii țarilor bulgari) împreună cu formula protocolară „din mila lui Dumnezeu” (principiul monarhiei sacre este comun Imperiului de Răsărit și celui de Apus) au o semnificație politică și religioasă clară de a arăta că puterea domnească nu provine de la boieri, ci de la Dumnezeu; paralel afirmarea dreptului divin contribuie la consolidare prestigiului domnesc.

⁵ Pentru dreptul de ctitorie în Țara Românească și Moldova vezi bibliografia de la nota 1.

⁶ Tabloul votiv al mănăstirii Sucevița îl prezintă pe Iisus Christos așezat pe scaun, însoțit de un arhanghel și de Maica Domnului, analizând un uric de fundație. Înaintea Mântuitorului stau într-un lung șir ctitorii lăcașului. Compoziția îl are în prim-plan pe domnitorul Moldovei Ieremia Movilă, care ține în mâna dreaptă o cruce cu trei brațe, iar în stânga - imaginea în miniatură a bisericii mănăstirii Sucevița, pe care o prezintă lui Christos (D. Dan, *Mănăstirea Sucevița*, București, 1923, p. 34.).

⁷ *Documenta Romaniae Historica, A, Moldova*, vol. I, doc. 1 (vom cita D.R.H., A).

⁸ *Documentele Țării Românești*, publicate de P.P.Panaintescu, vol. I, *Documente interne (1369-1490)*, București, 1938, p. 46-49.

⁹ Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei...*, Antologie, introducere, comentarii, dosare critice, glosar și bibliografie de Dan Horia Mazilu, București, 1997, p. 59-72.

¹⁰ Ion I. Solcan, *Motivații...*, p. 142.

¹¹ Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei...*, p. 62-63.

¹² N. Stoicescu, *Repertoriul localităților și monumentelor feudale din Moldova*, vol. I, București, 1978, p. 173.

¹³ *Ibidem*, p. 196.

¹⁴ Gh. Cronț, *Dreptul de ctitorie...*, p. 96.

¹⁵ Șt. Gr. Berechet, *Biserica și domnia în trecutul românesc*, în "Biserica Ortodoxă Română", nr. 9, 1945, p. 435-436.

¹⁶ Mihaș Nicodem, *Dreptul bisericesc oriental*, București, 1915, p.441.

¹⁷ V. Pușcașu, *op. cit.*, p. 54.

¹⁸ D.R.H., A., I, doc. 19, 40, 67, 101.

¹⁹ *Ibidem*, doc. 180.

²⁰ Din anumite rațiuni considerăm inoportună citarea numărului mare de documente, care exemplifică stările de fapt, de aceea, vom oferi doar câteva repere în acest sens. Sugerăm pentru cei care doresc o documentare cuprinzătoare consultarea piesă cu piesă a documentelor din seria A și pentru comparare și a celor din seria B.

²¹ D.R.H., A, I, doc. 19, 57, 101, 200; II, 24, 86, 181, 221; III, 40, 77, 285; Documente privind istoria României, A, Moldova, sec. XVI, I, doc. 202, 443; II, doc. 50, III, doc. 349, ; IV, doc. 232, etc. (vom cita D.I.R., A, XVI)

²² D.R.H., A, I, doc. 93, 131, 278; II, doc. 17, 42, 166, 192, 214; III, doc. 18, 81, 118, 246; D.I.R., A, XVI, I, doc. 85, 95, 183, 415, etc.

²³ D.R.H., A, I, doc. 100, 187, 258; II, doc. 24, 42, 155, 189; III, doc. 31, 74, 204, 293; D.I.R., A, XVI, I, doc. 123, 130, 207, 330; III, doc. 247, 440.

²⁴ D.R.H., A, I, doc. 19.; D.I.R., A, XVI, IV, doc. 239, 371, etc.

²⁵ D.I.R., A, XVI, IV, doc. 295.

²⁶ *Ibidem*, XVI, III, doc. 278; IV, doc. 295.

²⁷ *Ibidem*, XVI, II, doc. 214; III, doc. 480.

²⁸ D.R.H., A, II, doc. 8, 102, 165, 205, 208; D.I.R., A, XVI, I, doc. 100, 123, 328; II, doc. 89, 98; III, doc. 226, 305, 423, 440.

²⁹ D.R.H., A, I, doc. 180; D.I.R., A, XVI, I, doc. 286, 355.

³⁰ D.I.R., A, XVI, I, doc. 85-89, 97.

³¹ *Ibidem*, loc. cit.

³² D.R.H., A, II, doc. 207; D.I.R., A, XVI, I, doc. 85-89.

³³ D.R.H., A, II, doc. 135.

³⁴ D.R.H., A, I, doc. 93, 100, 288; ii, doc. 165, 205

³⁵ D.I.R., A, XVI, III, doc. 349; IV, doc. 83, 152, 205.

³⁶ D.R.H., A, I, doc. 93, 100, 288; II, doc. 135, 157.

³⁷ *Apud* V. Pușcașu, *op. cit.*, p. 58.

³⁸ Gh. Cronț, *Dreptul de ctitorie...*, p.78.

³⁹ I. Solcan, *Motivații...*, p. 143.

⁴⁰ D.R.H., A, I, doc. 17.

⁴¹ *Ibidem*, doc. 25, 41.

⁴² *Ibidem*, doc. 50.

⁴³ *Ibidem*, doc. 246.

⁴⁴ L. Șimanski, *O cumpănă a copilăriei lui Ștefan cel Mare: Reușeni, 15 octombrie 1451*, în «Anuarul Institutului de Istorie "A.D.Xenopol"», Iași, XIX, 1982, p.187.

⁴⁵ În hrisovul de înzestrare a Probotei cu unele bunuri Ștefan cel Mare dorea să sublinieze că această mănăstire a fost zidită „...pentru sufletul și pentru mîntuirea sfintrăposatului nostru bunic, Alexandru Voievod cel Bătrîn, și pentru sufletul și mîntuirea sfintrăposatului părintelui nostru, Bogda Voievod, și pentru sufletul și mîntuirea mamei noastre, Maria, și pentru sufletul și sănătatea domniei noastre, și pentru sufletul și sănătatea cneaghinei domniei mele, Ovtodia, și pentru sănătatea iubiților copii ai domniei mele, Alexandru și Olena, și pentru sufletul și mîntuirea tuturor sfintrăposașilor noștri înianțași...”(D.R.H., A, II, p. doc. 138).

⁴⁶ V. Florea, *Istoria artei românești*, vol. I, Chișinău, 1991, p. 160-171.

⁴⁷ D.I.R., A, XVI, III, doc. 425.

⁴⁸ Valentin Al. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului la XVIII-lea*, București, 1980, p.160-161.

⁴⁹ L. Stan, *Instituțiile de asistență socială în biserica veche*, în „Ortodoxia”, nr.1, 1957, p. 98.

⁵⁰ N. Bogoiavienski, *Drevnerusskoe vracevanie v XI-XVII vv.*, Moscova, 1960, p. 28-34.

⁵¹ V. Manoliu, G. Brătescu, *Bolnițele mănăstirești la noi și la vecini*, în „Mitropolia Olteniei”, nr.9-10, 1969.

⁵² D.R.H., B, I, doc. 6.

⁵³ Conform relatărilor lui Grigore Ureche, în timpul incursiunilor tătărești din 1510 și 1513 mănăstirile moldovenești au adăpostit populația fugară (Gr. Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1965. p. 142).

⁵⁴ D. Cantemir, *Descriere Moldovei*, Chișinău 1973 p. 185.

⁵⁵ Ne permitem să redăm integral aici nota 57 din studiul subsemnatului, *Unele considerații cu privire la structura instituțională a mănăstirilor Moldovei în secolele XV-XVI*, în „Revista de istorie a Moldovei”, nr. 1-2, 2002, semnând astfel polemica asupra acestei probleme prezentă până în prezent în istoriografia românească. Semnificația istorică a bolnițelor mănăstirești a fost mult mai controversată, în trecut și chiar în prezent nu s-a ajuns la un punct de vedere comun. În linii mari, distingem două viziuni prezente în istoriografie, referitor la problema pusă în discuție. Prima, reprezintă teza înaintată de către Pompei Gh. Samaritan (*Medicina și farmacia în trecutul românesc*, III, București, 1938, p. 116-117), în opinia căruia bolnițele prezente în mănăstiri erau instituții ce acordau asistență medicală atât clericilor, cât și mirenilor. Ea reprezintă o fază premergătoare spitalelor de astăzi și până către sfârșitul secolului al XVII-lea bolnița a fost „spitalul specific românesc”. Aceeași părere o împărtășesc: I. Ghelerter și Al. Pescaru (*Istoria organizării ocrotirii sănătății*, în „Organizarea ocrotirii sănătății”, București, 1956); V. Gonța și Al. Gonța (*Un spital de mănăstire de la Putna în veacul al XV-lea*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, nr. 9-10, 1963, p. 593-600); P. Miroiu (*Despre tipicul bolnițelor mănăstirești*, în „Mitropolia Olteniei”, nr.9-10, 1969, nr. 1-2). 1970, Cel de-al doilea punct de vedere prezent în istoriografia românească pune la îndoială continuitatea dintre bolniță și spital, susținând că în evul mediu, în cazul bolnițelor mănăstirești românești, nu avem de a face cu o perpetuare a tradițiilor marilor spitale bizantine, ci cu o adaptare a unei instituții mai simple, fără caracter propriu-zis spitalicesc. Bolnița mănăstirească era o anexă a mănăstirii, destinată retragerii și îngrijirii călugărilor bolnavi și bătrâni. Ea avea biserică proprie, iar în jurul ei se îngropau călugării. În aceste încăperi nu se dădea o îngrijire medicală calificată, ci una cu caracter popular. Din rândul susținătorilor acestei idei, îi menționăm pe: G. Brătescu (*De la bolnița mănăstirească la spitalul civil*, în „Mitropolia Olteniei”, nr. 9-10; 1969), N. Vătămanu (*De la începuturile medicinei românești*, București, 1966, p. 123).

⁵⁶ „Să cuvine egumenului a să sîrgui pentru tămăduirea bolnavilor, ori pentru a celorce veșuiesc în mănăstire, ori pentru acelor streini ce vin, cu boli greale și grabnică tămăduire cer. Dacă vine cineva. Îndată să pre cel bolnav și să-i dea lui sănătate. Iar dacă va începe a nu-l băga în seamă, iastă mare primejdii. Ci să fie negreșit doftoru în mănăstire, după cum s-au zis și să se sîrguiască a-i găti lui plastori și unsori și alteke care se cuvin a găti spre sănătatea acestora și de la bolniceru a li să da, și se cuvine a fi cineva rînduit spre trebuința acestora. Și să poruncească igumenul bolnicerului, a li se da toate ceale de trebuință, mai nainte cumpărate fiind și să puie miiare și să le dea verdețuri uscate, vin, pearje, smochine, cîte sunt îndemînatice spre tămăduire, și cîți monahi în mănăstire sau mireani cu boli vor fi ținuți, toate verdețurile ceale doftoritoare să le dea lor. Și igumenul adeaseori a merge către dînși și a purta grijă pentru cei bo'navi, cu voire doftoritoare și să poruncească a le da cele de trebuință. Iar doftorii tot meșteșugul doftoriei să-l uneltească ca să dea tîrie și sănătate celor care pătinesc. Și de va veni cineva strein și fără de casă, în casa de streini cu vre-o boală cuprins, cu cei bolnavi, de la igumenul și de la doftorul să fie rînduit, ca întru toate să-și cîștige odihnă: și să i să poruncească a petrece în casa de cea de bolnavi, pînă se va face sănătos și atunci cele de trebuință în cale de la igumenu, împreună cu rugăciunea primind, cu pace întru ale sale să se slobozească. Iar bătrînilor și celor ce nici un ajutor nu au, să poruncească a se îndulci de toate cele de trebuință. Și pat lor întocmai numărat să le puie lor pentru odihnă. Pentru care de la starețul să se ia în toate zilele ceale de trebuință lor”, Cf. Petre Miroiu, *Despre tipicul bolnițelor mănăstirești*, în „Mitropolia Olteniei”, 21, 1969, p. 699.

⁵⁷ „De vor lăsa cuiva drept suflet ceva, nu va putea el singur cu voia să se ia, ce trebuiaște ispravă dele giudeș, alegînd acel lucru ce au lăsat drept suflet. Iaște învățatură să facă biserică sau bolniță sau ospătărie ce să dzice casă de străini sau grobnic (azil) și alte asemenea acestora, pentru ca atunci să ia singur cu voiasă și nu trebuie nice un giudeș și încă poate să ia singur cîndu-i va alege stăpînul în zapis...”, „Cartea Românească de Învățătură”, 1646, București, 1960, pricina 15, paragraf 216, p. 78.

⁵⁸ V. Gonța, Al. I. Gonța, *Un spital de mănăstire la Putna în secolul al XV-lea*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, nr. 9-10, 1963, p. 595-596.

⁵⁹ P. Miroiu, *Îngrijirea sănătății noastre în vechile noastre mănăstiri*, în „Mitropolia Olteniei”, nr. 1-2, 1970, p. 66.

⁶⁰ Al. I. Gonța, *Mitropolitul Anastasie Crimca, fondatorul celui dintâi spital din Moldova*, în „Studii de istorie medievală”, Iași, 1998, p. 260.

⁶¹ Virgil Cîndea, *Mărturii românești peste hotare*, v.I, Ed. Enciclopedică, București, 1991, p.448.

Résumé

L'étude se propose à mettre en évidence le problème des motivations de l'acte de fondation des institutions religieuses dans l'espace moldave aux XV-XVI – e siècles. On a bien remarqué les aspects éthiques-religieux et idéologiques qui représentent les réelles motivations de la fondation des institutions religieuses moldaves. C'est à cause de la mentalité orthodoxe de ce temps-là que la motivation religieuse reste dominante dans toute la société médiévale moldave.

PROGRAMUL ICONOGRAFIC AL PRONAOSULUI
BISERICII SF. CRUCE DIN PĂTRĂUȚI¹

Emil Dragnev

Biserica de la Pătrăuți, alături de cea de la Bădăuți (Milișăuți), care nu a supraviețuit prima conflagrație mondială, deschide un intens program de ctitorii voievodale. Ambele biserici au fost pictate, după cum se consideră, la o dată apropiată de anul zidirii lor – 1487. Până la această dată informațiile despre pictura ecleziastică în Moldova medievală sunt extrem de lacunare. Des citatele mărturii documentare despre întărirea de posesiuni funciare unor zugravi (Dobre, Nichita și Ștefan)², resturi de tencuială zugrăvită la ctitoriile năruite din vremea lui Alexandru cel Bun³, miniaturile lui Gavril Uric, ale *Apostolului* din 1463 pentru Zograful athonit⁴ și cele din *Tetraevanghelul* de la Humor al lui Nicodim⁵, pictura din arcosoliul de la Dolheștii Mari (ante 1481, ctitorie a pârăcalabului Șendrea)⁶ și cea de la ctitoria lui Teodor Vitolt din Lugeni (după 1453)⁷, la care se mai poate adăuga cu destulă siguranță că Putna, necropola domnească, ar fi fost decorată cu picturi, probabil, în două rânduri (la prima sa edificare și la reconstrucția după incendiul din 1483)⁸, supoziția bazată pe date indirecte privind pictarea bisericii Sf. Nicolae din Rădăuți între 1479-81⁹, vestigii de picturi de la Probota veche¹⁰, care nu au însă nici un reper sigur pentru datare, precum și un număr de piese de broderie liturgică¹¹, este cam tot ce se poate susține pentru capitolul arta plastică din Moldova până la 1487.

Ușor de observat că în perioada de peste o jumătate de secol, ce desparte epoca artistică a lui Alexandru cel Bun de cea a ultimelor două decenii ale domniei lui Ștefan cel Mare, ansamblurile de pictură murală sunt extrem de rare. Pe lângă cele două ctitorii boierești, dintre care una găzduiește pictura doar în spațiul funerar, iar cealaltă, situată la extrema nordică a țării, probabil, este în legătură cu atelierile rutene, activitatea cărora este cunoscută în vremea Jagelonilor¹², ne rămâne o singură ctitorie domnească, cea de la Putna, despre care avem informații că a fost pictată, la care am putea adăuga eventualitatea realizării unor picturi murale la ctitoriile domnești mai vechi (Rădăuți și Probota)¹³. Nu suntem siguri că exemplele citate (bineînțele, ținând cont și de eventualitatea unor pierderi fără urme, care ar mai fi adăugat ceva la acest scund registru¹⁴) sunt în stare să susțină opinia despre supraviețuirea unor ateliere de muraliști, de generația a doua sau chiar a treia, a celor din epoca lui Alexandru cel Bun. Penuria exemplelor cunoscute ale pieselor de icoane din această vreme, de asemenea nu ne permite să facem vreo concluzie privind existența unor ateliere locale, reprofile, în fond, la pictura de icoane, lucru cunoscut pentru unele zone balcanice, unde, de asemenea, au avut loc pauze de lungă durată în pictarea bisericilor.

În această situație, pare a fi mult mai verosimilă ipoteza apelării la unele ateliere itinerare balcanice, în pragul perspectivei desfășurării unui vast program de construcții ecleziastice și

de împodobire a lor cu picturi. Lucru potrivit, dacă ținem cont de faptul că anume în a doua jumătate a secolului al XV-lea se produce o certă înviorare în domeniul picturii murale balcanice, venită în urma stabilizării relative, politice și economice, ce se produce într-o mare parte din zonele de la sud de Dunăre, unde cucerirea otomană avuse loc în ultimele decenii ale secolului al XIV-lea. Acest proces este ilustrat, în primul rând, de reanimarea școlii de pictură de la Ohrida¹⁵, precum și de apariția la 1483 a unui ansamblu important de picturi murale în Catoliconul Vechi al Transfigurării de la Meteore, care pare a desemna „startul” unui atelier cu ramificări importante, în special, în Macedonia slavă și grecească, dar și în Serbia de Sud și Bulgaria Occidentală¹⁶. În ce măsură se poate face legătura dintre procesul menționat în Balcani și începutul noii faze în evoluția picturii murale din Moldova lui Ștefan cel Mare, vom încerca să vedem după prezentarea și analiza programului iconografic al pronaosului bisericii de la Pătrăuți (singurul compartiment unde picturile sunt degajate).

Acest program până acum nu a fost integral prezentat. Eclipsate de tema „cavalcadei” și aflate sub straturi de repictări și depuneri, care le-au făcut aproape ilizibile, până la recente lucrări de degajare (2004-2005), celelalte teme nu au fost, în mare măsură, nici doar semnalate pentru repertoriul iconografic al picturii din Moldova medievală¹⁷.

Pictura din calota pronaosului este puternic deteriorată. Cu toate acestea, este bine vizibilă imaginea Pantocratorului în slava cu opt colțuri, formată din suprapunerea a două romburi cu laturile arcuite, cu *Evangelhia* deschisă în mâna stângă și binecuvântând cu dreapta, imagine însoțită de inscripția respectivă, parțial lizibilă: ΙΣ ΧΣ Ο ΠΑ[...]ΚΡΑΤΩΡ. Figura Pantocratorului este înconjurată de profeți (porțiunea cea mai deteriorată a picturii din calotă), care par a fi doisprezece la număr. Doar în puține cazuri se poate citi numele sau inscripțiile de pe filactere. Pe filacteriul unui proroc, semnătura căruia este aproape ilizibilă, se poate citi: ΕΙΠΕΝ Ο Κ[ΚΥΡΙΟΣ] [ΤΩ] ΚΩ ΜΟΥ ΚΑΘΟΥ ΕΚ ΔΕΞΙ[ΩΝ ΜΟΥ], incipitul Ps. 110.1, fapt ce ne poate îndreptăți să-l identificăm cu regele David (Ο ΠΡ[ΟΦΗΤΗΣ] ΔΑΥΙΔ). Alături, avem o situație asemănătoare, citind pe filacteriul unui profet: ΟΥΤΟΣ Ο Θ[ΕΟΣ] ΗΜΩΝ ΟΥ ΛΟΓΙΣΘΗΣΕΤΑΙ ΕΤΕΡΟΣ ΠΡΟΣ [ΑΥΤΟΝ], text extras din Baruh. 3.36, ceea ce ne permite să-l identificăm cu profetul respectiv (Ο ΠΡ[ΟΦΗΤΗΣ] [ΒΑΡΟΥΧ])¹⁸. La imaginea următorului profet se citește destul de clar subscripția - Ο ΠΡ[ΟΦΗΤΗΣ] ΑΑΡΟΝ.

Primul registru de pe zidurile pronaosului, de asemenea puternic deteriorat, plasat în timpanele arcelor ce susțin calota, conține următoarele scene: pe timpanul vestic – „Nunta din Cana Galileei”, iar pe cel sudic: „Ospățul lui Irod” și „Tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul”. Picturile din timpanul nordic sunt complet deteriorate, în timp ce pe cel estic apar două teme, păstrate doar parțial, fără inscripții, dar totuși identificabile. Prima reprezintă, probabi, „Interogarea iudeilor de către împărăteasa Elena”, iar cea de-a doua, negreșit, este „Căutarea Sfintei Cruci”, teme care se încadrează în ciclul Sf. Cruci, începutul și sfârșitul căruia sunt prezentate în următorul registru, după cum vom vedea în cele ce urmează.

Deteriorarea temelor din al doilea registru de pe zidul nordic (doar în extremitatea stângă se mai poate observa partea inferioară a unei figuri tronând) nu ne permite să stabilim cu siguranță ordinea derulării temelor, care ar putea fi organizată după principiul lecturii unor teme pendante sau al unei succesiuni perimetrice. Oricum, se pare că lectura începe cu zidul vestic, unde este reprezentată celebra „Cavalcadă” („Apariția Sfintei Cruci împăratului Constantin cel Mare”). Am consacrat acestei teme un studiu special¹⁹, motiv pentru care aici ne vom referi doar la inscripțiile ce însoțesc imaginea. Alături de semnul crucii o inscripție divizată în două părți de vârful muntelui indică: ΕΝ ΤΟΥΤΟ ΝΙΚΑ ΤΟΥΣ ΕΧΘΡΟΥ(Σ) ΣΟΥ („în aceasta vei învinge pe dușmanii tăi”). Din inscripția plasată deasupra cavalcadei Sfinților militari, am reușit să citim doar partea centrală: [...]

ΣΤΡΑΤΗΟΤΕ(Σ) ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΟΣ [...] („[...] oștenii marelui împărat [...]”)²⁰.

Pe zidul opus sunt zugrăvite două scene, ce fac parte din ciclul aflării Sfintei Cruci. Prima reprezintă aflarea propriu-zisă (Η ΕΥΡΕΣΙΣ ΤΟΥ ΣΤΑΥΡΟΥ), iar cea de a doua – „Adeverirea Sfintei Cruci” (inscripția nu s-a păstrat).

Cursivitatea ciclului Sf. Cruci, care, după cum se vede, derula, începând cu „Cavalcada” din registrul doi și continua pe timpanul zidului estic, urmată de cele două teme de pe același zid, coborând cu un registru, se pretează de a fi întregit cu temele dispărute de pe zidul nordic. Am putea presupune aici reprezentarea temei botezului lui Constantin, ce ar urma logic tema precedentă a „Apariției Sfintei Cruci”, după care s-ar fi potrivit prezența temei „Poruncii date de către împăratul Constantin mamei sale Elena de a găsi cinstita Cruce”²¹. Remarcăm, de asemenea, lipsa icoanei hramului bisericii de la Patrăuți, așa cum apare în inscripția din *Tetraevanghelul*, donat mănăstirii de soția lui Ștefan cel Mare Maria la 1493 – „Înălțarea cinstitei Cruci”²². Pe zidul estic, între cele două scene din al doilea registru, se află o nișă dreptunghiulară verticală, în care astăzi nu se mai vede nimic și care, probabil, a găzduit anume icoana hramului.

În același registru, pe zidul sudic, apar două teme care nu fac parte din ciclul Sf. Cruci. Prima este „Ospitalitatea lui Abraam” (Η ΦΥΛΟΞΕΝΗΑ ΤΟΥ ΑΒΡΑΑΜ) sau „Sf. Treime vechitestamentară”, urmată de „Sacrificiul lui Abraam” (Η ΘΥΣΗΑ ΤΟΥ ΑΒΡΑΑΜ). Binecunoscuta conotație a Sfintei Jertfe a acestor teme se află în corespundere cu scena „Nunții din Cana Galileei” (de pe timpanul vestic), ce comportă aceeași rezonanță euharistică.

Deasupra ușii de intrare în naos, pe aceeași verticală cu nișa menționată, înscrisă într-un semicerc, este reprezentată Maica Domnului Oranta cu Iisus Hristos, în tipul iconografic de Blaherniotissa (inscripția păstrează doar literile finale - ΙΣΑ). Maica Domnului Oranta (fără Iisus) mai este prezentă și în partea superioară a glafului ferestrei din zidul sudic, flancată pe părțile laterale de imaginile Sf. Parascheva (din inscripție se păstrează - ΠΑΡΑΣΚΕΒ) și ale unei alte sfinte (nesubscrise) cu brațele ridicate în semn de rugăciune, care ar putea fi Sf. Anastasia. În celălalt glaf, pe zidul nordic, în cheia arcului vedem imaginea lui Iisus Emanuel, iar pe laterale – Sf. Marina (nesubscrisă, dar ușor identificabilă prin prezentarea tipică, lovind cu ciocanul un demon) și profetul Daniil, strângând în ambele mâini un rotulus (de asemenea, nesubscris, figurarea s-a însă, pe fundalul unei grote cu lei îmblânziți la picioare, nu lasă nici un dubiu privind identificarea sa).

În registrul inferior apar figurile statuare ale sfinților, dispuse pe perimetru în ordinea după cum urmează: pe zidul estic sunt reprezentați sfinții părinți, câte doi de fiecare parte a intrării în naos - la stânga, o figură, inscripția de nominalizare a căreia nu s-a păstrat, din caracteristicile iconografice specifice, poate fi remarcată scufia pe cap (probabil, Sf. Grigorie Teologul), iar a doua aparține Sf. Ioan Gură de Aur (se păstrează primele două litere ale numelui său – Ιω), de cealaltă parte Sf. Vasile cel Mare (Ο ΑΓΙΟΣ ΒΑΣΥΛΗΟΣ), urmat de Sf. Atanasie cel Mare (Ο ΑΓΙΟΣ ΑΘΑΝΑΣΥΟΣ).

În continuare, pe zidul sudic sunt figurați: Sf. Gerasim (Ο ΑΓΙΟΣ ΓΕΡΑΣΥΜΟΣ), urmat de un alt sfânt eremit, pentru care inscripția parțial lizibilă permite identificarea cu Sf. Spiridon, apoi sub glaful ferestrei, în jumătate de statură – Sf. Efrem Sirul (Ο ΑΓΙΟΣ ΕΦΕΡΜ (sic!) Ο ΣΥΡΟΣ) și Sf. Eutimie (Ο ΑΓΙΟΣ ΕΥΘΗΜΗΟΣ) și, în sfârșit, Sf. Pelaghea (Η ΑΓΙΑ ΠΕΛΑΓΙΑ) și Sf. Mitrodora (Η ΑΓΙΑ ΜΗΤΡΟΔΟΡΑ).

Pe zidul vestic, la stânga ușii de intrare, sunt figurate Sf. Anisia (Η ΑΓΙΑ ΑΝΗΣΥΑ) și Sf. Tecla (Η ΑΓΙΑ ΘΕΚΛΥ), iar de cealaltă parte – Sf. Eufrosinia (Η ΑΓΙΑ ΕΥΦΡΟΣΙΝΙ) și, probabil, Sf. Teodora (din inscripție se citește clar doar Η ΑΓΙΑ și cu mai puțină certitudine - ΘΕΟ).

În sfârșit, pe zidul nordic, apare imaginea unei sfinte martire, nesubscrisă, ținând în mâna stângă capul tăiat, nimbant, urmată de alta în veșminte împărătești cu crucea în mâna dreaptă și roata cu „fiare ascuțite”²³ în mâna stângă, element iconografic ce indică negreșit identificarea cu Sf. Ecaterina²⁴. Sub glaful ferestrei, la fel, în jumătate de statură sunt figurați un sfânt din subscripția căruia se mai păstrează (O AΓ ... HP...N) și Sf. Ilarion (O AΓ ... ΗΛΑΠΙΟΝ). Se încheie registrul pe partea nordică cu figurile Sf. Ștefan (ΣΤΕΦΑΝΟΣ, de cealaltă parte a figurii inscripția continuă, fiind însă complet ilizibilă) și Sf. Nicolae (nesubscris), flancat de figurile semistatuare ale Mântuitorului și ale Maicii Domnului. Deasupra ușii de intrare în biserică, într-o repictare completă tardivă, este zugrăvită scena împărțirii Sf. Maria Egipteanca de către Sf. Zosim (inscripția este deja în limba slavă).

Pe fațada vestică a pronaosului este înfățișată „Judecata de apoi”. Partea superioară cu reprezentarea *Deisis*-ului desfășurat, cu apostolii tronând și cetele îngerești, astăzi este, practic, pierdută (doar în extremitatea stângă se mai observă urme mai consistente ale acestui registru). Pe axa centrală, exact deasupra pisaniei, apare tronul Etimasiei în redacția iconografică tipică cu uneltele patimilor (dintre care perfect vizibilă mai rămâne doar crucea) și columba Sf. Duh pe *Evanghelia* deschisă, Adam și Eva îngenunchiați în fața sa. Urmele de text de pe *Evanghelia*, ca și subscripția generală a acestei secvențe, nu sunt descifrabile.

În partea stângă a compoziției (de-a dreapta lui Hristos), unde sunt reprezentate cetele celor drepti, stadiul de degradare este destul de avansat, încât rămân vizibile doar contururile acestor grupuri. Mai jos, la stânga de portal, compoziția se divizează în imagina paradisiului, de la care se mai poate vedea doar conturul și cetele celor drepti îndreptându-se spre porțile raiului, dintre care doar în partea superioară se mai disting grupul episcopilor și, în apropierea curbării portalului, sfinții eremiți și sfințele cuvioase. Secvența de cealaltă parte a portalului (la stânga de Hristos) este, în general, conservată mai bine. Această parte a compoziției este divizată de torentul de foc, care se varsă în iezerul înflăcărat. Figurile din interiorul iezerului astăzi nu se mai disting.

Deasupra șuvoiului incandescent sunt reprezentați cei chemați la judecată, într-un singur grup, probabil, cel al iudeilor. În spatele lor, apare îngerul, trâmbițând deasupra alegoriei pământului ce întoarce cadavrele (morminte deschise, fiare sălbatice etc.), după care urmează al doilea înger și alegoria mării întorcând corăbiile naufragiate. De cealaltă parte a torentului încins, puțin mai jos de pisanie, este figurată secvența judecării sufletelor – „psychostasis” (inscripția grecească, destul de greu lizibilă, totuși poate fi reconstituită - ΨΗΧΟΣΤΑΣΙΣ). Doi arhangheli apar în centrul compoziției, unul ținând balanța, iar celălalt cu săgeata ridicată asupra demonilor. În spatele lor un grup de nuduri – sufletele așteptându-și rândul la judecată – și câteva figurine de același fel pe prim-plan.

În registrul inferior, două scene ce conțin ilustrațiile subiectelor „Morții celui drept” și, probabil, ale „Morții păcătosului” (foarte deteriorată însă, încât identificarea se bazează doar pe faptul că aceste teme întotdeauna apar în pereche în cadrul judecăților). Celulele iadului, de obicei plasate sub iezerul de foc, nu-și găsesc spațiu aici, ocupat de secvența „Morții păcătosului”, fiind plasate (doar două) sub secvența cu alegoria mării.

Secvența „Morții celui drept” mai păstrează inscripția: Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΔΗΚΕΟΥ, care nu este altceva decât versiunea greacă de denumire a temei. Interpretarea acestei inscripții merită atenție din punctul de vedere al ortografierii, care, în cazul nostru, este incorectă. ΔΙΚΑΙΟΥ – ar fi, de fapt, forma corectă a cuvântului ce se traduce - „drept” (în sens de cucernic, cuvios) la genitiv. Este interesant însă că, deși cuvântul este ortografiat greșit, el păstrează echivalența fonetică (ΔΗΚΕΟΥ și ΔΙΚΑΙΟΥ se pronunță, practic, la fel). Observația ce se impune ar fi că inscripția a fost redactată de o persoană vorbitoare de greacă, nu prea sigură însă în ortografie. Acest mod de a scrie după cum se aude, ar putea

sugera ideea că erorile ortografice nu se datorează reproducerii greșite de pe un model, de cineva ce nu prea înțelegea ce scrie, ci de o persoană care provenea dintr-un mediu, în care greaca era vorbită, dar nu și suficient cultivată. Menționăm că acest caz nu este unic. În inscripțiile, pe care le-am prezentat anterior, sunt ușor de observat și alte situații similare de transcrieri „fonetice” (cea mai frecventă fiind alternanța dintre ι și η). Totuși cazul trebuie să fie cercetat cu mai multă prudență, deoarece substituția diftongului αι cu vocala ε o întâlnim și în alte locuri, cel mai apropiat de cazul nostru, chiar într-un cuvânt derivat de la δικαιος, fiind subscripția la secvența „psychostasis”, din cadrul „Judecării de apoi” de la Probota – Ο ΖΗΓΟΣ ΤΗΣ ΔΙΚΕΟΣΗΝΗΣ (în loc de ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ)²⁵.

În timpanul portalului ușii de intrare în biserică sunt reprezentați Sfinții Împărați, Constantin și Elena, susținând crucea plasată între ei, imagine, care, bineînțeles, este în legătură directă cu hramul Sf. Cruci al bisericii, așa cum apare el în pisanie.

Recapitulând programul iconografic de la Pătrăuți, consemnăm, în interior, gruparea temelor în câteva cicluri: cel al Sf. Cruci – hramul bisericii, cel mai desfășurat, care cuprinde temele: „Arătarea Sf. Cruci împăratului Constantin” (registru doi, zidul vestic), „Interogarea iudeilor de către împărăteasa Elena”, „Căutarea Sf. Cruci” (registru întâi, zidul estic), „Aflarea Sf. Cruci”, „Adeverirea Cinstitei Cruci” (registru doi, zidul estic), la care, probabil, ar trebui să adăugăm cele două teme dispărute din registru doi al zidului nordic, pe care le-am presupus a fi „Botezul împăratului Constantin” și „Porunca lui Constantin Mamei sale Elena”, iar în nișa de pe zidul estic – icoana hramului – „Înălțarea Cinstitei Cruci”.

Al doilea ciclu este dedicat Sf. Ioan Botezătorul, din care cunoaștem astăzi două teme: „Ospățul lui Irod” și „Tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul” (registru întâi, zidul sudic). Am putea presupune că în pandant cu scenele menționate din timpanul zidului sudic ciclul a fost extins și în timpanul zidului nordic, porțiune, care, după cum am mai spus, nu mai păstrează picturi. Sunt anumite motive, pe care le vom expune mai jos, care ar susține presupunerea că aici au fost reprezentate temele „Aflării capului Sf. Ioan Botezătorul”.

Al treilea ciclu este constituit din cele trei teme cu conotații euharistice: „Ospățul lui Abraam”, „Sacrificiul lui Abraam” (registru doi, zidul sudic) și „Nunta din Cana Galileii” (registru întâi, zidul vestic).

La aceste trei registre adăugăm pictura din calotă cu Pantocratorul înconjurat de doisprezece profeti, reprezentările sfinților din registru inferior, dintre care evidențiem prezența Sf. Ierarhi pe zidul estic, „Judecata de apoi” de pe fațada vestică și reprezentarea Sf. Împărați din timpanul portalului.

La o privire generală asupra acestui program observăm atât prezența unor teme, care sunt pe deplin justificate de a fi găzduite în pronaos, cât și a altor, mai puțin obișnuite sau chiar deloc potrivite, conform tradițiilor programelor iconografice, de a fi înfățișate aici. Ciclul Sf. Cruci este în modul cel mai firesc prezent în acest compartiment al bisericii, unde tradițional apar cicluri desfășurate, consacrate hramului bisericii, lucru binecunoscut și după monumentele pictate din Moldova: ciclul vieții Sf. Procopie, la biserica dispărută din Milișăuți, ciclul Sf. Ilie la biserica cu același nume din Suceava, ciclul Sf. Ioan Botezătorul la biserica „Tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul” din Arbore etc. La bisericile menționate, precum și la multe altele, ciclul hramului ocupă o bună parte din suprafețele pictate ale pronaosului.

Apariția ciclului Sf. Ioan Botezătorul în nartexul Pătrăuților, credem, necesită o explicație specială și, după cum vom vedea, prezența sa, de asemenea, poate fi justificată prin conținutul hramului bisericii. Cercetările recente au relevat o conexiune strânsă dintre ciclurile Sf. Cruci și ale Sf. Ioan Botezătorul, semnalată în textele bizantine, în practica cultului relicvelor și în operele artistice. Temeiul acestei conexiuni apare deja în *Enkomionul* Sf. Teodor Studitul, care accentuează paralelismul semantico-simbolic dintre Nașterea lui Hristos și

cea a Prodromului, dintre Moartea pe Cruce a lui Iisus și decapitarea Sf. Ioan și, în sfârșit, aflarea capului Botezătorului ar corespunde Învierii Domnului²⁶. Cu alte cuvinte, așa cum remarcă Ath. Semioglu, din punct de vedere teologic, ar fi logic să considerăm aflarea și depunerea Capului Sf. Ioan Prodromul ca echivalent al aflării și înălțării Sf. Cruci²⁷. Același autor aduce și alte exemple ale acestui paralelism: în descrierile călătorilor, Capul Sf. Ioan Botezătorul este menționat imediat după relicvele lui Hristos, iar în *Martiriul din Ierusalim*, Cinstita Cruce era păstrată împreună cu platoul, pe care a fost depus Capul Prodromului²⁸.

În practica artistică, cu toată apropierea schemelor celor două aflări și venerări/exaltări, ambele, după cum se presupune, fiind elaborate după principii similare în atelierele miniaturiștilor constantinopolitani, într-o epocă imediat următoare crizei iconoclaste²⁹, alăturarea subiectelor ce țin de ciclurile Sf. Cruci și a Sf. Ioan Botezătorul nu este un lucru frecvent. Cauzele sunt multiple. În primul rând, după cum menționase A. Grabar, bisericile cu hramul Sfintei Cruci au fost o raritate în lumea bizantină, fapt confirmat și de studiile ce-au urmat³⁰. Ciclurile Sf. Cruci, de asemenea, sunt rarissime în complexul artei bizantine din epocile timpurie și medie³¹. Dar și în arta paleologă exemplele cunoscute sunt puține, fiind încorporate în ciclul vieții Sf. Constantin³². Doar tema Înălțării Cinstitei Cruci a cunoscut o circulație frecventă. Cu excepția unor icoane cretane, în care sunt alăturate temele Aflării și Înălțării cinstitei cruci, acest ciclu nu a fost frecvent nici în arta post-bizantină³³. Cu toate acestea, din secolul al XVI-lea ne parvine totuși un exemplu, în care se îmbină tematica Sf. Cruci cu cea a Sf. Ioan Botezătorul – partea centrală a unui triptic din Muzeul de Arte Minore din Houston, împărțită în două registre, conține în partea superioară scenele Aflării și Înălțării Cinstitei Cruci, sumate într-o singură compoziție, iar în cea inferioară, două subiecte alăturate, Sf. Împărați cu crucea între ei și Tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul³⁴.

În contextul celor menționate mai sus, deosebit de sugestive devin exemplele moldovenești. Din complexul ansamblurilor de picturi murale din Moldova ultimelor decenii ale secolului al XV – până la începutul secolului al XVII-lea sunt cunoscute doar două biserici pictate cu hramurile Sf. Cruci și a Sf. Ioan Botezătorul și în ambele întâlnim alăturarea celor două cicluri cercetate. La primul exemplu, cel de la Pătrăuți, ne-am referit deja. Cel de-al doilea este oferit de biserica Tăierii capului Sf. Ioan Botezătorul din Arbore. Aici în pandant cu ciclul extrem de dezvoltat al vieții Prodromului, situat pe zidul estic al pronaosului, apare pe zidul vestic ciclul Sf. Cruci, compus din câteva teme: „Arătarea Sf. Cruci împăratului Constantin”, „Aflarea Cinstitei Cruci” și „Înălțarea Cinstitei Cruci”.

Astfel, prezența în pronaosul bisericii de la Pătrăuți a celor două cicluri menționate reflectă inițierea zugravilor într-o tradiție atestată încă în epoca bizantină, dar răspândirea căreia, din cauzele relatate mai sus, este probată de puține exemple iconografice în spațiul balcanic.

Cea mai substanțială deviere în programul iconografic al pronaosului Pătrăuților de la sistemul de decorație, consacrat pentru acest compartiment al bisericii, este prezența Pantocratorului în calotă. Practic, axiomatică pentru arta paleologă și postbizantină este reprezentarea în acest loc a Maicii Domnului. Acest moment neobișnuit a fost remarcat de W. Podlacha³⁵; dar însă a rămas până la urmă necomentat. Încercarea de a explica această „abatere” poate fi realizată, în opinia noastră, doar ținând cont de întregul program iconografic al pronaosului și prin căutarea unor soluții similare sau, cel puțin, apropiate.

Analizând acest program, observăm că el conține teme și personaje, care ar putea constitui programul iconografic al unei capele cu spațiul interior nedivizat. Spre această concluzie ne conduce prezența Sfinților episcopi pe zidul estic, deasupra cărora apare în timpanul porții Maica Domnului Vlaherniotissa – grupaj iconografic, ce reclamă analogia cu decorul absidei altarului (moment accentuat în plus de prezența temelor cu conotație euharistică: „Ospățul lui Abraam”, „Sacrificiul lui Abraam” și „Nunta din Cana Galileei”),

iar prezența Pantocratorului, înconjurat de profeți, amintește, în mod firesc, de sistemul de decorație al calotei naosului. Celelalte teme, după cum am văzut, sunt legate de hramul bisericii sau fiind în conexiune semantică cu el (ciclurile Sf. Cruci și a Sf. Ioan Botezătorul), lucru obișnuit pentru sistemul de decorație al pronaosului. Deci altar, naos și pronaos într-o singură încăpere.

Ne-am putea opri aici, anunțând că realizatorii picturii din pronaos au urmat practica decorării unor capele anexate (sau biserici de mici dimensiuni cu spațiul interior, de asemenea, nedivizat) sau au avut la îndemână modelul unui astfel de sistem, poate al unei capele cu hramul respectiv, de care avuseră cunoștință în experiența anterioară și care putea să le parvină în cuprinsul unui caiet de modele. Încercăm să ne referim totuși la practica balcanică din această perioadă (cea din spațiul românesc neputând să ne ofere materialul necesar din considerentele deja indicate), moment la care n-am referit la începutul prezentului studiu.

Condițiile în care se află spațiul balcanic supus puterii otomane, după o anumită stabilizare, devin, într-o anumită măsură, din nou relativ prielnice pentru relansarea unei activități ctitoricești. În același timp, ele cunosc anumite limite, din punctul de vedere al posibilităților noilor ctitori, și al celor impuse de noua guvernare. Majoritatea construcțiilor eclesiastice din a doua jumătate a secolului al XV-lea prezintă locașuri modeste, de regulă, cu o singură navă boltită în semicilindru, sau anexe la edificiile mai vechi. În această situație este extrem de dificil a găsi analogii apropiate cu cazul de la Pătrăuți.

Reanimarea activității artistice în ambianța Ohridei, undeva de la mijlocul secolului al XV-lea, a fost susținută de ateliere, cu o circulație depășind arealul imediat al metropolei eclesiastice, într-un diapazon spațial înregistrat între zona Florinei și împrejurimile Sofiei. Pe lângă diferențierile și apropierea stilistice ale monumentelor conservate, ce permit conturarea activităților acestor ateliere și a succesiunilor/ramificărilor lor, cercetările au evidențiat și unele trăsături specifice programelor iconografice, ce apar insistent, deși cu anumite variațiuni, practic, la toate monumentele conservate, atribuite acestei școli. Nu este cazul că ne referim la definirea sa generală până la momentul când restaurările de la Pătrăuți vor face posibilă examinarea programului iconografic de aici în întregime și în toate detaliile. În ceea ce privește însă iconografia pronaosului bisericii ștefaniene, unele apropieri, credem, merită să fie remarcate.

Astfel, pe fațada vestică a bisericii Sf. Nicolae Bolnicki (cuprinsă în interiorul unui nartex anexat, ce face corp comun cu capela Sf. Apostoli, suprapusă fațadei sudice a bisericii³⁶), în partea superioară, pe suprafața triunghiulară a frontonului, apare imaginea Mântuitorului, binecuvântând cu ambele mâini, flancată de reprezentările arhanghelilor Mihail și Gavriil. Mai jos, în partea stângă, este plasată „Apariția lui Christos apostolilor pe Marea Tiberiadei”, sub care este reprezentată „Nunta din Cana Galileei”. De cealaltă parte, o suprafață mult mai mare este ocupată de scena „Minunii cu multiplicarea a cinci pâini și doi pești” (într-o redacție mai rară), iar mai jos un registru compus din patru medalioane cu imaginile Sfinților părinți: Grigore Teologul, Ioan Gură de Aur, Vasile cel Mare și Climent de Ohrida. Pe axa centrală, deasupra porții, între scenele menționate mai sus, apare figura în plină statură a Maicii Domnului cu Pruncul, iar deasupra Îngerul Domnului în bust. De ambele părți ale porții a fost reprezentată Bunavestirea, din care se păstrează doar imaginea Fecioarei (în partea dreaptă). Alături de această imagine, în extremitatea dreaptă a fațadei, este figurat Sf. Nicolae. Execuția acestor picturi este datată în baza unei inscripții cu anii 1480/81³⁷.

Acest program are câteva tangențe cu ceea ce vedem în pronaosul de la Pătrăuți. Exceptând ciclurile specifice, prezente în biserică din Moldova, legate de tematica hramului, observăm persistența în ambele cazuri a tematicii euharistice (ce cuprinde și o temă comună –

Nunta din Cana Galileei), reprezentările Sfinților Părinți și figura Mântuitorului, deși în redacții iconografice diferite, totuși ocupând aceeași poziție dominantă în ambele cazuri (calota pronaosului din Pătrăuți și partea superioară a fațadei de la Sf. Nicolae Bolnicki din Ohrida).

La Dragalevtzi, în Bulgaria Occidentală, biserica Maicii Domnului a fost decorată cu picturi în 1476, de o echipă de zugrăvi, formată în ambianța școlii din Ohrida. De menționat că este prima biserică cu nartex din câte sunt atribuite acestei școli, cu excepția cazului specific de la Sf. Nicolae Bolnicki. Programul iconografic al nartexului de la Dragalevtzi este dominat de marea scenă a Judecării de Apoi (la Pătrăuți exilată pe fațada vestică), ce ocupă zidurile de nord, de est și de sud. Pe zidul vestic însă apar două teme prezente și în pronaosul de la Pătrăuți: „Sacrificiul lui Abraam” și „Ospitalitatea lui Abraam”.³⁸ Tot aici, în bolta semicilindrică a pronaosului, alături de reprezentarea Maicii Domnului Oranta în clipeus, susținut de tronuri pe perimetru, apare și imaginea Pantocratorului în tetramorf (însoțită de textul Ps. 101[102]). Adevărat este că aceste imagini, împreună cu scenele din registrele superioare, sunt de o dată mai recentă decât restul ansamblului³⁹, în concordanță însă cu programul iconografic al pronaosului⁴⁰.

La biserica mononavală Sf. Dimitrie din Boboșevo (1487/8), decorația picturală a căreia este atribuită aceleiași școli, „Judecata de apoi” este transferată pe fațada vestică, împreună cu tema „Ospitalității lui Abraam”, ce ocupă spațiul din dreapta porții, imediat sub tema „Judecării”. În triunghiul frontonului este reprezentat Pantocratorul, în formula clasică, flancat de imaginile arhanghelilor⁴¹.

Tangențele remarcate, deși nu ne oferă repere absolut sigure privind identificarea filierei zugrăvilor de la Pătrăuți, denotă totuși anumite apropieri, care merită să fie reținute în perspectiva viitoarelor cercetări, ce vor urma după întregirea ansamblului prin restaurări, și face posibilă încercarea unor confruntări stilistice. Pentru moment, subliniem că paralelismele iconografice remarcate, cele din pronaosurile de la Dragalevtzi și Pătrăuți, precum și cele de pe fațadele de vest de la Sf. Nicolae Bolnicki din Ohrida și Boboșevo, se pretează unei posibile explicații comune.

Trebuie să ținem cont, mai întâi, de faptul că fațada bisericii menționate de la Ohrida este cuprinsă de o construcție anexă, iar cea de la Boboșevo a avut pe fațada vestică o construcție anexă din lemn, astfel încât picturile de pe fațadele ambelor biserici deveniseră plasate într-un spațiu interior, cu o preluare, poate parțială, a funcționalității pronaosului. În al doilea rând, este important să reținem și paralelismul invocat de Gojko Subotic⁴², în special pentru cazul bisericii din Ohrida, cu programul iconografic al trapezăriilor athonite, dar care se întrevide și în alte cazuri menționate aici, fapt ce l-a condus pe savantul sârb spre presupunerea unor funcționalități respective pentru aceste spații. În lipsa unui refectoriu special amenajat pentru comunitățile monastice reduse, anume pronaosul, sau spațiul anex, amenajat în locul acestui compartiment inițial absent în planul bisericii, putea să fie locul destinat trapezei. Astfel, poate s-ar explica prezența temelor cu conotații euharistice în acest spațiu. Nu știm dacă mănăstirea Pătrăuților a avut o trapezărie amenajată aparte, oricum, ținând cont de dimensiunile destul de modeste ale bisericii, nu pare să fi găzduit o comunitate monahală numeroasă și deci este, la fel, probabil, că funcția de refectoriu era atribuită compartimentului vestic al locașului.

În același context, prezența temelor menționate poate fi explicată și prin practica liturgică. Într-un studiu special, consacrat nișelor din zidul vestic al nartexului în mai multe biserici din Balcani, Muntele Ahtos și spațiul românesc⁴³, Ioana Iancovescu tinde să explice prezența lor, precum și a temelor iconografice euharistice, ce le însoțesc în unele cazuri, pornind de la practica contemporană de celebrare a litiei, moștenitoarea unei tradiții vechi de oficiere sabatică, se referă și la un alt ritual cunoscut în evul mediu bizantin – binecuvântarea, numită

διακλυσμος (purificare, spălare) sau ευλογία (binecuvântare), menționată în mai multe tipicuri de inspirație studită, inclusiv în cele ale Marii Biserici. Este vorba de o bucățică de pâine, înmuiată în vin și ulei, servită de călugări după liturghie în pronaos, înainte de a pleca la trapeză.

Prezența tematicii iconografice euharistice, în proporții atât de însemnate în pronaos, nu a fost un lucru atât de curent în iconografia postbizantină sud-est europeană, astfel încât paralelismul tematic invocat dintre monumentele balcanice menționate și cazul de la Pătrăuți merită, în opinia noastră, după cum am mai menționat, toată atenția în perspectiva cercetărilor ulterioare.

NOTE

¹ O bună parte a inscripțiilor grecești, citate în prezentul studiu, au fost deciptate cu ajutorul colegului nostru Marin Cerchez, căruia îi aducem și pe această cale alese gratitudini.

² DRH, A. Moldova, v. I, București, 1975, doc. 39 la p. 55-57 (cu referință la zugravii Nichita și Dobre, între 20 dec. 1414 și 8 aprilie 1420), doc. 60 la p. 86-88 (privitor la Ștefan Zugraf, 30 ianuarie, 1425).

³ A se vedea, de ex.: Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, *O locuință domnească din vremea lui Alexandru cel Bun*, în „Revista Muzeelor și Monumentelor”, XLIX, 1975, p. 72-80.

⁴ *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, nr. 136, București, 1958, p. 372, pentru bibliografia adusă la zi a se vedea: Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, *Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*, Sfânta mănăstire Putna, 2005, nota 65, p. 47.

⁵ G. Popescu-Vâlcea, *Miniatura românească*, București, 1981, p. 85-87.

⁶ Tereza Sinigalia, *Programul iconografic al spațiului funerar din biserica Tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul din Satul Arbore*, în „Revista Monumentelor Istorice”, an. LXXII, 2001-2003, nr. 1, București, 2003, p. 29-32.

⁷ E. Dragnev, *Contribuții privind portretul funerar al lui Teodor Vitolt și chipul Sf. Nedelea în picturile de la Lujeni (mijlocul secolului al XV-lea)*, în „Revista de istorie a Moldovei”, 1994, an. V, nr. 3-4 (19-20), Chișinău, 1994, p. 26-34 (pentru bibliografia anterioară a se vedea notele 1-7 la p. 32-33, la care adăugăm și un studiu mai recent: B. Німчук, В. Шинкарук, *Епиграфія Вознесенської церкви XV ст. у с. Лужани на Буковині*, în „Буковинський журнал”, ч. 1, 1998, p. 101-107)

⁸ Ion I. Solcanu, *Datarea ansamblului de pictură de la biserica Arbure. II – Pictura exterioară. Începuturile picturii exterioare din Moldova*, în «Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”», XVIII, 1981, p. 168, în baza mențiunii lui Ion Neculce (*Letopisețul Țării Moldovei și O seamă de cuvinte*, București, 1955, p. 106) și a rezultatelor săpăturilor arheologice prezentate în: Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, *O primă ctitorie și necropolă voievodală datorată lui Ștefan cel Mare: mănăstirea Probota*, în „Studii și Cercetări de Istoria Artei”, t. 24, 1977, p. 220. A se vedea și: Petre Ș. Năsturel, *Preluarea picturii exterioare bizantine în Moldova în vremea lui Ștefan cel Mare*, în “Ștefan cel Mare și Sfânt. Atlet al credinței creștine”, Sfânta mănăstire Putna, 2004, p. 460. Oricum, pentru acest caz, siguranța existenței picturilor murale (inclusiv exterioare) nu se extinde și peste datarea lor la o dată imediată după reconstrucția bisericii, care, de altfel, ar fi putut să fie realizate tot după 1487.

⁹ V. Drăguț, *La peinture murale de la Moldavie. XVe – XVIe siècle*, București, 1983, p. 11-12.

¹⁰ Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, *O primă ctitorie*, p. 223-226.

¹¹ Maria Ana Musicescu, Ana Dobjanschi, *Broderia veche românească*, București, 1985, p. 13-14, 33-35.

¹² M. Walicki, *Malowidła ścienne kościoła Św. Trójcy na zamku w Lublinie (1418)*, în *Studia do dziejów sztuki w Polsce*, t. III, Warszawa, 1930, p. 1-92; Anna Różycka-Bryzek, *Bizantyńsko-ruskie malowidła ścienne w kolegiacie Wiślickiej*, în „Folia historiae artium”, II, Kraków, 1965, p. 47-82; Eadem, *Bizantyńsko-ruskie malowidła ścienne w kaplicy Świętokrzyskiej na Wawelu, 1470*, în „Studia do dziejów Wawelu”, III, Kraków, 1968, p. 175-293; Eadem, *Bizantyńsko-ruskie malowidła w kaplicy zamka Lubelskiego*, Warszawa, 1983, A. И. Рогов, *Проблема русско-византийских фресок в Польше в свете культурных связей восточных славян с балканскими странами*, Доклады и сообщения советской делегации. III Международный съезд по изучению стран Юго-Восточной Европы, Бухарест, 4-10 сентября, 1974, Москва, 1974, p. 1-15; E. Dragnev, *Contribuții*, p. 28, 33, nota 21.

¹³ Ultima însă, mult probabil, că a fost decorată cu picturi după 1490, fiind deci cuprinsă în perioada mării campanii de ctitorii ștefaniene, în timpul căreia, după cum am menționat mai sus, putea fi pictată și biserica de la Putna.

¹⁴ În această privință, cunoștințele despre alte ctitorii, furnizate de cercetările arheologice și sursele documentare, sub aspectul prezenței unor ansambluri picturale murale, nu par a ne spune prea multe. A se vedea în acest sens și repertorierea monumentelor ecleziastice, realizată de I. Cereteu, *Biserici și mănăstiri din Moldova (secolul al XIV-lea și prima jumătate a secolului al XV-lea)*, Brăila, 2004.

¹⁵ Renașterea școlii de la Ohrida către mijlocul secolului al XV-lea este ilustrată de ansamblurile de picturi, dintr-o primă generație, prezentă la biserica Adormirii din Velesovo (1444, 1550/51, zona lacului Ohrida), la

biserica mănăstirii Tuturor Sfinților din Lešani (1551/52, lângă Ohrida) și la biserica rupestră Sf. Ștefan-Pancir de la Gorica (anii '50 ai sec. XV, zona lacului Ohrida), dintr-a doua generație, în care se disting două ateliere, celui dintâi fiindu-i atribuite: fațada restaurată de la biserica Sf. Constantin și Elena din Ohrida (începutul celei de-a doua jumătăți a secolului al XV-lea sau începutul anilor '70 ai aceluiași secol), biserica Sf. Nicolae din Vevi (Banitsa) (1460, lângă Lerin) și biserica Maicii Domnului a mănăstirii Dragalevci (din apropierea Sofiei, 1475/76), iar celui de-al doilea: biserica Înălțării Domnului din Leskoec (1461/62), a paraclisului Sf. Apostoli ajustat fațadei sudice a bisericii Sf. Nicolae Bolnički din Ohrida (1467, picturile din 1480/81 de pe fațada nartexului au fost executate de un alt atelier), dintr-a treia generație, în care se disting continuările atelierului de la Dragalevci la biserica Sf. Nicolae din Kosel (în apropierea Ohridei, anii '80 ai sec. XV) și la Sf. Dimitrie din Boboševo (1487/88), și un punct final la picturile bisericii mănăstirii Matka (1496/97): Гожко Суботи, *Охридска сликарска школа XV века*, Београд, 1980, p. 61 și urm.

¹⁶ Atelierului realizatorilor ansamblului menționat de la Meteore i se atribuie picturile de la 1483/84 din biserica mănăstirii Sf. Niceta de lângă Čučer (regiunea Skopje), de la Sf. Nicolae-al-maicii-Eupraxia din Kastoria (1485/86), de la biserica mănăstirii Sf. Prohor din Pčinja (Serbia de Sud, 1489), din nartexul vechii capele a mănăstirii Sf. Gheorghe din Kremikovci (între 1493-1503), de la biserica mănăstirii Sf. Ioan Teologul din Poganovo (1499/1500), de la Sf. Nicolae-Magaliou din Kastoria (ante 1505), precum și picturile nedatate de la Sf. Nicolae-a-doamnei-Theologina și Sf. Spiridon din Kastoria și biserica mănăstirii Adormirii din Treskavac (sf. s. XV, lângă Prilep, Macedonia): Evangelia N. Georgitsoyanni. *Les peintures murales du Vieux Catholicon du monastere de la Transfiguration aux Meteores (1483)*, Athènes, 1993, p. 367 și nota 1 la p. 398 cu indicația bibliografiei de opinii similare privind gruparea ansamblurilor de picturi murale menționate.

¹⁷ Doar W. Podlacha menționa prezența în calota pronaosului a reprezentării Pantocratorului, lucru neobișnuit pentru programele iconografice ale nartexurilor bizantine și postbizantine, acest loc, fiind rezervat, de obicei, imaginii Maicii Domnului: *Malowidla scienné w cerkwiach Bukowiny*, Lwów, 1912, cit. după traducerea românească: *Pictura murală din Bucovina*, în W. Podlacha, Gr. Namdriș, „Umanismul picturii murale postbizantine”, vol. I, București, 1985, p. 105. Tot aici este semnalată reprezentarea Maicii Domnului Oranta „cu Hristos care binecuvântă cu ambele mâini deasupra ușii către naos, iar Maria, Oranta singură în fereastra între Sf. Paraschiva și încă altă sfântă. În celelalte lucrări de sinteză, pentru acest compartiment al bisericii din Pătrăuți nu este menționată decât tema „Cavalcadei”.

¹⁸ Această inscripție este prescrisă la prorociile despre Nașterea Domnului și în Erminia lui Dionisie din Furna: Anne-Mette Gravgard, *Inscriptions of Old Testament Ptophecies in Byzantine Churches*, Copenhagen, 1979, p. 22.

¹⁹ E. Dragnev, *Enigma Pătrăuților. O versiune de interpretare*, în D. Dragnev, I. Cașu, E. Dragnev, V. Pâslariuc, Ștefan cel Mare și Sfânt în contextul epocii sale și al posterității, Chișinău, 2004, p. 66-80.

²⁰ În ambele inscripții sunt de constatat devieri de la ortografierea corectă. O lectură completă a celei de-a doua inscripții ar putea contribui substanțial la clarificarea mesajului acestei scene. În stadiul actual, nu ne putem pronunța cu siguranță asupra faptului, la care anume împărat se referă inscripția, la Sf. Constantin cel Mare, prezent în scenă, sau la Împăratul Ceresc (căci, de fapt, numai Lui i-ar putea aparține oastea sfinților militari, condusă de arhanghelul Mihail și același Constantin). În acest ultim context, ne întrebăm dacă nu apare aici cumva referința la incipitul stihirii glasului cincii de slăvire a mucenicilor, ce se cântă luni la sfârșitul utreniei, la stihovna laudelor, cu peste jumătate de secol înaintea celebrei icoane de la catedrala Adormirii a Kremlinului moscovit, denumirea restabilită a căreia face trimitere anume la această stihiră: „Binecuvântată este oastea Împăratului cerurilor”. A se vedea în această privință: *Ibidem*, p. 76-78 și nota 58 la p. 163. Incitantă ar fi această atribuție, atât din perspectiva stabilirii unor noi repere pentru geneza temei respective ce a evoluat până la elaborarea arhicomplexă din epoca lui Ioan cel Groaznic, cât și din cea a unor împrejurări istorice, care ar putea avea conexiune cu ctitoria de la Pătrăuți, referindu-ne la bătălia dramatică de la Șcheia din 1486, care a avut loc chiar într-o zi de luni (*Ibidem*, p. 70-71). Ne oprim însă aici cu supozițiile, pentru a nu devansa lectura completă a inscripției, care ar putea bineînțeles, să comporte o altă referință.

²¹ Într-una dintre cele două versiuni de interpretare, propuse de G. Subotić pentru ciclul Sf. Împărați de la biserica Sf. Constantin și Elena din Ohrida, „cavalcada” de aici (de o desfășurare mult mai redusă în raport cu cea de la Pătrăuți și ilustrând, probabil, episodul imediat următor celui ilustrat din ctitoria ștefaniană, începutul bătăliei de la *Pons Milvius*), este asociată de temele menționate: *Свети Константин и Јелена у Охриду*, Београд, 1971, p. 87-88, Idem, *Охридска сликарска школа*, p. 80 și releveul la p. 84.

²² *Repertoriul*, nr. 155 la p. 403.

²³ Așfel este descrisă unealta de supliciu al Sf. Ecaterina în erminia lui Dionisie din Furna: *Carte de pictură*, București, 1979, p. 220.

²⁴ Acest detaliu iconografic însoțește reprezentarea Sf. Ecaterina în picturile din pronaosul bisericilor Sf. Nicolae-Popăuți din Botoșani și Sf. Dimitrie din Suceava.

²⁵ Sunt cunoscute mai multe exemple de transformare a diftongului αi final în vocala ε în inscripțiile de pe filacterele înțelepților antici din picturile de la Arbanasi (1681), care reproduc textele din scena respectivă a

trapezei de la Lavra athonită, ortografiate corect. Un studiu special asupra acestei probleme, care se impune, stabilind anumite regularități, ar putea, probabil, să contribuie mai substanțial la clarificarea problemei filiațiilor atelierelor de zugrăvi.

²⁶ Fr. Halkin, A.-J. Festugière, *Dix textes inédits tirés du Ménologue Impérial de Koutloumous*, în „Cahiers d'Orientalisme” (serie), Genève, 1984, VII, p. 71, apud: Ath. Semoglou, *Les reliques de la Vraie Croix et du Chef de Saint Jean Baptiste: inventions et vénérations dans l'art byzantin et post-byzantin*, în „Eastern christian relics”, ed. by A. Lidov, Moscow, 2003, p. 218 și nota 4.

²⁷ *Ibidem*, loc. cit.

²⁸ *Ibidem*, p. 218-219.

²⁹ *Ibidem*, p. 224+225.

³⁰ Ath. Semoglou, *Op. cit.*, p. 57, nota 15 la p. 66.

³¹ S. Der Nersessian, *The illustrations of the Homilies of Gregory of Nazianzus, Paris. gr. 510, a Study of the Connections between text and images*, în “Dumbarton Oaks Papers”, 16, 1962, fig. 15 la p. 219-220.

³² Ath. Semoglou, *Op. cit.*, p. 219, la care am putea adăuga și exemplul de la biserica Sf. Constantin și Elena din Ohrida, dacă urmărim concluzia lui G. Subotic, care susține că renovarea din anii '60 ai secolului al XV-lea a urmat schema iconografică originală din anii '80 ai sec. al XIV-lea: *Свети Константин и Јелене*, p. 52-53, 87, 89-101; *Idem*, *Охридска сликарска школа*, p. 80.

³³ С. Радојчић, *Фреска Константинове победе у цркви Светог Николи Дабарског*, dans Гласник Скопског научног друштва, XIX, 1938, p. 95-100, autorul susținând opinia că renoația din sec. XVI la biserica Sf. Nicolae din Dabar a reprodus fidel dispoziția iconografică din secolul al XIV-lea (după 1330). Aceeași opinie, cu o rectificare ce datează apariția ciclului ante 1330, a se vedea în: С. Ђурић, *Првобитни живопис у цркви св. Николе у Бањи код Прибоја*, în „Саопштења, Републички завод за заштиту споменика културе” СР Србије, XVI, Београд, 1984, p. 88-89. Creație a secolului al XVI, ciclul respectiv a fost considerat de către Ср. Петковић, *Зидно сликарство на подручју Пећке патријаршије*, Нови Сад, 1965, p. 93, notele 129, 130. Pentru datarea acestui ciclui cu anul 1574 a se vedea: Р. Д. Петровић, *Фреске из чуда и легенди цара Константина Великог у манастиру Бањи Прибојској из 1574. године*, dans Ниш и Византија, друг научни скуп, Ниш, 3-5 јун 2003, зборник радова II, Ниш, 2004, p. 375.

³⁴ Ath. Semoglou, *Op. cit.*, il. 1 la p. 227.

³⁵ W. Podlacha, *Op. cit.*, p. 105.

³⁶ Цветан Грозданов, *Охридско зидно сликарство XIV века*, Београд, 1980, p. 37.

³⁷ Гојко Суботић, *Охридска сликарска школа*, p. 110-114.

³⁸ *Ibidem*, p. 126.

³⁹ A. Grabar, *La peinture religieuse en Bulgarie*, Paris, 1928, p. 297.

⁴⁰ Гојко Суботић, *Охридска сликарска школа*, p. 119.

⁴¹ *Ibidem*, p. 136.

⁴² *Ibidem*, p. 205

⁴³ Ioana Iancovescu, *Les niches du narthex. Iconographie et Fonctions*, în „Revue Roumaine d'Histoire de l'Art”, Série Beaux-Arts, XXXVIII, 2001, p. 19-31. Aceste nișe sunt prezente și la Pătrăuți, fapt pe care trebuie să-l adăugăm exemplurilor citate în prezentul studiu.

Résumé

Dans cet étude nous constatons la présence dans le programme iconographique du narthex de l'église de Patrautzi (bâtit en 1487 par Etienne le Grand, acte suivie en court temps par la décoration avec des peintures murales) d'un nombre des cycles, parmi les quelles, seulement celui de la Sainte Croix, selon la dédicace de cette église, qui est habituelle pour les pratiques de l'époque d'où il parvient (à voir par exemple les grand cycles des saintes patrons, dans les narthex des églises avec des peintures d'une date très proche, à Voroneț et à St. Elie près de Suceava). Les autres: l'un dédié a St. Jean le Baptiste et l'autre d'un inspiration eucharistique (qui compris le thèmes de «La noce à Cana en Galilée», «L'hospitalité d'Abraham» et le «Sacrifice d'Abraham») a les quelles ont peut aider la représentation du *Pantocrator* entouré de prophètes dans la coupole, et les Saint Evêques (Grégoire le Theologien (?), Jean Chrysostome, Basile le Grand, et Athanasse d'Alexandrie) sur le mur de l'ouest, en proximité de la Vierge *Blachernitissa* (figuré dans le tympan de la porte d'entre dans le naos), nécessite une explication spéciale.

Le choix du cycle de St Jean le Baptiste, peut être mis en liaison avec la perpétuation d'un ancienne tradition byzantine, d'associations des cultes de la Vrais Croix et du Chef du Précurseur (attesté par les sources de l'époque), exemplifié à l'époque post-byzantine par une icône grecque du Musée des Arts Mineurs du Houston et par l'ensemble des peintures du narthex de l'église d'Arbore (dédié a St. Jean le Baptiste, ou a côté du cycle respectif ont retrouve celui de la St. Croix). Les autres manifestation iconographique inhabituelle de Patrautzi, sont peut être explicable par la provenance de l'atelier qui a exécuté ici les peintures, dont nous avons donné quelques preuves qui suggère, leur filiations de l'ambiance de l'Ecole d'Ohrid (où la plupart des églises peintes sont mononavales) est par des pratiques fonctionnelles du narthex, comme un substitut du réfectoire ou comme lieu d'office du διακλυσμος (purification).

MANIFESTĂRI DE REZISTENȚĂ A BISERICII ORTODOXE ROMÂNE DIN BASARABIA FAȚĂ DE POLITICA ȚARISTĂ DE DEZNAȚIONALIZARE ȘI ASIMILARE

Ion Varta, Tatiana Varta

Această problemă și-a găsit o anumită reflectare în istoriografia românească. Politica de deznaționalizare și asimilare, promovată de țarism în provincia românească pe parcursul unui secol de ocupație, s-a bucurat de o atenție deosebită din partea cercetătorilor¹.

Problema rezistenței bisericii românești din Basarabia față de procesele de rusificare, în virtutea faptului că a cunoscut multiple și variate manifestări și nu întotdeauna sub o formă clasică, cum s-a întâmplat aceasta în Transilvania în aceeași perioadă, nu a fost abordată în toată complexitatea ei de către cercetători.

Studiul de față nu pretinde să fie nici pe departe unul cu caracter exhaustiv. Tema care ne preocupă necesită ample și variate investigații de arhivă, în scopul acumulării unui material documentar inedit pentru o tratare a ei profundă și complexă.

Țarismul, din considerente tactice, acordând o quasiautonomie Basarabiei, bineînțeles, și sub aspect religios, a căutat să manifeste, pentru o anumită perioadă, o anumită toleranță față de biserica românească din stânga Prutului.

Menținerea aproape neschimbată pentru perioada inițială a caracterului românesc al bisericii din ținut se datorează, în mare măsură, primului și unicului mitropolit al bisericii basarabene de origine română – Gavriil Bănulescu-Bodoni. Activitatea lui Gavriil Bănulescu-Bodoni în calitate de mitropolit al Eparhiei Chișinăului și Hotinului poate fi considerată una complexă și, în anumite privințe, contradictorie. Debutul activității sale de arhipăstor al Basarabiei a coincis cu începutul procesului de rusificare a românilor basarabeni. Mitropolitul Gavriil a fost una din personalitățile influente, care a reușit să-l convingă pe împăratul Alexandru I ca în Basarabia să fie menținute legislația și obiceiurile locale². Situându-se în fruntea opoziției boierești, a dejucat intențiile guvernatorului Harting, care, la 1814, prezenta Petersburgului un proiect de rusificare accelerată a Basarabiei³.

Gavriil Bănulescu-Bodoni a pledat pentru ca administrația bisericească din ținut să-și păstreze structurile tradiționale, institutul conducerii ținutale rămânând a fi protopopiile ținutale. Pe lângă cele 13 protopopii existente, care exercitau funcția de control și supraveghere a bisericii și clerului din eparhie⁴, mai înființează încă două – în Bugeac și Ismail. În octombrie 1812, a fondat Dicasteria eparhială, care se ocupa de administrarea eparhiei⁵. A depus

eforturi susținute pentru deschiderea, în 1814, la Chișinău a tipografiei eparhiale, aici editându-se, în decursul anilor 1814-1820, peste 20.000 de cărți cu caracter religios, didactic, majoritatea fiind în limba română. În anii păstoriei sale, la Chișinău s-au construit edificii, în care au fost amplasate reședința eparhială, tipografia, Dicasteria. La inițiativa mitropolitului Gavriil a început zidirea catedralei, pe care a finisat-o continuatorul său, arhiepiscopul Dimitrie Sulima, la 1836⁶.

În același timp, Gavriil Bănulescu-Bodoni a fost nevoit să promoveze cu o anumită precauție politica de rusificare a românilor de la est de Prut, fiind constrâns s-o facă în virtutea circumstanțelor vitrege în care se pomenise provincia înstrăinată. El s-a văzut nevoit să se conformeze indicațiilor autorităților laice și bisericești din imperiu și să implementeze o parte din directivele superiorilor săi. Cu concursul nemijlocit al mitropolitului Gavriil, biserica din Basarabia a fost trecută, în mod abuziv, sub jurisdicția Sfântului Sinod din Petersburg, el contribuind, astfel, la transformarea acestia într-un instrument de deznaționalizare a românilor din estul Moldovei. Gavriil Bănulescu-Bodoni a înlocuit mai mulți clerici români, în special, în organele de conducere ale eparhiei, cu reprezentanți ai clerului cu studii teologice, recrutați în guberniile rusești limitrofe⁷. La 1815, în Dicasteria exarhială erau angajați doar 6 români față de 21 ruși⁸. Mitropolitul Gavriil a introdus în mod consecvent în biserica română un șir întreg de canoane și sărbători rusești, sărbătorirea unor sfinți ruși. În noiembrie 1812, l-a delegat pe preotul I. Gherbanovschi la Petersburg să aducă fragmente din sfintele moaște, Sf. Mir și 50 antimise pentru cele 775 de biserici parohiale din provincia dintre Prut și Nistru. Mitropolitul urmărea vigilent ca în biserici să fie oficiate toate sărbătorile împărătești⁹.

Grație străduințelor mitropolitului Gavriil, în 1813, este fondat Seminarul Teologic, care urma să pregătească cadre clericale pentru biserica Basarabiei. Viitorii preoți, în virtutea spiritului ce domnea în această instituție, urmau să devină niște instrumente docile ale politicii de deznaționalizare și asimilare. Profesorii Seminarului Teologic din Chișinău erau, aproape în exclusivitate, de origine alogenă. Programele și principiile organizatorice ale acestei instituții erau identice cu cele ale seminarelor rusești, cu o singură deosebire – aici, pe lângă cele trei limbi obligatorii – greaca, latina și rusa –, se preda și limba română¹⁰. În afară de aceasta, majoritatea studenților seminarului erau de peste Nistru, fiind ruși de origine.

După 1814, în instituțiile ecleziastice din Basarabia este utilizată, tot mai frecvent, limba rusă¹¹. Corespondența dintre Dicasterie și protopopi se efectua tot mai des în limba rusă. În 1814, doar 6 protopopi și arhimandritul Chiril de la mănăstirea Căpriană corespondau cu autoritățile superioare de la Chișinău în limba română¹². Gramotele de hirotonie, semnate de mitropolitul Gavriil până la 1812, se alcătuiau în limba română, iar după 1812 încep să se scrie în limba slavonă¹³. În Catedrala din Chișinău, în anul 1815, pentru zilele de sărbători, erau programați doar preoți ruși și nici unul român¹⁴. Bibliotecile parohiale și școlare în mod regulat erau completate cu literatură de cult adusă din Rusia¹⁵.

Cu toate acestea, aflarea timp de nouă ani în scaunul mitropolitan al Basarabiei a unui înalt prelat de origine română a avut, în general, efecte benefice pentru biserica din ținut, care vor persista o perioadă îndelungată și vor avea o anumită influență și asupra activității arhiepiscopilor ulteriori.

Una dintre consecințele nefaste ale trunchierii teritoriului românesc, la 1812, a fost izolarea bisericii din stânga Prutului de matca sa – Mitropolia Moldovei, acesta fiind începutul înstrăinării sale de credința ortodoxă românească. Astfel, au fost împărțite în două numeroase sate moldovenești, de pe ambele maluri ale Prutului, mulți români creștini fiind lipsiți de hrana lor spirituală.

Protopopul Gh. Batcu raporta, la începutul anului 1813, mitropolitului Gavriil că în trei ocoale (Bâcovăț, Cogâlnic, Braniște), cu 30 de sate, funcționau doar 27 de biserici, deoarece lăcașele sfinte din trei localități au rămas pe malul drept al Prutului¹⁶. Locuitorii uneia dintre ele solicitau permisiunea pentru strămutarea bisericii sau, cel puțin, a veșmintelor și podoabelor bisericești în stânga Prutului „că nu mai iaste chipu di a mai răbda fără de rugăciuni că șădem ca dobitoaceli”¹⁷. În martie 1813, mitropolitul Gavriil a însărcinat Dicasteria ca, „în virtutea tratatelor” să revendice biserica cu toate podoabele sale de la guvernul Moldovei¹⁸.

O soartă similară au avut-o și locuitorii satului Zbieroaia, jud. Lăpușna (proprietatea lui Alecu Balș), situat, de asemenea, pe ambele maluri ale Prutului, care în urma raptului de la 1812 a fost divizat în două părți¹⁹. Biserica rămăsese în dreapta Prutului, iar credincioșii nu puteau merge acolo, deoarece cazacii le interziceau să treacă râul, de aceea s-au văzut nevoiți să ceară permisiunea mitropolitului pentru a construi una nouă.

Populația românească din mai multe localități ale Basarabiei nu accepta tentativele de rusificare întreprinse de clerul superior basarabean. Documentele de arhivă atestă multiple cazuri de acest fel. Vom aminti doar câteva din cele mai semnificative. Românii basarabeni din orașul Chilia, „atât cei vârstnici, cât și cei tineri”, au refuzat să frecventeze biserica din localitate pe motiv că preotul nu slujea în limba română, depunând, în același timp, o plângere la poliție și solicitând un preot român, din Chilia Veche. Poliția l-a anunțat despre acest demers pe guvernatorul Harting, care l-a rugat pe mitropolitul Gavriil să-i permită preotului venit din Chilia Veche „de nație moldovenească, să săvârșească sfintele slujbe”²⁰.

În septembrie 1815, 53 de gospodari din Slobozia Hănesii, ținutul Căușeni, se plâneau că preotul lor Andrei „și-au adus de la anul 1813 dascăl spre a-și împlini slujba, pe limba rusească. Norodul neîncetat strigă către mila P. S. Voastre ca să ni se rânduiască dascăl Moldovan”. Episcopul vicar Dimitrie scrie următoarea rezoluție pe jalba căușenenilor: „Jeluitarilor să nu li se facă împiedicare de a-și allege dascăl (diac) după limba lor; despre aceasta, pentru cuvenita urmare, se va poronci cui se cuvine”²¹.

La 15 august 1815, „toți locuitorii din Căușanii vechi și noi” au adresat o plângere mitropolitului Gavriil, în care se menționa că noul preot Piotr Ivancenکو, rus de origine, „s-au arătat cu împotrivire atât asupra bătrânului preot Petre Beșleagă, cum și asupra noastră, a norodului, și am tot răbdat până acum că doar se va uni cu firile noastre, a pământenilor și următorii obiceiurilor pământului, dar încă împotriva urmând, pismuiești ca la sfintele sărbători, când ne adunăm la biserică, *nu ni îngădui ca să fii dascălii moldovenești slujitori spre înțelegere limbii noastre moldovenești*, fiindcă noi ne aflăm lipsiți de știința limbii rusăști...” Solicitanții cereau, “cu lacrimi... să ni se rânduiască preot pe limba noastră moldovenească, sau măcar și rus, dar să știe ceva moldovenește”.

Căușenenii se revoltau și pentru că preotul P. Ivancenکو a demolat temelia de piatră a pridvorului bisericii, zidită de mitropolitul Daniil, care era înmormântat în acest sfânt lăcaș: „Au fost păgâni, soltani, tătari și turci și nu ne-au stricat biserica, ci au dat voie și s-au întărit...”, constatau cu amărăciune enoriașii români. Mitropolitul l-a împuternicit pe episcopul vicar Dimitrie să cerceteze incidentul și în cazul când cele indicate în jalbă confirma, preotul rus urma să fie mutat la „alt popor”, iar „jeluitarilor le ve-i da preot după limba lor”²².

O reclamație aproape identică cu cele anterioare au adresat mitropolitului Gavriil locuitorii satului Frecăței din ținutul Tomarov (Ismail). Aceștia mărturiseau că protopopul le-a trimis încă un preot „rus de neam”, dar „numai cu iscălitura a 3–4 săteni și nu a tot satul”. Între preotul român și cel rus au apărut, în scurt timp, neînțelegeri, cauzate, probabil, de alegerea limbii în care urma să se officieze slujba. Enoriașii români subliniau în continuare că „noi numai limba moldovenească înțelegem, neputându-ne îndulci de înțelegerea a nici unui cuvânt, stricându-se cu aceasta osândia a multora de a alerga la biserică”. Reclamanții

cereau insistent ca preotul rus să fie numit într-o localitate cu populație rusească, iar în locul lui să fie „rânduit” un preot român „ca nu cu acest dezgust și părăsire de biserică să se părăsească obiceiul locului, ce până acum s-au urmat”²³.

Revendicări cu un atare caracter au urmat încă multe. Pe la 1835, pe lângă arhiepiscopul Dimitrie protestau chiar și românii din orașul Tighina, rusificat substanțial atunci, considerând că le-a fost lezat dreptul firesc – de a asculta serviciul divin în catedrala orașului în limba română²⁴.

Documentele atestă și ostilități deschise ale clerului basarabean față de regimul de ocupație și rânduielile rusești, care se introduceau în biserica românească. Astfel, protopopul Eni Hagi din Bender refuzase să slujească, la 15 septembrie 1814, în ziua încoronării împăratului Alexandru I, „nici moleben n-a făcut, nici clopotele nu ne-au lăsat să tragem, spunând că la noi nu sunt atâtea ponturi”, raporta diacul de la biserica Adormirii din Tighina mitropolitului Gavriil²⁵. O altă mărturie în acest sens desprindem dintr-un document semnat de însuși Gavriil Bănulescu-Bodoni.

Conform unui manifest imperial din 31 august 1814, mitropolitul Gavriil grațiază 48 de persoane care își ispășeau pedeapsa în mănăstiri. Printre multiplele vinovății nominalizate în documentul citat, figurează și următoarele: „împotrivire stăpânirii”, „pentru ocări și ostilitate față de stăpânire”²⁶.

Un tânăr din ținutul Grecenilor, care răpise o fată din satul Lărguța, din ținutul Codrului, în timpul anchetărilor l-a înjurat pe mitropolit, pe episcop, spunând că „aice nu-i țara rusească, aici așa-i odetul, mitropolitul și protopopul este rus – să meargă peste Nistru și acolo să păzească odetul Rusiei...”²⁷.

O dovadă a rășuirii Moldovei de Răsărit și a politicii rusificatoare constituie și strămutările masive ale populației românești în dreapta Prutului. În primii ani de ocupație țaristă, peste cinci mii de familii românești au părăsit Basarabia²⁸, cifră impunătoare, dacă se ține cont de faptul că, la acel moment, aici locuiau vreo 43 mii de familii²⁹.

Zona de codru din ținuturile Fălești, Lăpușna, Orhei, Soroca, cu un procent mare de populație răzeșească, a constituit principalul izvor al acestui exod. Printre cei care părăseau Basarabia erau și mulți reprezentanți ai clerului românesc, care, în acest mod, își demonstau refuzul de a fi supuși ruși și de a se conforma tradițiilor religioase străine. Fenomenul migrației masive a populației românești din Basarabia avea la bază mai multe motive. Unul din ele a fost teama țăranului român de o eventuală introducere a șerbiei în provincia ocupată. Unii boieri, prin povestirile lor despre starea de sclav a țăranului rus, despre birurile și impozitele extrem de apăsătoare, la care era acesta supus, au contribuit la amplificarea acestui exod³⁰.

E adevărat că țăranul român se informa adeseori din prima sursă. În teritoriul dintre Nistru și Prut își găseau în mod tradițional refugiul mii de fugari din Rusia, care aduceau la cunoștința băștinașilor situația de rob în care se aflau iobagii ruși³¹.

Abandonarea Basarabiei de către miile de români era condiționată și de maltratările, umilința la care erau supuși basarabenii din partea autorităților țariste, de vexațiunile suportate de populația din târgurile și localitățile rurale din partea cazacilor și soldaților ruși, încartiruiți pe la casele băștinașilor, de comportamentul discriminatoriu față de băștinașii târgurilor basarabene din partea poliției rusești³².

Unele episoade despre fuga peste Prut a românilor basarabeni au fost înregistrate de documentele timpului. Astfel, în iunie 1813 locuitorii a trei sate – Călinești, Hoțești și Drojinești (56 de persoane) – au abandonat toate bunurile lor în Basarabia, găsindu-și refugiul pe malul drept al Prutului. Fiind anchetați, țăranii au răspuns unanim sub jurământ că au fost determinați să se refugieze în Moldova din cauza purtării proaste și vexațiunilor din partea cazacilor, aflați la ei în gazdă³³. Despre acest caz au fost informați cancelarul Rumeanțev și împăratul

Alexandru I. De aplanarea acestui incident se ocupau nemijlocit consulul general rus la Iași, Pini, agentul diplomatic rus la Constantinopol, Italinski, guvernatorul Basarabiei, Harting.

Cu toate presiunile exercitate asupra principelui Calimachi de către autoritățile ruse, acesta refuză să-i extrădeze pe fugarii basarabeni, ultimii rămânând pentru totdeauna în dreapta Prutului.

Într-un mod aproape similar au procedat, ceva mai înainte, locuitorii satului Toporu, din ținutul Lăpușna, care, împreună cu preoții bisericii din localitate, „au fugit peste Prut, biserica rămânând pustie cu toate podoabele ei”³⁴. Ce-i drept, în alt document, citim că „preoții, care au slujit la vechea biserică din satul Toporu, trecând peste Prut, au luat și antimisul cu ei”³⁵. Protopopul Lăpușnei Ioan Dimitriu comunica, în luna mai 1814, mitropolitului Gavriil că în această localitate veniseră, între timp, alți oameni „din care cei mai mulți sunt ruși”, iar preot fusese hirotonisit un rus din gubernia Chievului, care „știa a citi, a scrie și a cânta doar în limba rusă”³⁶.

Documentele atestă mai multe cazuri când reprezentanții clerului basarabean treceau Prutul, atât în mod individual, cât și în grupuri mici. Astfel, în aprilie 1814 fuge peste Prut preotul Petru din satul Frumoasa din ținutul Greceni³⁷. În iunie 1813 preotul din satul Zbieroaia, ținutul Lăpușna, a fugit peste Prut, luând cu el toate cărțile și odăjdiile bisericești, angajându-se preot la noul loc de trai³⁸. În toamna anului 1815, au trecut Prutul doi călugări de la mănăstirea Curchi³⁹, alții doi de la schitul Jabca⁴⁰ și trei călugări și doi poslușnici de la schitul Hâncu⁴¹.

Uneori cazacii îi rețineau pe unii dintre transfugi. Astfel, preoteasa văduvă Tofana, din Hănăseni, țin. Codru, a fost reținută împreună cu fiica sa când treceau pe gheața Prutului. În momentul reținerii cele două persoane au fost deposedate de toți banii obținuți în urma vinderii imobilului lor din Basarabia⁴².

Unii clerici basarabeni au plecat peste Prut în mod legal. Protopopul Dimitrie al ținutului Hotin, „care nu mai dorea să rămână aici”, în octombrie 1812, a cerut permisiunea mitropolitului Gavriil să se transfere în Moldova de peste Prut. Cererea i-a fost satisfăcută și în locul lui a fost numit Gh. Rodostat, care cunoștea doar limbile greacă și rusă⁴³. Preotul Vasile Anastasiu, în toamna lui 1812, grăbea sfințirea bisericii din satul Găuzeni, ținutul Orhei, deoarece „are să se mute la Eși”⁴⁴. Sunt cunoscute cazuri, când mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni a refuzat să satisfacă cererea clericilor basarabeni să se transfere în Moldova de peste Prut⁴⁵.

Exodul populației românești din Basarabia provoca neliniște autorităților țariste, deoarece cauza prejudicii imaginii țarismului în ochii popoarelor balcanice și deci putea avea repercusiuni din cele mai nedorite asupra politicii ruse în această zonă. Pentru a stăvili acest proces migraționist a fost fortificat hotarul pe Prut. Cu toate acestea, exodul n-a putut fi oprit. Autoritățile ruse, îngrijorate de fuga basarabenilor peste Prut, au recurs și la minciună, declarând „Moldova contaminată de ciumă și interzicând trecerea Prutului sub pedeapsa cu moartea”⁴⁶.

Mari eforturi pentru a stăvili exodul populației autohtone din Moldova de la Est de Prut a depus și mitropolitul Gavriil. În corespondența sa cu înalți demnitari de la Petersburg, el insistă să nu fie „batjocoriți și înjosiți Moldovenii”⁴⁷, indicând că „în timpurile grele, când Franțujii erau în centrul Rusiei, Turcii la Dunăre și Prut, când cu puterea armelor nu se putea opri emigrarea, căci, prin tratatul cu Poarta, locuitorii erau liberi să treacă unde vor”, el reușise să-i convingă personal pe boieri și prin predici și circulare pe săteni să nu emigreze, promițându-le că vor fi fericiți sub stăpânirea rusească⁴⁸.

Amplificarea exodului populației românești din Basarabia a stârnit îngrijorare la Petersburg. Rescriptul adresat la 1 aprilie 1816 de împăratul Alexandru I mitropolitului Gavriil

urmărea scopul stopării acestei deplasări masive de populație. Monarhul rus constată „cu adâncă mâhnire” că scopurile sale nu au fost atinse și că „neorânduielele”, mai ales, de la un timp, s-au extins „până la cea mai mare treaptă”, „încât multe nevinovate familii a liniștiților locuitori, lăsându-și lăcașurile sale, își caută scăpare peste hotare”. Împăratul recunoștea că au fost admise nedreptăți și se obliga să aplice noi măsuri pentru „ca răutatea cea făcută să se șteargă”. În acest scop, a decis să trimită în Basarabia un funcționar împărătesc cu împuterniciri speciale din partea sa.

Împăratul se obliga să ofere acestei țări o cărmuire politică „potrivită cu năravurile, obiceiurile și legiurile ei”. Toate stările sociale aveau, în viziunea lui, un drept egal „asupra acestei Moșteniri a strămoșilor săi: Tagma Duhovnicească, Boierească, Neguțitorească și norodul, să care să câștige deplină apărare și ocrotire în noua Obrazovanie, liniștitului lucrătoriu de pământ, cum și ale verișurilor și neguțitorilor să va da cea deplină ocrotire” – se menționa în manifestul împărătesc.

Pentru a informa mai bine populația despre intențiile sale, Alexandru I îl împuternicește pe mitropolitul Gavriil să traducă cele comunicate în „limba Nației” și prin intermediul bisericilor să fie comunicate tuturor păstoriților, ca să știe toți că „ochiul Meu cel iubitoriu de fii, asupra lor priveghează și eu am purtare de grijă, pentru ca ei să fie fericiți”⁴⁹

Dar nici promisiunile împăratului, nici sancționarea de către acesta, la 29 aprilie 1818, cu ocazia vizitei sale, întreprinse la Chișinău, a noului act legislativ „Așezământul constituirii regiunii Basarabia”, care consfințea autonomia ciuntită a Moldovei dintre Nistru și Prut, n-au putut curma trecerea populației românești din Basarabia în dreapta Prutului, fapt care demonstrează că basarabeni continuau să manifeste neîncredere față de promisiunile propagandistice țariste.

Că migrațiile au continuat și în deceniul trei al secolului al XIX-lea demonstrează și indicațiile guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei, adresate, la 4 mai 1833, viceguvernatorului I. Klimșa, privind difuzarea informației despre măsurile de pedeapsă care urmau a fi aplicate celor care treceau în mod clandestin hotarul de la Prut. Poliția și parohiile eparhiei erau instituțiile, prin intermediul cărora aceste sancțiuni urmau a fi aduse la cunoștința tuturor locuitorilor provinciei. Arhiepiscopul Dimitrie a fost însărcinat să difuzeze 896 de proclamații cu informația respectivă în toate parohiile, iar preoții, la rândul lor, trebuiau ca în zilele de duminică să le citească tuturor enoriașilor⁵⁰.

Arhiepiscopul a fost pus în încurcătură, deoarece toate proclamațiile erau tipărite în limba rusă, el fiind nevoit să-i ceară guvernatorului să facă o traducere în limba română, fiindcă „toate localitățile din Basarabia, cu excepția a câtorva, erau moldovenești”.

Despre faptul că cei care fugeau peste Prut erau pedepsiți mai aspru demonstrează cazul familiei preotului Ion Caitaz din satul Leca, ținutul Ismail. Acesta, fiind bănuțit că intenționează să treacă Prutul, a fost reținut împreună cu cei doi fii maturi ai săi și ținut sub arest un an și opt luni⁵¹, cât au continuat anchetările, dar, în cele din urmă, este eliberat în virtutea „unor mărturii contradictorii, care au diminuat acuzația”⁵².

Arhiepiscopul Dimitrie Sulima, deși era ucrainean de origine, dar care cunoștea limba română, n-a interzis cultura românească⁵³, ci a continuat, cursul trasat de predecesorul său, mitropolitul Gavriil⁵⁴. A fost nevoit s-o facă și datorită rezistenței românilor basarabeni opuse politicii de rusificare.

Clericii români continuau să refuze să-și trimită copiii la seminarul din Chișinău. Cu toate că în unele școli parohiale erau numiți profesori care cunoșteau limbile română și rusă, totuși efectul era minor. Profesorii supravegheau ca elevii să nu vorbească între ei românește. Elevii mai mari erau impuși să facă același lucru, supraveghindu-i pe cei mici⁵⁵. Dar majoritatea preoților, ca și pe timpul mitropolitului Gavriil, se recrutau din rândul diaconilor și cântăreților,

și nu aveau studii seminariale, astfel că cei mai mulți slujitori ai cultului din Basarabia, erau de origine română. Clerul român, în special cel rural, continua să utilizeze în oficierea serviciului divin limba română – cea înțeleasă de enoriașii din parohiile moldovenești.

Arhiepiscopul Dimitrie a cerut autorităților ecleziastice din guberniile Camenița și Ekaterinoslav să trimită în Basarabia absolvenți ai seminarelor rusești. Cererile sale au rămas însă fără rezultat⁵⁶, el fiind nevoit să traducă și să tipărească cărți de cult în limba română. Chiar personal a ținut predici în limba română⁵⁷.

Și în secolul al XIX-lea mănăstirile continuau să rămână pentru românii basarabeni lăcașurile preferate pentru rugăciuni⁵⁸. La 1812, în Basarabia existau 40 de mănăstiri și schituri. Această cifră impunătoare demonstrează respectul populației autohtone din această provincie pentru viața monahală⁵⁹. În virtutea tradițiilor vechi, mănăstirile și schiturile basarabene au rămas în provincia înstrăinată un focar de rezistență a românismului împotriva politicii de desnaționalizare.

Sub pretextul lipsei mijloacelor de întreținere, arhiepiscopul Dimitrie a închis cinci schituri: Rezina, Rudi, Lomanova, Soroca și Cărătura și două mănăstiri: Horodiște și Cosăuți⁶⁰. Pentru a diminua influența mănăstirilor asupra vieții spirituale a credincioșilor din ținut, călugării români au fost impuși să renunțe la viața monahală individuală, specifică bisericii românești, și să treacă la sistemul de viață monahal în comun. Noui sistem permitea a supraveghea mai strict activitatea călugărilor⁶¹. Către 1830, acest sistem rusesc a fost introdus în toate mănăstirile din Basarabia⁶². Cu toate acestea, la această etapă rusificarea clerului monahal era fără rezultat⁶³. Nici chiar numirea în mănăstiri și schituri a stareților cunoscători ai limbii ruse n-a avut efectul scontat⁶⁴.

Spre deosebire de predecesorii săi, arhiepiscopul Irinarh Popov se străduia să promoveze mai consecvent măsurile de rusificare a bisericii românești din provincia înstrăinată. El i-a concediat pe protopopii români dintr-un șir de ținuturi sub pretextul că nu cunoșteau limba rusă, înlocuindu-i cu persoane invitate din guberniile rusești limitrofe. În toate funcțiile înalte ale eparhiei a numit doar ecleziaști ruși. Ca și predecesorul său a întreprins mai multe tentative de a aduce în Basarabia absolvenți ai seminarelor din guberniile Herson, Camenița, Vladimir, dar fără rezultat⁶⁵, dându-și seama că absolvenții seminarelor rusești nu puteau fi utilizați eficient în Basarabia, fiindcă majoritatea parohiilor erau locuite de români. Pentru a forma cadre teologice docile, s-a luptat și el cu clericii basarabeni, care refuzau să-și trimită odraslele la seminar.

Cu toate acestea, măsurile de deznționalizare nu dădeau efectul scontat. Serviciul divin continua să fie oficiat în limba română nu numai în satele Basarabiei, ci și în orașe, uneori și la Mitropolie. Preoții ruși erau nevoiți adeseori să facă predici în limba română⁶⁶. Foarte puțini preoți români cunoșteau limba rusă, chiar și dintr-acei care terminaseră seminarul. Și aceștia, peste un anumit timp o uitau, deoarece în parohiile, unde erau angajați, erau nevoiți să utilizeze doar limba română⁶⁷.

Nereușind să interzică utilizarea limbii române în bisericile Basarabiei, Irinarh s-a văzut nevoit să dispună traducerea mai multor cărți de cult din limba rusă în cea română de către clericii români Teodor Baltagă, Teodor Lașcu, Ion Neaga ș. a. Cu toate acestea, numărul de cărți editate în această perioadă de către tipografia eparhială în limba română era mic. În cele din urmă, tipografia a fost dată în arendă⁶⁸. Ceva mai înainte, Sfântul Sinod a interzis retipărirea cărților de cult românești de peste Prut⁶⁹.

În perioada arhipăstoriei lui Irinarh Popov a fost oprit aflulul de cărți religioase din Principatele Române, pe motiv că acestea ar fi împiedicat realizarea publicațiilor locale⁷⁰. Și totuși, în ciuda interdicțiilor, aceste cărți pătrundeau în Basarabia pe alte căi, fiind utilizate de către mulți preoți în oficierea serviciului divin⁷¹.

Mănăstirile basarabene continuă să rămână și în această perioadă un focar de rezistență al românismului, dar numărul lor s-a redus considerabil. La 1857, funcționau 7 mănăstiri și 3 schituri de călugări cu un efectiv total de 414 persoane și 5 schituri de călugărițe cu 202 persoane⁷². Conform altor documente, numărul total al mănăstirilor și schiturilor basarabene alcătuia cifra de 21⁷³.

La 1857, în majoritatea mănăstirilor basarabene serviciul divin era oficiat doar în limba română⁷⁴. În mănăstirile Curchi și Frumoasa egumenii erau ucraineni⁷⁵, la mănăstirea Căpriana, egumenul și clerul monahal superior erau bulgari⁷⁶, iar în câteva schituri cu o componență etnică mixtă⁷⁷, paralel cu limba română, se utiliza și cea rusă. Mănăstirile, datorită contactelor permanente cu populația rurală românească continuau să exercite asupra satelor o influență benefică, contribuind astfel la menținerea intactă a spiritului românesc în stânga Prutului.

Retrocedarea celor trei județe din sudul Basarabiei Principatului Moldova, unirea la 1859 a Principatelor Române, și rezonanța acestor evenimente în rândul românilor basarabeni⁷⁸ au determinat autoritățile ecleziastice din ținut să intensifice măsurile de deznaționalizare a bisericii românești din Basarabia.

Arhiepiscopul Antonie Socotov a imprimat politicii de rusificare contururi clare, el fiind primul arhipăstor care a acționat în acest sens în mod consecvent și fără careva ezitări⁷⁹. În parohiile moldovenești a căutat să impună oficierea serviciului divin și în limba rusă⁸⁰. E adevărat că n-a prea izbutit să înregistreze careva performanțe, fapt remarcat chiar și de ministrul instrucțiunii publice, contele D. A. Tolstoi, care, inspectând așezămintele școlare din sudul provinciei, a observat că „moldovenii din Basarabia care demult trăiesc în Rusia, nu toți cunosc limba rusă, în unele parohii ortodoxe până acum toată slujba bisericească se face în limba moldovenească”⁸¹.

În 1867, limba română este scoasă din programele de studii ale seminarului din Chișinău⁸², cu toate că, în procesul discuției noului regulament pentru seminarul teologic, corpul profesoral s-a pronunțat în favoarea predării limbii române, cel puțin în clasele superioare⁸³. Tot în scopul deznaționalizării românilor basarabeni, episcopul Antonie, cu mijloace locale, fondează, în 1864, o școală rusească pentru fetele de clerici, iar în 1866 – una spirituală pentru băieți (a doua după cea de la Chișinău)⁸⁴. Pentru o rusificare mai eficientă a seminariștilor și elevilor din școlile spirituale, au fost create internate, unde aceștia puteau fi mai lesne supravegheați⁸⁵, pentru a nu comunica în limba română.

Datorită străduințelor arhiepiscopului Antonie, în această perioadă în eparhie crește numărul preoților ruși, invitați din guberniile limitrofe⁸⁶.

În condițiile dominației doctrinei panslaviste și intensificării politicii de rusificare, activitatea tipografiei eparhiale devine tot mai dificilă. Cu mare dificultate au fost tipărite doar câteva cărți de cult în limba română⁸⁷. Între anii 1867-1872, la Chișinău este editată o revistă eparhială bilunară, în care se publicau și articole în limba română⁸⁸. Prin intermediul editării acestei publicații periodice în variantă bilingvă se urmărea scopul rusificării clerului, dar și a enoriașilor români⁸⁹. În paginile publicației era propagată doctrina hegemoniei ruse; istoria Principatelor Române era tratată separat de cea a Basarabiei⁹⁰.

Numirea lui P. Lebedev, în 1871, de către Sfântul Sinod în calitate de episcop, iar apoi de arhiepiscop al Eparhiei Chișinăului și Hotinului a coincis cu suprimarea ultimilor rămășițe ale autonomiei locale, Basarabia fiind transformată în gubernie rusească. În această perioadă politica de rusificare a bisericii române din ținut atinge apogeul său, căpătând forme „violente și rapide”⁹¹. De la început noul arhipăstor a dat dispoziție ca în acele lăcașuri sfinte, unde până atunci se slujea în limba română, serviciul divin să se officieze în două limbi – rusă și

română⁹². Preoții care s-au opus acestei dispoziții – V. Zubcu, I. Untu, D. Tutunaru, I. Popovici, Gr. Galin – au fost expulzați în alte gubernii rusești⁹³.

P. Lebedev acorda o atenție deosebită luptei cu clerul monahal românesc din mănăstirile basarabene, care rezistase tentativelor rusificatoare din perioadele anterioare. Tradiția culturală românească s-a menținut, mai ales, în mănăstirile din Basarabia. Viața spirituală de aici era similară cu cea a mănăstirilor din Moldova de peste Prut: călugării basarabeni aveau aceleași preocupări intelectuale, practicau copierea cărților cu conținut religios, citeau predicile în limba română ș. a.⁹⁴.

Arhiepiscopul Pavel a ordonat ca mănăstirile să fie supuse unui control riguros din partea protopopilor. Tot el operează o serie de schimbări ale stareților români, transferându-i pe unii în alte gubernii. De asemenea, substituie principiul eligibilității cu cel al numirii directe a stareților.

În același scop, al rusificării clerului monahal, a decis instituirea stranelor slavone și studierea în mănăstiri a limbii ruse, fondând școli primare rusești pe contul acestora. Această din urmă măsură a întâmpinat o serioasă împotrivire din partea călugărilor români⁹⁵. P. Lebedev comunica superiorilor săi că școlile înființate pe lângă mănăstiri au fost boicotate de clerul monahal superior, „care nu cunoștea limba rusă și era ostil culturii ruse”⁹⁶. Profesorii de limba rusă, din unele mănăstiri, în special cei de la Hârjauca și Dobrușa, erau, pur și simplu, brutalizați de călugări. Autoritățile ecleziastice, pentru a curma această rezistență, au recurs la măsuri excepționale: călugării cei mai intransigenți au fost pedepsiți sau transferați în alte mănăstiri⁹⁷. Ca urmare a împotrivirii călugărilor români față de politica de rusificare autoritățile ecleziastice din Basarabia s-au văzut nevoite să fie mai îngăduitoare.

Documentele atestă că, până la începutul deceniului nouă, majoritatea egumenilor mănăstirilor basarabene erau de origine română⁹⁸. În anii '30-'40 aceștia alcătuiau doar circa 40%⁹⁹. În virtutea faptului că personalul acestor mănăstiri era constituit, aproape în exclusivitate, din reprezentanți ai românilor basarabeni¹⁰⁰, și datorită rezistenței opuse de către aceștia politicii de rusificare, limba română, alături de cea rusă și slavonă veche, continua să fie utilizată în oficierea serviciului divin în bisericile mănăstirilor¹⁰¹. Aceleași documente oficiale arată că în unele mănăstiri limba română avea prioritate față de celelalte limbi¹⁰². Deoarece clerul monahal român era majoritar, putem afirma că limba română, în scopuri uzuale, se folosea în majoritatea mănăstirilor.

În general, această situație a rămas neschimbată și la începutul secolului al XX-lea, datorită, faptului că noii călugări veniți în mănăstirile Basarabiei erau în exclusivitate, reprezentanți ai românilor basarabeni¹⁰³.

Pentru a diminua ponderea preoților români în eparhie, P. Lebedev a procedat la modificarea parohiilor, reducând substanțial numărul lor. Astfel, au fost închise peste 300 de biserici, rămânând în funcție doar 433 de preoți parohi. Ceilalți au fost concediați, trecuți în rezervă sau transferați în calitate de ajutoari de preoți. La fel s-a procedat cu diaconii și cântăreții, fiind concediate 285 de persoane, pe motiv că ar fi „incapabili sau că nu prezintă încredere”¹⁰⁴.

Contrar regulilor și normelor în vigoare, arhiepiscopul Pavel a obținut permisiunea Sfântului Sinod de a numi preoți parohi¹⁰⁵. Ca urmare, această funcție au obținut-o mulți ruși sau persoane filoruse, docile temutului arhipăstor. Pentru diaconi și cântăreți, care până atunci erau angajați în exclusivitate din rândul românilor basarabeni și susțineau examenul de calificare în limba română, a fost stabilit și examenul la limba rusă¹⁰⁶.

În anul 1873, P. Lebedev dispune ca toate registrele din biserici, inclusiv actele stării civile, să fie completate numai în limba rusă¹⁰⁷. În scopul rusificării viitorilor slujitori ai cultului,

a obligat clerul român să-i învețe pe copiii lor limba rusă sau să-i trimită la școlile mănăstirești pentru a o studia¹⁰⁸. Pentru a spori numărul clerului rusificat, P. Lebedev a ordonat ca în eparhie să fie mărit spațiul pentru sălile de studii ale școlii eparhiale de fete din Chișinău și al școlilor spirituale din același oraș și din orașul Bălți (ultima a fost ulterior transferată la Edineț). Pe lângă aceste instituții, au fost deschise clase preparatorii destinate studierii limbii ruse de către copiii românilor¹⁰⁹.

Efectele rusificării continuă să rămână minore. În ciuda eforturilor depuse de profesori, limba rusă era slab însușită de către discipolii lor¹¹⁰. Cauza principală, semnalată de nenumărate ori de diferite inspecții, consta în faptul că elevii n-au putut fi complet izolați de mediul în care se vorbea limba română. Cu toate că profesorii supravegheau cu atenție ca elevii, chiar și în discuțiile particulare, să nu utilizeze limba română, totuși rezultatele nu erau pe măsura eforturilor depuse. Cu toată obligativitatea internării elevilor, s-a ajuns la concluzia că „utilizarea limbii române va fi mai lesne stârpită, datorită unei vigilențe intense din partea supraveghetorilor”¹¹¹.

P. Lebedev a aplicat metode dure față de clerul din cele trei județe din sudul Basarabiei, reanexate la Imperiul Rus în urma Tratatului de Pace de la Berlin (1878). Aceste județe, în perioada anilor '60-'70, fiind sub administrație românească, au cunoscut schimbări importante în plan spiritual. Orașul Ismail devenise centrul eparhiei Dunării de Jos (1864). Tot aici fusese fondat un Seminar Teologic, au fost editate mai multe publicații periodice¹¹², au funcționat școli de diferite grade¹¹³.

După reanexarea acestui teritoriu, arhiepiscopul Pavel a destituit și a înlocuit mulți preoți români, pe ceilalți impunându-i să învețe limba rusă într-un termen de doi ani. Pentru copiii clerului românesc din această zonă au fost create înlesniri pentru a-i cointeresa să studieze în școlile rusești eparhiale. P. Lebedev a întreprins măsuri pentru a-i reține în Basarabia pe absolvenții seminarului din Socola și „a-i face să slujească operei rusești”, oferindu-le burse și plasându-i în ultimile clase ale Seminarului Teologic din Chișinău¹¹⁴.

Procesul de rusificare în sudul Basarabiei s-a lovit de o rezistență sporită din partea românilor basarabeni. Efectele benefice ale celor 22 de ani de administrare românească a celor trei județe se vor face remarcate încă mulți ani. În rapoartele anuale ale guvernatorului Basarabiei, cu referire la această regiune în mod tradițional, vor fi prezente învinuirile de separatism și de repulsie față de limba rusă¹¹⁵, de tot ce-i rusesc¹¹⁶. Clerul rusesc nu va înceta să se plângă autorităților centrale împotriva clerului românesc, pe care, în 1901 autoritățile țariste îl considerau rămas aici încă din perioada administrației românești¹¹⁷.

În perioada în care Pavel Lebedev s-a aflat în Basarabia, activitatea tipografiei eparhiale moldovenești a fost mult împiedicată, fiind tipărite doar câteva predici în limba română¹¹⁸. A fost interzisă, de asemenea, versiunea românească a revistei „Buletinul eparhiei Chișinăului”¹¹⁹.

Apogeul politicii de rusificare, promovate de acest înalt prelat, l-a constituit indicația sa de a aduna în sediul arhiepiscopal cărțile de cult în limba română din bisericile ce fuseseră închise pentru a fi folosite drept combustibil¹²⁰.

Efectele acestei politici au fost din cele mai grave. Enoriașii români nu mai frecventau bisericile, unde serviciul divin era oficiat în limba rusă, preferând să se roage acasă. Țăranii solicitau preoților oficierea diferitelor ritualuri religioase pe la casele lor, tot în limba română¹²¹. O parte a populației însă, înstrăinându-se de biserică și aflându-se în condiții precare social-economice, s-a dedat beției, care, în scurt timp, a devenit un adevărat flagel printre românii basarabeni¹²². Unii locuitori au nimerit sub influența diferitelor secte¹²³, fapt care a îngrijorat mult autoritățile ecleziastice și pe guvernatorul Basarabiei, care a dispus să se facă cercetări în legătură cu extinderea acestui fenomen¹²⁴.

Ofensiva declanșată de arhiepiscopul Pavel împotriva bisericii românești din Basarabia a continuat și în deceniile opt-nouă ale secolului al XIX-lea. La sfârșitul anului 1882, printr-un ucaz al Sf. Sinod, în baza solicitării arhiepiscopului Serghie al Chișinăului și Hotinului, a fost închisă tipografia eparhială moldovenească din Chișinău¹²⁵.

Cu toate că Sf. Sinod stabilise ca serviciul divin în bisericile din Basarabia să se officieze în două limbi – română și slavonă (rusă), de regulă, majoritatea preoților continuau să slujească doar în limba română, utilizând cărțile vechi bisericești, editate anterior la Chișinău sau aduse de peste Prut¹²⁶. Printre preoții predicatori în limba română se evidențiau I. Butuc din Chișinău, P. Frolov din Cornești, M. Untul, I. Ignatovici ș. a.¹²⁷

Autoritățile ecleziastice acordau o atenție deosebită școlii, considerate instrumentul cel mai eficient pentru promovarea politicii de deznaționalizare și asimilare a populației autohtone a Basarabiei. În 1884, a fost instituit Consiliul Eparhial Școlar, ai cărui membri erau în exclusivitate ruși și care urmau să dirijeze și să supravegheze procesul instructiv în școlile parohiale din gubernie¹²⁸. În același an, toate școlile de pe lângă mănăstiri au fost transformate în școli parohiale, fiind direct subordonate acestui consiliu¹²⁹.

Congresul eparhial din 1894 constata dificultățile grave cu care se confrunta clerul basarabean în activitatea sa cultural-bisericească, cauzate, de asemenea, de utilizarea numai a limbii ruse în școlile parohiale. Congresul, în baza referatului rectorului seminarului din Chișinău, A. Ianovschi, a pledat în favoarea elaborării unui abecedar în limba română pentru treapta superioară a învățământului din Basarabia, precum și a publicării cărților de cult și articolelor în revista eparhială cu text paralel ruso-român¹³⁰. Cu toate că deciziile congresului n-au fost traduse în viață, important este faptul că s-a solicitat autorităților ca limba română să devină limbă de predare în școlile Basarabiei.

Congresul eparhial din 1897 a abordat din nou aceleași probleme, revendicând dreptul de a publica bucoavne și cărți cu caracter religios în limba română¹³¹.

Spre sfârșitul secolului al XIX-lea imaginea bisericii din Basarabia se deteriorează substanțial. Însuși guvernatorul Basarabiei atestă o reducere a respectului populației provinciei față de slujitorii cultului, cauzată, în viziunea sa, de „indiferența preoților în timpul slujbei”, care „demoralizează omul simplu”¹³². Înjurăturile basarabenilor și hula la adresa sfintei cruci, credinței religioase, demonstra, după părerea sa, decăderea prestigiului religiei în mijlocul poporului.¹³³

În același timp, documentele atestă o creștere a indiferenței tinerei generații față de biserică. Consistoriul eparhiei a adoptat, în repetate rânduri (1875, 1890, 1897, 1910), hotărâri, menite să neutralizeze acest fenomen. Ele preconizau un șir de măsuri¹³⁴, însă toate s-au dovedit a fi puțin eficiente. La fel de ineficiente au fost și metodele de combatere a beției (lecții publice, frecventarea bibliotecilor populare), fapt recunoscut și de autorități¹³⁵. Consistoriul a elaborat noi hotărâri, însă fără nici un efect¹³⁶.

În 1898, Sf. Sinod l-a numit episcop al Chișinăului și Hotinului pe Iacob Piatnițchi, ale cărui preocupări principale țineau de propaganda antisectantă¹³⁷. Acesta a înființat în capitala guberniei Societatea „Frăția ortodoxă misionară a Nașterii Domnului”, care avea drept scop promovarea culturii creștine și educația morală și religioasă a clerului și enoriașilor prin intermediul editării broșurilor, cărților, foilor volante cu caracter moral și religios. În scurt timp, noul episcop s-a convins de ineficiența acestor publicații, apărute în limba rusă¹³⁸. Luând în considerare și revendicările Congresului eparhial din 1897¹³⁹, arhiepiscopul Iacob s-a văzut nevoit să solicite Sf. Sinod autorizația de a publica asemenea literatură și în limba română, cu caractere chirilice, paralel cu textul rusesc sau fără el¹⁴⁰.

Sf. Sinod, prin decizia sa din 17 octombrie 1900, permite „Frățimii” să tipărească în limba română cărți, broșuri, foi volante cu o tematică religioasă, cu text paralel ruso-

român și în limba română¹⁴¹. Pentru început, au fost publicate câteva sute de mii de exemplare de foi volante în limba română¹⁴², care au fost difuzate nu numai în Basarabia, ci și în guberniile Podoliei, Hersonului și chiar în Caucaz, unde se strămutase mulți români basarabeni.

În 1901, Consiliul „Societății”, cu permisiunea Sf. Sinod, publică un scurt *Molitvenic* slavo-moldovenesc, cu un tiraj de 10.000 de exemplare¹⁴³. Noul episcop al Chișinăului și Hotinului, Vladimir, în urma insistențelor românilor basarabeni, a cerut permisiunea Sf. Sinod de a tipări *Evanghelia*, *Psaltirea* și alte cărți de cult în limba română¹⁴⁴.

La 25 aprilie 1905, sinodul a lărgit drepturile societății „Frățimea”, permițându-i să tipărească în limba română cărți din Sf. Scriptură și de ritual bisericesc, după modelul cărților de rit românești, editate în tipografia eparhială din Chișinău până la 1882¹⁴⁵. Pentru a realiza aceste sarcini, se impunea redeschiderea tipografiei eparhiale.

Congresul eparhial din 22 noiembrie 1905 a hotărât înființarea unei tipografii eparhiale pentru tipărirea cărților de ritual, cu conținut moral și dogmatic în limbile română, bulgară, ucraineană ș. a.¹⁴⁶. Arhiepiscopul Vladimir a consimțit să susțină acest proiect¹⁴⁷. Pentru realizarea acestui obiectiv congresul a ales un comitet, format din protoiereul C. Popovici, ieromonahul Gurie, preoții C. Partenie, A. Baltaga ș. a.¹⁴⁸. Congresul a mai decis ca în satele moldovenești preoții să țină predici în limba română, în seminar să fie introdusă ca obiect de studiu limba română, precum și cântul bisericesc românesc¹⁴⁹.

Mănăstirile și schiturile Basarabiei au reacționat pozitiv la decizia congresului, jertfind cu mărinimie pentru tipografie suma de 2.400 rub.; egumenul și clerul monahal superior al mănăstirii Dobrușa, prin intermediul raportului din 21 ianuarie 1906, comunicau Consistoriului că donează o casă cu ogradă în orașul Chișinău pentru localul tipografiei¹⁵⁰. La 26 octombrie 1906, după un sfert de secol, tipografia eparhială își reîncepe activitatea. Redeschiderea a fost posibilă, în primul rând, datorită eforturilor susținute din partea clerului românesc basarabean, dispus să lupte pentru repunerea limbii române în drepturile sale firești în biserica Basarabiei.

Pentru traducerea în limba română a cărților de rit, pe lângă societatea „Frățimea” s-a constituit o comisiune de traducători, compusă din protoiereii Gh. Dânga, M. Plămădeală, M. Untu, ieromonahul Gurie. În 1907, a fost editat un *Ceaslov mare*, precum și *Psaltirea* în 5000 de exemplare. În 1908, iese de sub tipar un *Trebnic mare* (1334 pag.), o *Evanghelie*, un *Acatist* etc. Între anii 1906-1916, au fost editate 8 volume ale monumentalei opere *Viețile Sfinților*¹⁵¹.

Congresul eparhial din 1907 împuternicește „Frățimea Nașterii lui Hristos” să solicite Sf. Sinod permisiunea de a edita o revistă cu caracter religios și moral în limba română. Sinodul, prin decizia sa din 20 decembrie 1907, aprobă tipărirea revistei lunare „Luminătorul”, numindu-i redactori pe protopopul Constantin Popovici și pe ieromonahul Gurie. Primul număr a apărut la 1 ianuarie 1908¹⁵².

Concesiile smulse de către românii basarabeni autorităților țariste în perioada primei revoluții ruse au fost posibile ca urmare a revigorării mișcării naționale românești din Basarabia. Majoritatea liderilor acestei mișcări erau absolvenți ai seminarului din Chișinău sau își făceau studiile în acea perioadă în această instituție¹⁵³. Cel mai semnificativ exemplu în acest sens îl constituie prezența masivă a lor în cadrul colegiului redacțional și al colectivului de autori ai primei publicații periodice de limba română din stânga Prutului – ziarul „Basarabia”.

La 20 noiembrie 1905 studenții Seminarului Teologic din Chișinău au prezentat direcției acestei instituții o petiție, alcătuită din 27 de articole, ce includeau o serie de revendicări, printre care: predarea obligatorie a limbii române în clasele teologice (5 și 6) și facultativ a

celeii bulgare; introducerea cântării bisericești moldovenești. Petiția a fost semnată de 361 de elevi. Cei din clasele I–V au declarat grevă. Elevilor le inspira curaj faptul că multe din ideile lor erau împărtășite și de unii profesori¹⁵⁴.

Sf. Sinod a fost nevoit să cedeze și, prin decizia sa din 31 octombrie 1906, introduce în programul de studii pentru clasele a V-a și a VI-a, ca obiecte facultative limba „moldovenească” și muzica bisericească moldovenească¹⁵⁵.

În 1907, a fost iarăși mărit numărul orelor săptămânale la limba rusă¹⁵⁶. Drept rezultat, la începutul anului 1908 seminariștii au reluat greva. De data aceasta, autoritățile au luat măsuri mult mai drastice. În baza anchetei efectuate, Sinodul, prin hotărârea sa din 30 aprilie 1908, a decis exmatricularea din seminar a liderilor mișcării greviste, fără dreptul de a se reînscris ulterior; celorlalți urma să li se aplice pedepse disciplinare, în funcție de comportamentul din perioada grevei¹⁵⁷.

Pentru a curma mișcarea națională în provincia românească și tendințele de separatism și autocefalie ale clerului basarabean, Sf. Sinod, în 1908 l-a numit episcop în Basarabia pe Serafim Ciceagov, fost colonel în armata țaristă, caracterizat de N. N. Durnovo, într-o scrisoare adresată la 21 ianuarie 1909 lui P. Gore, drept „un nemernic în toată accepția cuvântului și un vrăjmaș al neamului românesc”¹⁵⁸.

Revendicările clerului basarabean privind oficierea serviciului divin și a cântărilor bisericești în limba română, traducerea manualelor și a cărților de cult și editarea revistei „Luminătorul” în aceeași limbă, predarea în școlile parohiale și în cele spirituale a limbii române erau considerate de Sf. Sinod exemple autentice de manifestări de separatism și autocefalie a bisericii basarabene¹⁵⁹.

După sosirea sa în Basarabia, Ciceagov constată existența unui partid „moldofil”, format din 15-20 de preoți – „cei mai talentați, puternici, muncitori, cu influență în eparhie”¹⁶⁰. Liderii acestui partid erau considerați românii basarabeni, emigrați în regat, apreciați de el ca „cei mai răi vrăjmași” ai imperiului.

Noul episcop s-a angajat să lupte cu partidul separatist, care intenționa „să învețe pe Moldoveni limba cultă românească”¹⁶¹. El operează o serie de destituiri din funcție ale „separatiștilor”, expulzează în afara guberniei pe cei mai periculoși și, pentru a reduce tipăriturile în limba română, desființează comitetul de conducere al tipografiei eparhiale moldovenești.

Pentru instituirea unui control riguros asupra clerului basarabean, Serafim Ciceagov anulează principiul eligibilității protopopilor, numindu-i după bunul său plac. De asemenea, își atribuie în mod arbitrar dreptul autoritar de a controla și a dispune de veniturile eparhiale. În scopul curmării iredentismului românesc din sudul Basarabiei și ai rusificării mai eficiente înființează aici vicarul din Ismail pentru alipirea acestei părți „la spiritul pravoslavnic și la cultura rusă”¹⁶².

Serafim Ciceagov a inundat întreaga eparhie cu icoane de sfinți ruși și cu moaște ale acestora, impunând clerul să efectueze cu aceste icoane primăvara și toamna procesiuni religioase prin satele Basarabiei. A dispus să fie pictat interiorul catedralei din Chișinău cu chipuri ale aceluiași sfinți ruși; zidește un maiestos palat eparhial în stil quasirusesc cu mijloacele financiare ale mănăstirii Hârjauca¹⁶³. Tot el a fost animatorul sărbătoririi pompoase a 100 ani de la anexarea Basarabiei și a 300 ani de guvernare a dinastiei Romanovilor¹⁶⁴.

În Basarabia episcopul Serafim a făcut mai mult politică antiromânească decât a slujit bisericii. În scurt timp după sosirea lui aici, el devine liderul partidului „adevăraților ruși” din gubernie, subvenționând mărinimos activitatea antiromânească a acestuia cu mijloace financiare ale românilor basarabeni, impunând pe mai mulți preoți români să devină membri ai acestei organizații. Devine susținător al șovinilor ruși din ținut, încadrându-se plener în campania pentru alegerile în Dumă, asigurând, în mare măsură, succesul forțelor reacționare.

Activitatea sa pe tărâmul politic a dăunat enorm bisericii basarabene, dezbinând clerul, poporul și etniile din Basarabia¹⁶⁵. Măsurile represive și de rusificare întreprinse de Serafim au înstrăinat enoriașii de sfânta biserică, provocând, în același timp, o puternică mișcare cu caracter schismatic, numită mișcarea „inochentistă”¹⁶⁶. S. Ciceagov recurge la măsuri drastice pentru combaterea acesteia (inclusiv de ordin polițienesc). S-a văzut nevoit însă să facă și concesii, admițând oficierea serviciului divin în biserici în limba română, prigonită anterior de el atât de crunt; a mai dispus tipărirea predicilor și cărților de rugăciuni în limba română cu grafie slavonă și a publicației periodice de limbă română „Glasul Basarabiei”¹⁶⁷. În baza cererii arhiepiscopului Serafim, împăratul emite un ucaz, care recomanda bisericilor, ale căror parohii erau afectate de „mișcarea de la Balta”, eforturi suplimentare pentru combaterea acesteia¹⁶⁸.

Revoluția rusă din februarie 1917 va constitui un punct de cotitură pentru mișcarea națională a românilor basarabeni, în general, și pentru biserica românească din Basarabia, în particular. Clerul românesc basarabean va lua parte activă la procesele de emancipare națională, declanșate în provincie, în primăvara anului 1917, care vor culmina cu înfăptuirea Unirii Basarabiei cu Țara. Prin implicarea sa directă în aceste evenimente, biserica românească din Basarabia, în ciuda tuturor opreliștilor și vicisitudinilor cu care s-a confruntat, și-a păstrat, în general, caracterul său național românesc, contribuind, alături de alte instituții și categorii sociale din ținut, la realizarea dezideratelor mai multor generații de români basarabeni.

NOTE

¹ A. Stadnițchi, *Gavriil Bănulescu Bodoni, aczarh moldo-vlahiiskih (1808-12 g.) i Mitropolit Chișinievșchii (1808-21 gg)*, Chișiniov, 1894, N. Iorga, *Basarabia noastră; Zamfir Arbore, Liberarea Basarabiei*; Leon Boga, *Lupta pentru limba română și idea unirii*, Chișinău, 1993; L. Casso, *Rusia și bazinul dunărean*, Trad. Din rusește cu un studiu introductiv de Șt. S. Berechet, Iași, 1941; P. Cazacu, *Moldova dintre Prut și Nistru (1812-1918)*, Chișinău, 1922; I. Nistor, *Istoria Basarabiei*, Chișinău, 1991; Șt. Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*, Chișinău, 1922; Șt. Ciobanu, *Basarabia*, Chișinău, 1993; Șt. Ciobanu, *Basarabia. Populație. Istorie. Cultură*, Chișinău, 1992; N. Popovșchi, *Istoria bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși*, Chișinău, 1931; O. Ghibu, *De la Basarabia rusească la Basarabia românească. Analiza unui proces istoric*, Cluj, 1926; *Fapte trecute și basarabeni uitați*, Chișinău, 1992, A. Boldur, *Istoria Basarabiei*, Chișinău, 1991; P. Mihail, *Mărturii despre spiritualitatea românească din Basarabia*, Chișinău, 1993, M. Păcurariu, *Istoria bisericii ortodoxe române*, Chișinău, 1993; M. Păcurariu, *Istoria bisericii ortodoxe române*, Chișinău, 1993, C. Aldea, *Pagini dintr-o istorie zbuciumată*, București, 1993, *Istoria Basarabiei de la începuturi până la 1994*, Coord. I. Scurtu, București, 1994.

² I. Nistor, *Op. cit.*, p. 226-228; P. Cazacu, *Op. cit.*, p. 169-170.

³ Șt. Ciobanu, *Cultura...*, p. 34.

⁴ P. Cazacu, *Op. cit.*, p. 168.

⁵ I. Nistor, *Op. cit.*, p. 226.

^{5a} Șt. Ciobanu, *Cultura...*, p. 35.

⁶ I. Nistor, *Op. cit.*, p. 227-228.

⁷ P. Mihail, *Op. cit.*, p. 102.

⁸ Arhivele Basarabiei (în continuare AB), nr. 4, 1993, p. 315.

⁹ AB. N. 1-4, 1937, p. 18.

¹⁰ P. Cazacu, *Op. cit.*, p. 163.

¹¹ AB. nr. 1-4, 1938, p. 30.

¹² *Ibidem.*

¹³ *Ibidem.*

¹⁴ AB. nr. 2-3, 1936, p. 49.

¹⁵ *Ibidem.*

¹⁶ AB. nr. 3, 1934, p. 238.

¹⁷ AB. nr. 4, 1933, p. 312.

¹⁸ *Ibidem.*

¹⁹ AB. nr. 4, 1930, p. 100.

- ²⁰ AB nr. 2, 1935, p. 131.
- ²¹ AB. nr. - 4, 1937, p. 25-26.
- ²² AB. nr. 3, 1934, p. 230-231.
- ²³ AB. nr. 1-4, 1938, p. 62.
- ²⁴ ANRM.
- ²⁵ AB. nr. 2-3, 1936, p. 29-30.
- ²⁶ AB. nr. 2-3, 1936, p. 36.
- ²⁷ AB. nr. 2-3, 1936, p. 45-46.
- ²⁸ I. Varta, *Contribuții documentare la istoria Basarabiei*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, nr. 2, 1992, p. 61.
- ²⁹ *Zapiski Bessarabskogo statisticescogo comiteta*, T. 111, 1868, p. 114-115.
- ³⁰ *Istoria Basarabiei*, Coord. I. Scurtu, București, 1994, p. 48.
- ³¹ I. Nistor, *Op. cit.*, p. 207, A. Crihan, *Op. cit.*, p. ..
- ³² Patrimoniul, nr. 3, 1991, p. 15.
- ³³ I. Varta, *Op. cit.*, p. 62-63.
- ³⁴ AB, nr. 2, 1935, p. 117.
- ³⁵ AB nr. 2, 1935, p. 24.
- ³⁶ AB, nr. 2, 1935, p. 117.
- ³⁷ AB, nr. 2, 1935, p. 137.
- ³⁸ AB, nr.1, 1934, p. 100.
- ³⁹ AB, nr. 1-4, 1937, p. 43.
- ⁴⁰ AB, nr. 1-4, 1937, p. 51.
- ⁴¹ AB, nr. 1-4, 1938, p. 56.
- ⁴² AB, nr. 4, 1938, p. 22.
- ⁴³ AB, nr. 1-4, 1937, p. 16.
- ⁴⁴ *Ibidem*.
- ⁴⁵ AB, nr. 1-4, 1937, p. 141.
- ⁴⁶ Leon Casso, *Rusia la Dunăre*, București, 1940, p. 204.
- ⁴⁷ P. Cazacu, *Op. cit.*, p. 49; Stadnițchi, *Op. cit.*, p. 286-287.
- ⁴⁸ P. Cazacu, *Op. cit.*, p. 169-170.
- ⁴⁹ A. Stadnițchi, *Op. cit.*, p. 289.
- ⁵⁰ ANRM, F. 208, inv. 2, D. 863, f. 1, 5.
- ⁵¹ *Ibidem*, D, 1600, f. 182, 225.
- ⁵² *Ibidem*, f. 215.
- ⁵³ N. Iorga, *Op. cit.*, p. 139.
- ⁵⁴ I. Nistor, *Op. cit.*, p. 229; P. Cazacu, *Op. cit.*, p. 170-171.
- ⁵⁵ P. Cazacu. *Op. cit.*, p. 171.
- ⁵⁶ *Ibidem*.
- ⁵⁷ N. Iorga, *Op. cit.*, p. 139.
- ⁵⁸ A. Boldur, *Op. cit.*, p. p. 461.
- ⁵⁹ *Ibidem*.
- ⁶⁰ N. Popovschi, *Op. cit.*, p. 97; P. Cazacu, *Op. cit.*, p. 171.
- ⁶¹ P. Cazacu, *Op. cit.*, p. 171, C. Aldea, *Op. cit.*, p.76.
- ⁶² N. Popovschi, *Op. cit.*, p. 97.
- ⁶³ ANRM, F. 208, inv. I, D, 58, f. 45.
- ⁶⁴ P. Cazacu, *Op. cit.*, p. 172.
- ⁶⁵ *Ibidem*.
- ⁶⁶ *Ibidem*.
- ⁶⁷ *Ibidem*, p. 172.
- ^{67a} I. Nistor, *Op. cit.*, p. 230.
- ⁶⁸ P. Cazacu, *Op. cit.*, p. 172, ANRM, F. 208, inv. 3, D. 554, f. 49.
- ⁶⁹ N. Popovschi, *Op. cit.*, p. 84.
- ⁷⁰ *Ibidem*, p. 83.
- ⁷¹ *Ibidem*.
- ⁷² ANRM, F. 208, inv. 3, D. 575, f. 1-3.
- ⁷³ *Ibidem*, D. 573, p. 34.
- ⁷⁴ *Ibidem*, D. 575, f. 15-16, 44-51, 61-64.
- ⁷⁵ *Ibidem*, D. 575, f. 1, 61; D. 574, f. 27.
- ⁷⁶ *Ibidem*, D. 575, f. 54-56.

- ⁷⁷ *Ibidem*, f. 77-80, 83-86.
- ⁷⁸ *Ibidem*.
- ⁷⁹ N. Iorga, *Op. cit.*, p. 139.
- ⁸⁰ Lucrurile societății... *Op. cit.*, vol. VI, p. 21.
- ⁸¹ I. Boga, *Op. cit.*, p. 220.
- ⁸² N. Popovschi, *Op. cit.*, p.189.
- ⁸³ *Ibidem*, p. 186-187.
- ⁸⁴ P. Cazacu, *Op. cit.*, p. 171.
- ⁸⁵ N. Popovschi, *Op. cit.*, p. 180.
- ⁸⁶ "Lucrările societății ...", *Op. cit.*, vol. VI, p. 24.
- ⁸⁷ N. Popovschi, *Op. cit.*, p. 193.
- ⁸⁸ *Ibidem*, p. 198.
- ⁸⁹ P. Cazacu, *Op. cit.*, p.174.
- ⁹⁰ N. Popovschi, *Op. cit.*, p. 198.
- ⁹¹ P. Cazacu, *Op. cit.*, p. 174
- ⁹² I. Nistor, *Op. cit.*, p. 331, N. Popovschi, *Op. cit.*, p. p. 159.
- ⁹³ I. Nistor, *Op. cit.*, p. 231-232.
- ⁹⁴ P. Cazacu, *Op. cit.*, p. 174.
- ⁹⁵ Șt. Ciobanu, *Op. cit.*, p. 119.
- ⁹⁶ P. Cazacu, *Op. cit.*, p. 174.
- ⁹⁷ N. Popovschi, *Op. cit.*, p. 201.
- ⁹⁸ P. Cazacu, *Op. cit.*, p. 174, N. Popovschi, *Op. cit.*, p. p. 202.
- ⁹⁹ ANRM, F. 208, inv. 3, D. 656, F. 4, 15, 24, 32, 55, 69, 79.
- ¹⁰⁰ N. Popovschi, *Op. cit.*, p. 98-99.
- ¹⁰¹ ANRM, F. 208, inv. 3, D. 656, f. 4-14, 15-22, 23-29, 32-44, 56-67, 68-77, 79-80.
- ¹⁰² *Ibidem*, f. 1, 23, 32, 46, 56, 69, 79.
- ¹⁰³ *Ibidem*, f. 56.
- ¹⁰⁴ ANRM, F. 208, inv. I, D. 191, f. 1360-1368, F. 208, inv. I, D. 191, f. 196, 210, 432.
- ¹⁰⁵ P. Cazacu, *Op. cit.*, p. 175.
- ¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 175-176.
- ¹⁰⁷ N. Popovschi, *Op. cit.*, p. 147, P. Cazacu, *Op. cit.*, p. 176.
- ¹⁰⁸ *Trudi*.
- ¹⁰⁹ P. Cazacu, *Op. cit.*, p. 176.
- ¹¹⁰ *Ibidem*.
- ¹¹¹ KEB, nr. 5, 1877, p. 200, 203-205.
- ¹¹² *Ibidem*, p. 201-202.
- ¹¹³ *Ibidem*, p. 202-203.
- ¹¹⁴ *Istoria Basarabiei*, sub red. I. Scurtu, București, 1994, p. 71-72.
- ¹¹⁵ P. Cazacu, *Op. cit.*, p. 177.
- ¹¹⁶ ANRM, F. 297, inv. I, D. 26, f. 65, d. 103, f. 157.
- ¹¹⁷ *Ibidem*, d. 26, f. 26.
- ¹¹⁸ *Ibidem*, f. 62.
- ¹¹⁹ P. Cazacu, *Op. cit.*, p. 177
- ¹²⁰ Șt. Ciobanu, *Op. cit.*, p. 224.
- ¹²¹ Șt. Ciobanu, *Basarabia*, Chișinău, 1993 // Nicolae M. Enea, *Culte*, p. 291.
- ¹²² ANRM, F. 297, inv. I, D. 26, f. 65-67.
- ¹²³ *Ibidem*, D. 103, f. 163-164.
- ¹²⁴ *Ibidem*.
- ¹²⁵ P. Cazacu, *Op. cit.*, p. 178 (Ea a fost cumpărată de mănăstirea Noul Neamț).
- ¹²⁶ P. Mihail, *Mărturii...*, p. 154, N. Popovschi, *Cugetul* nr. 2, 1982.
- ¹²⁷ N. Popovschi, *Op. cit.*, p. 283, P. Mihail, *Mărturii...* p. 154.
- ¹²⁸ N. Popovschi, *Op. cit.*, p. 238.
- ¹²⁹ *Ibidem*, p. 306.
- ¹³⁰ P. Mihail, *Mărturii...*p. 154, N. Popovschi, *Op. cit.*, p. 283.
- ¹³¹ N. Popovschi, *Op. cit.*, p. 248, 285.
- ¹³² ANRM, F. 297, inv. I, D. 26, f. 75.
- ¹³³ *Ibidem*, f. 76.
- ¹³⁴ *Ibidem*, F. 208, inv. 3, D. 4713, f. 37-38.

- ¹³⁵ *Ibidem*, F. 297, inv. I, D. 26, f. 66-67.
- ¹³⁶ *Ibidem*, 208, inv. 3, D. 4113, f. 38.
- ¹³⁷ P. Cazacu, *Op. cit.*, p. 178.
- ¹³⁸ I. Nistor, *Op. cit.*, p. 232.
- ¹³⁹ N. Popovschi, *Op. cit.*, p. 286.
- ¹⁴⁰ I. Nistor, *Op. cit.*, p. 233, N. Popovschi, *Op. cit.*, p. 286.
- ¹⁴¹ I. Nistor, *Op. cit.*, p. 233.
- ¹⁴² P. Mihail *Mărturii...*, p. 156.
- ¹⁴³ *Ibidem*.
- ¹⁴⁴ P. Cazacu, *Op. cit.*, p. 179.
- ¹⁴⁵ P. Mihail, *Mărturii...*, p. 156.
- ¹⁴⁶ N. Popovschi, *Op. cit.*, p. 370.
- ¹⁴⁷ P. Cazacu, *Op. cit.*, p. 180.
- ¹⁴⁸ P. Mihail, *Mărturii...*, p. 156.
- ¹⁴⁹ Ziarul "Basarabia" nr. 4, 1906; N. Popovschi, *Op. cit.*, p. 370.
- ¹⁵⁰ ANRM, F. 208, inv. I, D. 191, f. 1112.
- ¹⁵¹ P. Mihail, *Mărturii...*, p. 156.
- ¹⁵² N. Popovschi, *Op. cit.*, p. 399. Această revistă lunară, cu toate că publică, în temei, traduceri din literatura religioasă rusească (O. Ghibu, *Op. cit.*, LXXIII), totuși insera regulat în paginile sale predici, poezii, maxime, cronici în limba românească, jucând, fără îndoială, un rol important în cultivarea dragostei românilor basarabeni pentru limba maternă.
- ¹⁵³ N. Popovschi, *Op. cit.*, p. 418.
- ¹⁵⁴ *Ibidem*, p. 415.
- ¹⁵⁵ P. Mihail, *Mărturii...*, p. 157.
- ¹⁵⁶ N. Popovschi, *Op. cit.*, p. 409.
- ¹⁵⁷ P. Mihail, *Mărturii...*, p. 157.
- ¹⁵⁸ P. Cazacu, *Op. cit.*, p. 180.
- ¹⁵⁹ *Ibidem*, p. 180-181.
- ¹⁶⁰ *Ibidem*, p. 181.
- ¹⁶¹ *Ibidem*, "Chișinevschie eparhialinâie vedomosti", nr. 42, 1912, p. 1792.
- ¹⁶² P. Cazacu, *Op. cit.*, p. 182.
- ¹⁶³ *Ibidem*, p. 182.
- ¹⁶⁴ ANRM, F. 208, inv. 3, D. 4547, f. 169.
- ¹⁶⁵ P. Cazacu, *Op. cit.*, p. 183.
- ¹⁶⁶ Această mișcare, pătrunsă de un puternic misticism religios, timp de câțiva ani a zguduit întreaga viață spirituală, socială și națională a Basarabiei. O. Ghibu o apreciază drept "o revoluție fără precedent în istoria întregului popor românesc" – o revoluție religioasă" (O. Ghibu, *Op. cit.*, p. LXXVII)
- ¹⁶⁷ A. Boldur, *Op. cit.*
- ¹⁶⁸ ANRM, F. 208, inv. 3, D. 4547, f. 12.

MINORITĂȚILE NAȚIONALE DIN BASARABIA LA SFÂRȘITUL SECOLULUI XIX – ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX (CONSIDERAȚII PRIVIND PONDEREA NUMERICĂ, SITUAȚIA ECONOMICĂ, POLITICĂ ȘI SOCIALĂ)

Rodica Svetlicinâi

Problema minorităților naționale ocupă în peisajul lumii contemporane un loc important. Identificarea acestora, măsurile de protecție, crearea cadrului juridic adecvat reprezintă, în ultimă instanță, obiectivul oricărui stat multinațional. Realizarea acestor scopuri nu întotdeauna garantează evitarea divergențelor și situațiilor tensionate dintre reprezentanții minorităților naționale și majoritatea populației. Pentru a găsi răspunsuri la unele întrebări, trebuie de apelat la trecutul istoric al poporului, constatând și analizând situația și evoluția minorităților naționale în componența statului respectiv.

Problematika minorităților naționale din Basarabia la sfârșitul secolului XIX – începutul secolului XX, în plan general, a fost abordată în lucrările mai multor cercetători, printre care putem menționa monografiile autorilor P. Batuișcov¹, P. Crușevan², N. Moghileanschi³, J. Bepr⁴, L. Boga⁵, I. Nistor⁶, V. Cabuzan⁷, V. Zelenciu⁸, N. Babilunga⁹. Acești autori au realizat studii istorice, demografice, statistice și etnografice ale populației din Basarabia, evitând însă subiectele economice și politice.

Diverse aspecte privind minoritățile naționale din perioada respectivă în Basarabia au fost analizate și de alți autori, dar aceștia vizau unele etnii aparte. De exemplu, lucrările lui I. Tabac¹⁰, I. Anțupov¹¹, A. Skvorțova¹² reflectă situația populației ruse din Basarabia; problema ucrainenilor a fost elucidată de către P. Nesterovski¹³, V. Stepanov¹⁴, G. Rogovaia¹⁵; a găgăuzilor și bulgarilor de către G. Dragomir¹⁶, Th. Holban¹⁷, N. Derjavin¹⁸, I. Grec¹⁹, I. Meșceriuc²⁰, D. Gurgurov²¹; despre coloniile armenesti au scris A. Toromanean²², J. Ananean²³; situația evreilor este descrisă de I. Kopanski²⁴, I. Pilat²⁵, S. Madievschii²⁶; a germanilor de A. Velițan²⁷, H. Fassel²⁸, L. Fassel²⁹.

Cu toate acestea, până în prezent o lucrare de sinteză despre situația minorităților naționale din Basarabia în sec. XIX – începutul sec. XX nu există. În continuare propunem o expunere comparativă a situației economice, politice, sociale și culturale a minorităților naționale din Basarabia de la sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX, realizată în baza lucrărilor menționate și a unor materiale de arhivă.

La momentul anexării Basarabiei la Imperiul țarist, în 1812, populația regiunii alcătuia de 482630 de persoane, dintre care alogenii constituiau nu mai mult de 6%³⁰. Spre sfârșitul secolului al XIX-lea acest număr s-a ridicat până la 1935412, populația alogena constituind aproximativ jumătate din numărul locuitorilor Basarabiei³¹.

Această evoluție a componenții etnice a societății basarabene se datora atât factorilor economici, cât și celor politici, caracteristici pentru dezvoltarea provinciei în componența Imperiului rus. Urmărind realizarea politicii de anexare a noilor teritorii, guvernul țarist a organizat colonizarea intensă a Basarabiei. Acțiunea a fost bine gândită și minuțios organizată; recrutarea s-a făcut conform unor condiții stricte, persoanele trebuiau să aibă o meserie (cizmar, croitor, fierar, olar, țesător, zidar, agricultor etc.), și un anumit statut social (familie). Statul a adoptat legi, care facilitau prezența coloniștilor în ținut. Acestora li s-a acordat diverse privilegii: au fost scutiți de satisfacerea serviciului militar, împroprietăriți cu pământ, li s-au dat bani pentru construcția unei case etc.³² Cu alte cuvinte, condițiile enumerate constituiau „o invitație deschisă pentru toți cei care voiau să vină”.³³ Drept rezultat, în

Basarabia s-au stabilit cu traiul un număr mare de coloniști, printre care erau mulți nemți, ruși, bulgari și găgăuzi etc.

Coloniștilor li s-au alăturat reprezentanții altor etnii, care locuiau în Basarabia din timpuri mai vechi: ucraineni, ruși, evrei, țigani, armeni, polonezi, greci etc. Caracterul polietnic al populației din Basarabia a fost atestat prin recensământul Imperiului rus de la 1897, care deși a diminuat intenționat numărul moldovenilor, prezintă totuși un tablou general al ponderii minorităților naționale din provincie³⁴:

Naționalități	Procente	Număr de locuitori
Moldoveni	47,6	920.919
Ucraineni	19,6	379.198
Evrei	11,8	228.168
Velicoruși	8,2	155.774
Bulgari	5,3	103.492
Găgăuzi	2,9	57.045
Germani	1,3	60.215
Polonezi	0,6	11.696
Țigani	0,4	8.636
Armeni	0,1	2.080
Bieloruși	0,1	2.471
Greci	0,2	2.737
Alte naționalități	0,085	-
În total:		1.935.412

Până la anexarea Basarabiei de către Rusia, cei mai numeroși, după moldoveni, erau ucrainenii. Pe parcursul secolului al XIX-lea numărul acestora a crescut substanțial. Conform datelor statistice din 1897, cei mai mulți ucrainenii locuiau în județele Hotin (54,2%), Akkerman (25,1%), Ismail (18,4%), Soroca (16,4%) și Bălți (11,8%)¹. Majoritatea locuiau în zonele rurale și doar foarte puțini în orașe. Ocupațiile de bază ale ucrainenilor erau agricultura, grădinaritul și creșterea legumelor. Locuitorii unor sate erau specializați în creșterea cepei, usturoiului și a ardeiului, care erau comercializate pe piețele din județele Basarabiei sau din gubernia Cherson. Potrivit observațiilor lui A. Afanasiev, rusinii erau muncitori, dar trăiau sărac. Unul dintre alimentele lor de bază era mămăliga, iar carne, practic, nu întrebunțau.² Ucrainenii duceau un mod de viață tradițional, fiind totalmente copleșiți de grijile din viața rurală. Acest fapt și-a lăsat amprentă și asupra vieții spirituale a ucrainenilor din Basarabia. La începutul secolului al XX-lea P. A. Nesterovski menționa că „știința de carte printre rusinii din județul Hotin se află la un nivel scăzut. Majoritatea nu știu nici a scri, nici a citi. Pentru a descifra o citație, se adresează la vreun știutor de carte din sat. Nu-și trimit copiii cu mare dorință la școală, mai ales, pe fete. Preferă să-i țină acasă pentru a fi de ajutor în gospodărie”³. Acest fapt este confirmat și de recensământul din 1897, care prezintă date și despre știința de carte a populației după naționalități și sexe. Potrivit datelor statistice bărbații știutori de carte printre ucrainenii alcătuiau 15,3%, iar femeile 3,1%. Fiind cea mai numeroasă minoritate națională din Basarabia, ei după știința de carte ocupau penultimul loc, fiind urmași doar de țigani. (*Anexa nr. 1*)

Cu toate că în unele sate ucrainești din Basarabia au fost deschise școli, situația nu s-a schimbat radical. Numărul școlilor era insuficient, pentru a putea școlariza un număr mare de copii din satele ucrainești. De fapt, pentru ucrainenii situația s-a înrăutățit încă din anul 1876, când printr-un ucaz al țarului a fost interzisă orice publicație în limba ucraineană (malorusă), de asemenea și importul de scrieri în această limbă din străinătate. Doar în 1881

s-a produs o ameliorare a stării de lucruri, fiind admise piese de teatru „în dialectul malorus sau ucrainean”. În unele orașe ale guberniei au apărut trupe de artiști amatori ucraineni. În Bălți activa Asociația artiștilor ucraineni sub conducerea lui O. P. Rudakov⁴. În Chișinău exista un teatru malorus, condus de Mârnaș. Aici deseori spectacolele erau urmate de concertele corului ucrainean, condus de A. Alexeenco⁵.

O altă etnie numeroasă o alcătuiau rușii. Potrivit datelor recensământului din 1897, ei dețineau locul patru după ponderea numerică în gubernie. Din cei 155,7 mii de ruși, 41,7 mii (30,2% din totalul etnicilor ruși) se ocupau cu agricultura, 19,1 mii (12,2%) lucrau în industrie și 9,2 mii (5,9%) în comerț. Aproximativ 4 mii (2,3%) erau medici, profesori, oameni de știință, se ocupau cu literatura și arta; funcționarii constituiau 8,6 mii (5,5%), iar militarii 9,2 mii (5,9%).⁶

Etnicii ruși în Basarabia erau repartizați neuniform. În Basarabia existau 24 de sate cu populație rusă și 40 de sate cu populație mixtă (unde rușii conlocuiau cu moldovenii și ucrainenii): județele: Akkerman – 11 sate, Bender – 5 sate, Soroca – 3, Hotin – 3, Ismail – 2. Baza vieții economice a rușilor de la sate o constituia agricultura. Ocupații auxiliare erau grădinaritul, cărăușia și meșteșugăritul. Rușii erau buni fierari, dulgheri și zidari.

Un aflux considerabil al meseriașilor, muncitorilor, slujbașilor (funcționarilor) și intelectualilor ruși (ingineri, medici, învățători etc.) a avut loc în orașele Basarabiei la începutul secolului al XX-lea. Conform datelor din anul 1915⁷, majoritatea locuitorilor din orașele Hotin, Bender, Chișinău, Chilia, Reni, Bolgrad, Akkerman, Ismail erau de naționalitate ruși. Aceasta se explică, pe de o parte, prin faptul că în perioada respectivă în orașe, se dezvoltă rapid industria, în Basarabia se construiesc căi ferate, ceea ce necesita persoane cu o pregătire profesională, iar pe de altă parte, prin asigurarea controlului administrației și economiei din gubernie și să fie persoane cointeresate și devotate. În acest context de menționat că în orașe erau concentrate toate instituțiile financiare și bancare, dislocate multe unități militare⁸, majoritatea funcțiilor de răspundere în departamentele militare și civile din Basarabia fiind deținute de etnicii ruși.⁹

Desfășurând multe activități, rușii și-au adus contribuția la dezvoltarea economică a guberniei. Spre sfârșitul sec. XIX - începutul sec. XX numărul negustorilor ruși a crescut. Majoritatea erau încadrați în sfera productivă a economiei. Printre proprietarii și arendașii din rândul întreprinzătorilor ruși din Basarabia erau cunoscuți: A. Zaharin (proprietarul fabricii de vin din Chișinău); N. Ligovski (arendaș al fabricii de vinuri din s. Corjeuți); S. S. Panteleev, A. N. Bogdanov (proprietari ai unor fabrici de tutun); N. I. Gorelov și I. N. Gorelov (proprietari ai unui complex de mori); N. L. Șustov (proprietarul fabricii de vinuri din Chișinău) ș. a.¹⁰

Viața spirituală a etnicilor ruși din Basarabia era bogată. În gubernie existau mai multe trupe de actori ruși. Numai în Chișinău activau două trupe, conduse de V. P. Prohorov și V. S. Ghenbaciou. Spectacolele lor erau prezentate, de regulă, pe scenele teatrelor „Blagorodnoe sobranie” și „Expres”¹¹. Rușii din orașe erau membri ai diverselor organizații sociale, politice și culturale, care urmăreau scopul propagării culturii rusești în Basarabia, de exemplu, Societatea auxiliară rusă „Învățământul public”,¹² „Liga culturii rusești”,¹³ „Uniunea poporului rus”, „Liga patriotică basarabească” etc.

O organizație politică de extrema dreaptă în Basarabia a fost „Uniunea poporului rus”, cu multiple filiale în diverse localități ale guberniei: stația Ocnița, satele Păpușoi și Novo-Nicolaevka (jud. Akerman), satele Babino, Văscăuți, Buzovița și Grușevsk (jud. Hotin) etc.¹⁴ Printre cei mai cunoscuți activiști ai „Uniunii poporului rus” era conducătorul organizației din Chișinău, Pavel Crușevan, originar din Soroca, redactor al ziarelor „Bessarabeț” și „Znamea”. Această organizație avea drept scop „dezvoltarea conștiinței ruse”, unirea rușilor din toate păturile sociale, cu diferit cenz de avere, „pentru munca comună în favoarea Rusiei unice și indivizibile”, justificând din punct de vedere doctrinar politica de rusificare promovată

de țarism. În același timp, ideologiile organizației susțineau tentativele imperialiste și șoviniste ale autocrației și treceau sub tăcere problema unei asupriri naționale. Binele patriei consta în păstrarea nestrămutată a creștinismului (ortodoxiei), absolutismului autocrației rusești și specificului național, poporației ruse rezervându-i-se un rol decisiv în viața statului și în construirea statalității. Membrii „Uniunii poporului rus” îi disprețuiau deschis pe moldoveni, neglijau cultura și limba lor, programul acestei organizații caracterizându-se printr-un șovinism extremist, prin lipsă de toleranță, antisemitism și ură nemărginită față de minoritățile etnice.¹⁵

În 1905 P. Crușevan împreună cu P. Krupenski ș. a. fondează la Chișinău „Liga patriotică basarabeană, o filială a „Uniunii poporului rus”. Cerând ca Rusia să fie un stat unitar și indivizibil, pledând pentru menținerea monarhiei, fortificarea coeziunii dintre monarh și popor, pentru acordarea de privilegii rușilor în structurile statului etc., reprezentanții „Uniunii poporului rus” îi învinuiau pe descendenții din alte neamuri decât rușii de declanșarea revoluției, iar pe evrei – de inițierea grevelor. „Liga patriotică basarabeană” își propunea drept scop să servească interesele guvernului, să fie de ajutor administrației în lupta pentru conservarea formei de guvernământ existente în Rusia.¹⁶

Urmărind scopul colonizării Basarabiei, guvernul țarist a favorizat traiul etnicilor ruși în gubernie, aceștia constituind unul dintre instrumentele politicii de rusificare. Rușii beneficiau de privilegiul de a locui în toate localitățile din gubernie, li se permitea să practice orice gen de activitate, erau avantajați în angajarea în organele publice ale statului și puteau să învețe nestingheriți în limba maternă, ca apoi să-și continue studiile în orice instituție de învățământ superior. Toate ziarele și revistele se editau în Basarabia în limba rusă. Prezența numărului mare de școli ruse în gubernie a generat creșterea numărului știutorilor de carte printre ruși. Potrivit datelor statistice din 1897, din numărul total de ruși din Basarabia știutori de carte erau 49,9% bărbați și 21,1% femei¹⁷. Aceste facilități au condiționat formarea unui statut de superioritate a etnicilor ruși din Basarabia în comparație cu alte naționalități.

O minoritate etnică numeroasă din ținut erau **bulgarii**. Înainte de 1812, numărul bulgarilor din Basarabia era derizoriu, ei fiind o populație flotantă, care se deplasa în urma armatelor rusești. De-abia după anexarea provinciei de către Rusia, numărul acestora a început să crească vertiginos în Basarabia, ceea ce se explică prin privilegiile acordate de ruși coloniștilor. În 1819, datorită eforturilor generalului Inzov, coloniile bulgărești au căpătat un statut, care le-a garantat mult timp o viață liniștită și lipsită de griji. În timpul cât a durat curatela generalului Inzov (1818 -1845), coloniile bulgare au atins apogeul lor cultural și economic. Datorită organizării sociale și spirituale, aproape în fiecare colonie s-a deschis câte o școală, orice localitate avea biserică, primărie, han, hambar comunal pentru cereale de rezervă. S-au construit poduri, fântâni, mori, șosele, drumuri etc.

Prin tratatul de la Paris, din 4 mai 1857, Rusia a cedat Regatului României 40 de colonii bulgare împreună cu orașul Bolgrad. Este de menționat că drepturile coloniștilor bulgari, care au fost obținute sub ruși, au fost păstrate.¹⁸ În urma războiului ruso – turc din 1877 – 1878, România, în baza tratatului de la Berlin, a cedat Rusiei cele 3 județe din sudul Basarabiei, și, astfel, bulgarii și găgăuzii au ajuns din nou sub sceptrul rusesc până la 1918. Din momentul când coloniile bulgărești au revenit sub administrația rusească, bulgarii au fost supuși aceluiași regim ca și ceilalți locuitori ai Basarabiei, fiind privați de privilegiile de altădată. Ei au protestat mereu din cauza regimul introdus, însă fără rezultat, căci treptat efectele instituite de „țarska gramota” au fost complet anulate.

Majoritatea bulgarilor din Basarabia erau locuitori rurali. La 1907 în județele Akkerman, Bender și Ismail existau 71 de sate, dintre care 46 erau bulgărești, iar restul localități rurale mixte, populate de bulgari, moldoveni și ucraineni¹⁹. Cele mai multe colonii bulgare erau concentrate în județele Akkerman (26 colonii), Bolgrad (21 colonii) și Bender (18 colonii)²⁰.

Prezența etnicilor bulgari în orașe era neînsemnată, cu excepția Bolgradului, care era principalul centru politic, economic, cultural și religios al bulgarilor din Basarabia. Bulgarii mai locuiau la Chișinău (925 persoane), Akkerman (288 persoane), Bender (112), Ismail (936), Bolgrad (8476), Chilia (87), Cahul (79), Reni (650), Orhei (5), Soroca (2) și Hotin (2)²¹.

Bulgarii din localitățile rurale se îndeletniceau cu agricultura și creșterea animalelor. În calitate de ocupații auxiliare practicau grădinăritul, cultivarea legumelor. Când au migrat în Basarabia, coloniștii au adus din Bulgaria unelte agricole, de exemplu, o variantă a plugului, care era tras de câteva perechi de boi; ei practicau o modalitate mai productivă de treierare a grâului, toate acestea permițându-le să obțină recolte mari și să exporteze produse agricole. Bulgarii mai erau cunoscuți ca meșteșugari, negustori și postăvari iscusiți. Datorită bunei stări materiale, bulgarii au contribuit la dezvoltarea obștească și economică a întregului Bugeac.

O contribuție considerabilă în dezvoltarea economică a sudului Basarabiei a adus Gavriil Bezviconi (1860-1930), fost inspector general al navigației basarabene. Acesta a desfășurat o vastă activitate de ridicare a economiei, ajutând la organizarea societăților de credit mărunt țărănesc, reorganizând și asigurând navigația pe Dunăre, Prut, Nistru și pe Marea Neagră etc.²² În 1912 a fost ales episcop de onoare al „Uniunii societăților de credit țărănesc”, ocupând această funcție mulți ani și, precum au declarat în anul 1916 delegații coloniștilor bulgari în fața amiralului Vesiolkin, la Reni: „...activitatea sa va fi de neuitat în sudul Basarabiei, ca și cea a generalului Inzov – binefăcătorul lor.”²³

După cum s-a mai menționat, după 1878 politica autorităților țariste față de coloniile bulgare a suferit importante modificări. Conform Pravilei despre organizarea persoanelor strămutate (foștii coloniști) din 1899, bulgarii au fost supuși aceluiași regim de administrare ca și restul populației din imperiu. Noile restricții au afectat cel mai mult viața culturală și spirituală a bulgarilor. Politica de rusificare se făcea tot mai simțită: instruirea în școli era în limba rusă, presa periodică se edita numai în limba rusă, limba oficială a autorităților din gubernie era limba rusă. Toate tendințele de expresie spirituală a bulgarilor erau supuse unei supravegheri administrative dure și orice manifestare a acestora era persecutată. Situația s-a ameliorat oarecum după anul 1905, însă libertățile aduse de revoluție n-au fost atât de mari, ca bulgarii să-și poată înființa școli naționale.

Majoritatea statisticilor rusești din secolul al XIX-lea includ **găgăuzii** în numărul bulgarilor, căci ei erau considerați de origine slavă, iar savanții bulgari înclină să creadă că găgăuzii sunt bulgari, care au împrumutat limba turcă²⁴. Ulterior s-a stabilit că găgăuzii formează o entitate etnică aparte, ce se deosebește radical de poporul slav. Ei sunt creștini ortodocși, dar vorbesc o limbă turcă, mai mult sau mai puțin, arhaică. Deja în datele statistice ale recensământului din 1897 din Imperiul rus, ei apar ca o etnie separată.

Populația găgăuză din Basarabia locuia în satele din județele Bender, Akkerman, Ismail, Cahul. Îndeletnicirile de bază erau agricultura și creșterea animalelor. La începutul secolului al XX-lea găgăuzii se ocupau intens cu cultivarea grâului și a porumbului. Practic, fiecare familie de găgăuzi cultiva vița de vie și prepara vin. Meșteșugurile cele mai răspândite printre găgăuzi erau țesutul și prelucrarea pielii.

Centrul comercial și spiritual al găgăuzilor era considerat orașul Comrat. La începutul secolului al XX-lea Comratul avea două biserici mari de piatră, un liceu de stat de băieți (fondat în anul 1888), un liceu de fete (fondat în 1909), mai multe școli primare, o școală secundară și una reală, judecătoreie, doi notari publici, un oficiu poștal, o Bancă populară etc.²⁵ Viața școlară din Comrat era animată de marele moșier Gh. Țanco-Kilcik (1853-1924), care a jertfit sume însemnate de bani pentru instituțiile școlare, construirea clădirilor școlii profesionale și a școlii reale. Datorită lui a fost înălțată biserica din localitatea Sadac. În anul 1909 Gh. Țanco-Kilcik a contribuit la construirea liceului de fete din Comrat.²⁶

Situația găgăuzilor nu se deosebea de situația altor minorități naționale din gubernie. Ei se supuneau aceluiași regim ca și restul populației. Politica de rusificare promovată de Imperiul rus și-a lăsat amprentele și în cultura și viața spirituală a găgăuzilor. Deseori tendințele de deznaționalizare erau dublate și de oprimarea socială, autoritățile imperiale reținând dezvoltarea culturală a minorităților naționale din Basarabia. Spre exemplu, curatorul districtului de învățământ din Odesa, consilierul de stat Kocetov, în recomandarea directorului școlilor de stat din gubernia Basarabia arăta că nu e necesară deschiderea clasei VI în școala reală din Comrat, deoarece acest fapt „poate atrage la învățătură tineri din pătura țăranilor, iar asemenea situații trebuie evitate”²⁷. Circumstanțele menționate pe de o parte, dar și o pasivitate vădită a populației găgăuze din Basarabia, pe de altă parte, au condiționat o situație dezastruoasă la capitolul cultură. Datele recensământului din 1897 arată că găgăuzii se plasau pe locul 7 după cunoașterea de carte, după ruși, polonezi, bulgari ș. a.. Această stare de lucruri nu-i putea lăsa indiferenți pe liderii găgăuzi.

Suportând o asuprire națională și socială, în rândurile găgăuzilor creștea nivelul de nemulțumire și, sub influența evenimentelor din 1905 din Rusia, au avut loc acțiuni de protest împotriva regimului existent. În ianuarie 1906 țăranii din jud. Comrat, sub conducerea social-democraților A. Galațan și I. Gheorghiev, s-au răsculat. Au fost acaparate pământurile moșierilor, arestați reprezentanții administrației locale, iar în locul lor a fost ales un comitet nou de autoadministrare, care a declarat constituirea Republicii Comrat.

Una dintre cele mai numeroase minorități etnice din Basarabia erau **evreii**. Spre sfârșitul secolului XIX – începutul secolului XX, 77% din evreii din Basarabia locuiau în orașe și numai 23% la sate²⁸. Orașele cu o pondere mare a etnicilor evrei erau Orhei – 57,8%; Soroca – 56,9%; Bălți – 55,9%; Hotin – 50% și Chișinău – 45,9%²⁹.

Ocupația principală a evreilor din cele mai vechi timpuri a fost comerțul. Așezându-se cu traiul în Basarabia, ei, practic, au monopolizat comerțul, industria și capitalurile bancare, având o pondere substanțială în economia guberniei: din 26 de fabrici de tăbăcărie existente în Basarabia la 1916, 16 aparțineau evreilor, 2 moldovenilor, iar restul reprezentanților altor naționalități. Din 10 ateliere de pielărie numai unul aparținea unui rus, restul (9) erau ale evreilor. În gubernie funcționau 25 de fabrici de săpun, dintre care una aparținea primăriei Chișinău, una zemstvei acestui județ, una zemstvei jud. Cetatea Albă, iar restul – 22 – aveau proprietari evrei³⁰.

În scopul de a evita un control total al economiei și pentru a preveni concurența din partea evreilor, autoritățile rusești au adoptat o serie de legi, care limitau activitatea acestora. Astfel au fost introduse restricții privitor la locul de trai, achiziționarea și arendarea proprietăților imobiliare, la învățătură și angajarea la serviciu în instituțiile de stat³¹. Dacă la începutul secolului al XIX-lea evreii beneficiau de dreptul de a cumpăra pământuri pretutindeni, în 1882 s-au introdus anumite restricții, iar către anul 1903, în genere, au fost privați de acest drept³².

În secolul al XIX-lea interesele populației evreiești în raport cu autoritățile rusești erau reprezentate de așa-numitele cagaluri (organe ce administrau chestiunile evreilor din comunitate). Existența acestor cagaluri menținea caracterul închis al comunităților evreiești, ce se manifesta prin funcționarea hederelor (scoli confesionale evreiești, unde predarea se făcea în idiș), impozitarea populației printr-un sistem separat etc. Treptat atribuțiile administrative ale cagalurilor au trecut la organele de poliție și de zemstvă, iar obligațiile gospodărești – la consiliile orășenești, cagalurilor revenindu-le doar atribuțiile religioase. La începutul secolului al XX-lea aceste instituții au dispărut complet, iar evreii au fost supuși unui regim de administrare ca și restul populației din Basarabia.

Însă acest regim conținea și o serie de restricții, ce nu permitea evreilor să beneficieze de drepturi cetățenești depline și să activeze liber în organele de administrație locală ale

guberniei. Conform prevederilor legii din 1892, evreii au fost privați de dreptul de a alege și a fi aleși în organele de administrație ale orașelor. Însă legea respectivă conținea și unele excepții: în orașele unde ponderea populației evreiești era mare, evreilor li se permitea să candideze la funcția de consilier municipal, iar desemnarea lor în funcție se făcea prin ordinul ministrului de Interne. Dar numărul consilierilor evrei nu putea fi mai mare de o zecime din numărul total al membrilor dumei. În asemenea condiții, consilierii nu întotdeauna puteau reprezenta și apăra interesele populației evreiești, fapt ce dezavantaja situația evreilor din gubernie.

În pofida unor astfel de impedimente, ce limitau participarea etnicilor evrei la viața politică din Basarabia, în gubernie au activat și partide politice evreiești, cum ar fi Bundul (Uniunea General Muncitorească a Evreilor) și Poalei-Țion, acestea fiind secții (filiale) ale partidelor politice din Rusia. Bundul a fost înființat în Rusia în 1902. Inițial a fost o secție a Partidului Social Democrat din Rusia, dar din cauza unor neînțelegeri ideologice, elementul evreiesc s-a separat, formându-se o organizație evreiască separată, denumită „Bund”. În Basarabia Bundul s-a constituit în 1905, o dată cu declanșarea revoluției ruse. Această formațiune a fost considerată ca o organizație politică națională evreiască, iar programul ei propaga două idei de bază: **autonomia național-culturală**, considerându-se că fiecare naționalitate are dreptul la dezvoltarea liberă a particularităților sale culturale, și **menținerea Basarabiei în componența Imperiului Rus**.³³

Poalei-Țion era o formațiune evreiască sionistă, constituită în Rusia în anul 1900, care propaga ideea soluționării teritoriale a problemei evreiești prin crearea unui „cămin” evreiesc în Palestina. Esența teoretică a programului se axa pe ideea teritorială, ce prevedea că populația evreiască, supusă unor prigoniri sociale și economice permanente și limitată în drepturile sale, pentru o dezvoltare normală ar trebui strămutată pe teritoriu său istoric, în Palestina.³⁴

Populației evreiești din Basarabia îi era caracteristic un înalt nivel al vieții sociale și culturale comunitare. Pe lângă școlile confesionale (hedere), în gubernie activau diferite societăți cu caracter economic și cultural, organizații de binefacere, scoli și biblioteci publice. În 1906, la inițiativa unor persoane de origine evreiască, în jud. Soroca a fost înființată societatea „Impozitul pe ambulanță”, care avea drept scop perceperea impozitelor de la minoritatea evreiască și repartizarea lor între organizațiile culturale și de binefacere din oraș, a căror activitate era controlată de centrul respectiv³⁵. O altă societate culturală, apărută pe lângă biblioteca din oraș, a fost Societatea evreiască a cititorilor din Soroca „Idiș Kunst”. Ulterior, în anii '20 ai secolului al XX-lea, o dată cu lărgirea atribuțiilor societății, ea s-a transformat în „Liga culturală evreiască”.³⁶ În 1915 în localitatea Hâncești a fost format un cerc de tineret, ce avea ca scop studierea limbii ivrit³⁷. Tot în această localitate, cu trei ani mai înainte, a început să activeze cercul dramatic al artiștilor amatori evrei, condus de S. I. Feldman. Periodic ei puneau în scenă spectacole în limba ivrit. În Bender exista un teatru evreiesc, condus de Fukelman. Rezultatul activității societăților culturale și religioase evreiești din Basarabia s-a reflectat în nivelul înalt de instruire și de cultură al comunității evreiești din gubernie. Conform datelor din 1897, evreii se plasau pe poziția a treia printre știutorii de carte din Basarabia (bărbați - 49,6% și femei - 24,1%), după germani și polonezi.³⁸

La începutul secolului al XX-lea în Basarabia activau diferite organizații de asistență socială. Una dintre cele mai cunoscute era societatea evreiască „Ezras” – „Holim”³⁹. Filiale ale acesteia au fost deschise în localitățile Bolgrad, Ismail, Leova, Căușeni, Râșcani, Chișinău⁴⁰. O altă societate de binefacere, înființată în 1908 la Chișinău, a fost „Soimen-Hoifam”. Activitatea ei s-a limitat la ajutorarea cu bani a meseriașilor și a comercianților, cărora le pune la dispoziție atât capital, cât și mașini și unelte⁴¹.

Relațiile dintre comunitățile mozaică și cea creștină nu întotdeauna au purtat un caracter pașnic. Periodic, apăreau unele divergențe interetnice și interconfesionale de natură socială care, de cele mai multe ori, se soluționau de la sine. Însă nu toate conflictele aveau o derulare pașnică, cum au fost cele din 1903 din capitala guberniei, cunoscute sub denumirea de „Pogromul de la Chișinău”. Lucrările consacrate acestui eveniment poartă, de regulă, o nuanță propagandistică, mai mult sau mai puțin, disimilată. O versiune mai echilibrată privitor la incidentul amintit o găsim în lucrarea istoricului american Edward H. Judge *Easter în Kisinev. Anatomy of a Pogrom*. Printre cauzele de demarare a acestor evenimente violente autorul menționează: politica țaristă referitoare la evrei, care le limita libertatea de deplasare și le fixa reședința în anumite regiuni; concentrarea masivă a evreilor în Basarabia, în special, în Chișinău; preferința evreilor pentru ocupațiile neproductive sau comerciale; nedorința sau imposibilitatea acestei etnii de a se integra într-un mediu, care le era ostil din mai multe puncte de vedere; proporția însemnată a evreilor în mișcarea revoluționară din Rusia, care poate fi una dintre explicațiile comportamentului „suspect” al autorităților din Chișinău în primele două zile de Paști din anul 1903.⁴²

Evenimentele din Chișinău au servit drept motiv pentru reluarea lucrărilor congresului Comisiei evreiești la Sankt-Petersburg în anul 1904, la care este pusă în discuție problema evreiască din imperiu. Președinte al Comisiei a fost numit cneazul Obolenski, iar situația evreilor din Basarabia a fost prezentată de guvernatorul provinciei Urusov. Însă în ianuarie 1904 s-a început războiul ruso-nipon și Comisia și-a încetat lucrările fără a lua vreo decizie în problema discutată.

O etnie minoritară, apărută ca rezultat al colonizării sudului Basarabiei după 1812, au fost **germanii**, care cu timpul s-au răspândit în regiunile centrale și de nord ale provinciei. Către anul 1907 în Basarabia existau 75 de localități rurale germane în câteva județe, dintre care Akkerman – 50, în județele Bender – 16, Ismail – 4, Chișinău -3, Bălți – 1, Soroca – 1⁴³.

Îndeletnicirile de bază ale acestor coloniști erau agricultura, pomicultura, viticultura și creșterea vitelor (cai, vite cornute, oi, păsări). Migrând în Basarabia, ei au adus cu sine unele metode noi de prelucrare a pământului, precum și uneltele necesare (era vestit plugul de fier cu mai multe lame, care a primit denumirea de „plug german basarabean”), ce le-au permis să obțină succese considerabile în agricultură. Astfel, s-au creat condiții pentru apariția unor elemente respective de suprastructură: bănci țărănești, institute de credit, societăți pe acțiuni, asociații agricole. Acestea au stimulat dezvoltarea economică, apariția industriei: construcția de care, de unelte agricole, fabrici textile, morărit, industria de prelucrare a laptelui.

Uniunile coloniștilor germani se ocupau de achiziționarea pământurilor, proces care s-a intensificat la începutul secolului al XX-lea. Cele mai multe pământuri au fost cumpărate în județele Akkerman, Ismail și Bender. Spre exemplu, în perioada anilor 1905-1911 numai în jud. Ismail germanii au cumpărat 26692 desetine de pământ⁴⁴. O altă formă de exploatare a pământului era arenda.⁴⁵

Publicistul rus Zabolkin, care a studiat activitatea coloniștilor germani în jud. Akkerman, a constatat că achiziționarea pământurilor de către germani pune în pericol dezvoltarea agriculturii în alte gospodării, ai căror proprietari erau de origine germană. Potrivit datelor acumulate de el, în anul 1910 germanii constituiau 15% din populația totală a județului și dețineau 54% din proprietatea funciară privată și 24% din loturile de împrumutare.⁴⁶ O asemenea stare de lucruri a pus în gardă autoritățile țariste, care în 1912 le-au suspendat coloniștilor germani dreptul de a achiziționa pământuri.⁴⁷

Faptul că dețineau un volum considerabil de loturi le permitea germanilor să participe activ în viața politică și socială a guberniei. În județele unde reprezentau majoritatea populației,

grație faptului că erau uniți, ei erau aleși fără piedici în organele de administrare locală. Spre exemplu, în 1909 la Adunarea de zemstvă a jud. Akkerman din partea proprietarilor de pământ care nu erau de viță nobilă, trebuiau desemnați 4 consilieri. Aceștia au fost aleși de a doua Adunare electorală. Lista persoanelor cu drept de participare la Adunare includea 29 de germani și 16 ruși. Existând o pondere numerică a germanilor, la Adunarea electorală cei 4 consilieri au fost aleși din rândurile lor.⁴⁸

Examenând situația nemților din Basarabia, se poate constata că ei beneficiau de mai multe facilități în comparație cu alți coloniști. În primul rând, acest lucru se manifesta printr-o formă specială de administrare a localităților germane, ce includea elemente de autoguvernare. În fruntea comunității se aflau un staroste, doi asesori și un pisar, aleși de adunarea generală a locuitorilor. Toate actele erau perfectate în limba germană și numai cele mai importante documentele erau traduse în limba rusă. Dar această stare a lucrurilor a luat sfârșit în 1871, când s-a adoptat un nou Cod legislativ, care a lichidat privilegiile menționate. Or ele au fost lichidate doar „de iure”, iar „de facto” continuau să existe, situația coloniștilor rămânând, practic, neschimbată. Ei duceau un mod de viață izolat și evitau să intre în contact cu alte naționalități.

În rândul al doilea, germanii și-au menținut dreptul de a deschide școli naționale cu predare în limba maternă. În fiecare colonie existau biserici sau case de rugăciuni, unde serviciul divin era oficiat în limba germană. Rolul bisericii în comunitatea germană din Basarabia a fost nu numai cel obișnuit confesional, ci și unul educativ și cultural, deoarece ea avea misiunea de a cultiva și a răspîndi la noile generații limba maternă, prin intermediul școlilor pe care le patrona. Până în 1891, germanii au avut numai școli pe lângă biserici, cu învățători remunerați de către enoriași. La începutul secolului al XX-lea situația s-a schimbat, mărindu-se numărul școlilor, de asemenea și a celor publice. Drept rezultat, potrivit datelor recensământului din 1897, 63,5% bărbați și 62,9 femei de origine germană erau știutori de carte⁴⁹, fapt ce-i situa pe primul loc la capitolul știința de carte printre celelalte etnii din gubernie.

Din cauza menținerii vechilor tradiții în organizarea învățământului germanii din Basarabia au simțit mai puțin efectele negative ale dominației străine. În 1881 școlile parohiale germane din subordinea Ministerului Patrimoniului Statului au fost transferate către Ministerul Învățământului, care a obligat comunitățile germane să invite pedagogi de limba rusă. Mai târziu, în 1891, oficialitățile ruse au decis ca în toate școlile germane 2/3 din obiectele de studiu să fie predate în limba rusă, urmărindu-se prin aceasta rusificarea germanilor din Basarabia. Însă lipsa de cadre didactice de etnie rusă a încetinit procesul de rusificare declanșat de stat. În 1914 în școlile germane din 54 de învățători doar 7 erau ruși. Chiar și limba rusă (11 ore pe săptămână) era predată de învățători de origine germană, care cunoșteau insuficient limba de stat a Imperiului Rus. Rezultatele erau pe potrivă, spre exemplu, în 1910 50% din germanii care locuiau în jud. Akkerman nu cunoșteau limba rusă⁵⁰.

O altă modalitate de păstrare a tradițiilor naționale era realizată prin diferite asociații culturale. În anul 1908 a fost constituită Societatea germană de popularizare a învățământului în Basarabia, ce avea ca scop organizarea și extinderea învățământului primar și a celui secundar printre populația germană din gubernie. Aria activităților acestei societăți era variată: organizarea cursurilor pentru profesorii din școlile germane, înființarea bibliotecilor, activitatea editorială, deschiderea instituțiilor de învățământ de toate nivelurile etc. În noile școli deschise se insista ca limba de instruire să fie limba maternă; în limba rusă erau ținute doar orele de limba rusă, de istoria și geografia Rusiei.⁵¹ O altă asociație, înființată la Chișinău la 15 septembrie 1913, organiza programe artistice, așa-numitele „Deutsche Abende” (Serate germane), unde se puneau în scenă piese de teatru în limba germană⁵².

Până la 1905 în Basarabia nu se editau ziare în limba germană. În timpul guvernării rusești, teritoriile locuite de germanii basarabeni aveau drept centru administrativ orașul Odesa, unde se editau ziare în limba germană, care erau răspândite în Basarabia și serveau ca sursă de informare pentru germanii basarabeni. Din 1863 apărea *Odessaer Zeitung*, unul dintre susținătorii lui fiind basarabeanul Karl Wilhelm, care, după 1874, a devenit cel mai important jurnalist german din Odesa. Prin urmare, până în anul 1918 problemele basarabene au fost bine prezentate în *Odessaer Zeitung* și în calendarul afiliat⁵³.

Începutul primului război mondial a înrăutățit la maximum condițiile de existență ale coloniștilor germani în Basarabia. La 2 februarie 1915 Consiliul de Miniștri al Rusiei țariste a emis regulamentul „Despre încetarea dreptului de proprietate funciară și a dreptului de exploatare a pământului pentru persoanele de proveniență austriacă, ungară și germană în localitățile aflate în apropierea frontierelor”. Conform acestui regulament, administrația guberniei Basarabiei a întocmit o listă a persoanelor, cărora li s-au expropriat pământurile aflate în raza de 100 de verste de linia frontierelor⁵⁴. La 15 mai 1915 Direcția generală a poștei din Basarabia a emis o ordonanță, conform căreia se interzicea a recepționa telegrame cu destinație internă în limba germană⁵⁵. Începând cu anul 1915, Ministerul Învățământului decide ca toate școlile germane din Basarabia să fie închise, iar în locul lor au fost deschise școli rusești. Indignate de această decizie comunitățile germane au înaintat o reclamație la Sankt-Petersburg. Pentru examinarea chestiunii în gubernie a fost creată o comisie specială, care a susținut hotărârea ministerului, argumentându-și poziția prin faptul că „redeschiderea școlilor germane nu este posibilă, deoarece va fi necesar să fie deschise și școli moldovenești în gubernie. Iar datele statistice despre reușita la învățătură a elevilor din școlile germane și din școlile moldovenești demonstrează că rezultatele elevilor în studierea limbii ruse sunt nesatisfăcătoare. Pentru a îmbunătăți situația creată este necesar să fie deschise numai școli rusești”⁵⁶.

O altă etnie stabilită în Basarabia erau **țiganii**. Rolul și evoluția lor socială erau determinate de mai multe aspecte, în special de statutul acestora. În baza „Așezământului înființării provinciei Basarabia” din 1818, țiganii alcătuiau o categorie socială aparte (ei formau cea de-a opta tagmă socială; ultima, cea de-a noua, o constituiau evreii). Spre deosebire de alte stări, țiganii erau privați de dreptul de „a intra în slujba împărătească și a dobândi prin slujbă cinuri și alte învredniciri”⁵⁷. Conform Așezământului, ei erau împărțiți în două categorii: țiganii statului și țiganii proprietarilor particulari. Cu toate că statutul Basarabiei a fost schimbat în anul 1828, paragraful referitor la drepturile și prerogativele populației nu a fost modificat, prevederile lui rămânând în continuare în vigoare.

Altă caracteristică ținea de tipul de habitat și de organizarea socială proprie, diferită de cele ale altor populații. Ceea ce îi deosebea, în primul rând, era modul de viață nomad. În general, de la primele atestări din secolul al XIV-lea și până mai târziu, ei sunt pomeniți ca locuind în „sălașe”. Cuvântul este de origine turcă, fiind moștenit de la popoarele de stepă, care aveau un asemenea tip de locuință. Acest tip de adăpost mobil era în legătură cu nomadismul țiganilor. În plus, ocupațiile pe care le practicau țiganii au făcut posibilă prelungirea modului de viață nomad.⁵⁸

Timp de mai mulți ani autoritățile au întreprins diferite măsuri pentru a desființa „vagabondajul” și a trece țiganii la un mod de viață sedentar. Astfel, în 1829 s-a procedat la colonizarea forțată a județelor Bender și Akerman, unde țiganilor li s-au pus la dispoziție loturi de pământ, împrumuturi bănești și grâu pentru semănat, totodată, fiind scutiți de impozite pe o perioadă de patru ani. Însă această încercare a eșuat până la urmă, din cauza împotrivirii țiganilor. Totuși în 1831, în jud. Akkerman, au fost întemeiate două sate populate de țigani –

Cair și Faraonovca. În ele au fost așezate 752 de familii, cărora li s-au repartizat 9 202 desetine de pământ – câte 30 desetine pentru fiecare familie. Dar în curând aceste sate au ajuns într-o situație deplorabilă, deoarece țiganii au creat probleme autorităților, prin refuzul de a plăti impozite și de a executa prestații⁵⁹. Ei continuau să-și câștige existența pe cont propriu, cutreerând țara cu meșteșugurile lor.

O dată cu reforma din 1861, care desființa șerbia și acorda libertate personală țăranilor din întregul Imperiul rus, a fost desființată și robia țiganilor boierești din Basarabia. În ceea ce privește în proprietăria țiganilor cu pământ, în timpul reformei au aparut unele disensiuni, deoarece țiganii eliberați din șerbie, nu au fost toți în proprietăți cu pământ, unii din ei continuând să lucreze la curțile boierești. Dar o parte din foștii robi boierești, prin implicarea directă a autorităților guberniei, au fost în proprietăți, obținând terenuri, mai ales, pe pământurile din jurul mănăstirilor. În consecință, majoritatea țiganilor șerbi după reforma menționată au rămas fără pământ și au continuat să existe în condiția socială de până la reformă. Ulterior majoritatea țiganilor eliberați din șerbie au fost înscrși în categoria orășenimii provinciei, continuând modul tradițional de viață.

Spre sfârșitul secolului al XIX-lea - începutul secolului al XX-lea în Basarabia aria de habitat al țiganilor cuprindea satele din județele Chișinău, Bălți și Ismail⁶⁰. Tradițional țiganii își duceau viața în grupuri, cel mai mic grup fiind familia. Mai multe familii ce trăiau în același loc alcătuiau o ceată. De obicei, numărul familiilor care compuneau o ceată era mic (30-40 de familii). Cetele, de regulă, erau alcătuite pe baze profesionale: ursari, lăutari, lingurari etc. Ceata era condusă de un șef, ales de țigani. Funcția era deținută pe viață, dar nu se transmitea prin ereditate. Căpeteniile constituiau un fel de aristocrație a țiganilor și se bucurau de o ascultare deplină din partea lor. În competența lor intra rezolvarea neînțelegerilor ce apăreau în viața cotidiană a țiganilor. În afară de responsabilitățile interne, șefii cetelor aveau datoria de a aduna taxele, pe care membrii comunității trebuiau să le plătească statului sau autorităților locale. În schimbul acestor servicii șefii cetelor erau scutiți de orice fel de obligații fiscale. De asemenea, pentru respectarea autonomiei interne a cetelor de romi, șefii acestora aveau și rolul de intermediar între comunitate și autorități.

Îndeletnicirea de bază a țiganilor era meșteșugăritul, meseria lor preferată fiind fierăria. Țiganii fierari confecționau toată gama de produse din fier necesare într-o gospodărie țărănească sau la o curte boierească, cum ar fi, de exemplu, unelte pentru agricultori, arme și armuri, cuțite, ace, foarfece, potcoave, diferite alte tipuri de instrumente și unelte. Țiganii fierari au fost printre primii care au devenit sedentari și s-au integrat în comunitatea majoritară. Astfel, revenind regulat într-un anumit sat pentru a-și vinde produsele și constatând necesitatea muncii lor pentru comunitatea respectivă, familia de țigani fierari se instala cu timpul la marginea satului, unde își deschidea un atelier permanent de fierărie. Sedentarizarea lor era încurajată, de fapt, și de autorități.

Printre numeroasele meserii practice de țigani erau, de asemenea, confecționarea sitelor, obiectelor din os, olăritul, morăritul, comerțul cu cai. Au existat și țigani lăcătuși, săbieri, cuțitari, căldărari sau arămari, zlătari, ciubotari, curelari, bucătari ș. a.

Spre deosebire de alte etnii din Basarabia, în cazul țiganilor este dificil de prezentat unele elemente caracteristice vieții lor sociale și culturale. Aceasta din cauza, în primul rând, a modului de trai nomad, Chiar și în situațiile excepționale, când țiganii adoptau un trai sedentar, comunitatea nu dezvoltă o cultură internă, care să treacă dincolo de limitele familiei sau ale grupului de familii. Drept dovadă, putem aminti datele recensământului din 1897 cu privire la știința de carte a populației din Basarabia, unde țiganii se plasează pe ultimul loc.⁶¹ În fine, putem constata că la sfârșitul secolului XIX – începutul secolului XX în Basarabia, din cauza mai multor factori, cum ar fi, modul de trai, dificultatea sau imposibilitatea de a

deveni proprietar de pământ sau de a se angaja în serviciul statului, precum și nivelul scăzut de instruire s-a menținut un statut marginal și un nivel de trai extrem de scăzut al țiganilor.

Printre etniile ce locuiau în Basarabia erau și **armenii**. Conform datelor statistice din 1897, cea mai mare parte a populației armenesti era concentrată în orașele Akkerman (608 persoane); Chișinău (369 persoane); Bălți (196 persoane) și Orhei (197 persoane). De regulă, armenii se așezau cu traiul în orașe, dar unii din ei locuiau și în sate - din numărul total al armenilor din Basarabia, 62,2% locuiau în orașe, iar restul 37,8% - la sate⁶²

Ocupația de bază a armenilor era comerțul. Negustorii armeni făceau negoț cu amănuntul, mai rar angro, care, de regulă, era privilegiul negustorilor moldoveni și ruși. O altă sursă de existență a lor era meșteșugăritul: armenii erau croitori și cizmari iscusiți, confecționau obiecte de uz casnic și bijuterii, țineau ateliere de prelucrare a pielii. Ei erau și vestiți bărbieri. În sate armenii, de obicei, arendau pământ, ocupându-se cu creșterea animalelor, sau erau administratori de moșii.

În comparație cu alte naționalități din Basarabia, nivelul de instruire al armenilor era înalt. Practic, în toate orașele din gubernie pe lângă bisericile armenesti erau înființate școli primare, care erau întreținute de comunitățile armenesti din localitățile respective. O activitate de propagare a culturii armenesti desfășura biserica, care deținea surse bănești din donațiile negustorilor armeni bogați. Existența acestor donații reprezenta o caracteristică a vieții sociale a comunității armenesti din Basarabia. O asemenea sumă de bani, provenită din donații, se afla în fondul bisericii armenesti din Grigoriopol. În 1903 printr-un decret guvernamental patrimoniul bănesc al bisericii armenesti din Grigoriopol urma să treacă în vistieria statului. După o serie de proteste din partea comunității armenesti din oraș, în 1906 autoritățile au restituit banii confiscați.⁶³

Tot pe lângă biserici armenii înființau diferite societăți. În 1905 pe lângă biserica din Grigoriopol a fost creată *Societatea de patronaj a armenilor*.⁶⁴ Cu toate că avea un caracter religios, societatea realiza și activități laice: reprezenta și apăra interesele armenilor în fața autorităților orașenești și guberniale, patrona școlile și bisericile armenesti, ajuta săracii de etnie armeană. O altă organizație a fost Societatea de binefacere a femeilor armene din Akkerman, înregistrată la 10 ianuarie 1909, care avea drept scop protecția și susținerea bătrânilor, văduvelor și orfanilor din oraș.⁶⁵

Biserica la armeni constituia nu numai un pilon al vieții spirituale, dar era și un promotor al culturii armenesti. Spre exemplu, pe lângă biserica armeană din Chișinău activa un cor de armeni (45 de persoane), condus de regentul bisericii Ruben Tigranean. Periodic se organizau serate de muzică populară armenescă, ce erau frecventate nu numai de armeni, dar și de alte persoane, care se interesau de cultura armenescă⁶⁶.

Conlocuind timp îndelungat în Basarabia cu alte naționalități, armenii nu au putut evita asimilarea. Caracterizând procesul de asimilare al armenilor, ceretătorul V. Butovici constata în anul 1916: „Fiind puțini la număr și dispersați în toată gubernia, armenii, practic, nu vorbesc în limba maternă. Ei se divizează în două grupe: armenii ce împărtășesc religia catolică și care sub influența bisericii catolice au asimilat cultura catolică și armenii de confesiune armeano-gregoriană, care au la Chișinău arhiepiscopul lor și au însușit limba turcă, dar care treptat în cercurile mondene este înlocuită de limba rusă.”⁶⁷ Armenii care locuiau în sate vorbeau în limba română, iar limba armeană se utiliza numai în biserică.

În afară de etniile enumerate, între Prut și Nistru mai locuia un număr restrâns de **polonezi**. Potrivit recensământului din anul 1897, în gubernie erau 11,7 mii de polonezi, care locuiau în următoarele județe: Chișinău – 3666 persoane; Akkerman – 302, Bender – 1247, Bălți – 1429, Ismail – 545, Orhei – 573, Soroca – 1742 și Hotin – 1192⁶⁸. Habitatul populației poloneze în Basarabia era de preferință urban. Elementul polonez rural era repartizat într-

o serie de sate basarabene, formând vetre separate. Polonezii arendau pământuri, le prelucrau sau erau administratori de moșii. Printre polonezi existau meseriași, lucrători manuali și un număr cu totul neînsemnat de negustori. În orașe ei se angajau ca funcționari de birou. După răscoala polonezilor din 1863 împotriva rușilor, guvernul țarist, pentru a aplană situația polonezilor, a luat o decizie, conform căreia polonezilor li s-a acordat dreptul de a deține funcții de stat în unele gubernii ale imperiului, printre care și în Basarabia. Activitatea în organele administrative ale statului necesita și un nivel înalt de instruire intelectuală și profesională. Potrivit recensământului din 1897, la capitolul știința de carte a populației în Basarabia, polonezii se plasau pe poziția a doua, după germani.⁶⁹ Aceasta denotă faptul că nivelul intelectual al polonezilor era foarte înalt, în anul 1914, conform estimărilor, numărul intelectualilor polonezi în Basarabia era de 1200 de persoane⁷⁰.

Populația poloneză din Basarabia desfășura variate activități sociale. Fiind de confesiune catolică și datorită eforturilor comune, în localitățile unde locuiau, polonezii au construit biserici catolice: în Chișinău, Bălți, Bender, Orhei și în unele sate⁷¹. Pe lângă biserici deseori activau societăți de binefacere, cum ar fi cazul societății de binefacere poloneză de pe lângă biserica catolică din Chișinău. Fondată încă în anul 1898, ea avea drept scop ajutorarea văduvelor, orfanilor și copiilor săraci catolici, îngrijirea azilului de bătrâni etc.⁷² O altă asociație ce activa în anul 1907 la Chișinău era Organizația obștească poloneză „Stowavzyszenie Polckie”, care avea drept obiectiv păstrarea și dezvoltarea culturii poloneze. În acest scop societatea organiza baluri, serate literar-muzicale, serbări pentru copii, lecții, spectacole etc. La sediul societății a fost deschisă o sală de lectură.⁷³ În perioada anilor 1906-1918, la Chișinău activau două comitete poloneze pentru ajutorarea prizonierilor civili: unul pentru polonezii supuși germani, iar cel de-al doilea pentru cei austrieci. Mai activau Cercul tinerimii poloneze, Azilul pentru copiii polonezilor evacuați, Cercul militar polonez, Societatea prietenilor ostașului polonez ș. a.⁷⁴ În orașul Bender la 14 septembrie 1917 au fost puse în scenă primele două spectacole de un cerc de artiști amatori de origine polonă – „Împotriva dorințelor” și „Debutanta”, după piesele autorului polon Pșebășevski⁷⁵.

Un loc neînsemnat în componența populației Basarabiei îl ocupau belarușii, sârbii, cehii, grecii și albanezii. Fiind puțini la număr și locuind dispersat în diferite localități ale guberniei, ei nu au lăsat o urmă accentuată în viața Basarabiei.

Caracterul polietnic al Basarabiei, ce s-a accentuat pe parcursul secolului al XIX-lea, s-a datorat politicii țariste de colonizare a provinciei, atât în scopuri politice, cât și economice. Basarabia a devenit o regiune cu un număr mare de etnii conlocuitoare, unele dintre care erau numeroase. Ucrainenii, rușii, evreii aveau o pondere destul de mare în numărul total al populației. Grație politicii de colonizare, unele din aceste etnii au obținut o serie de privilegii, care le-au permis o dezvoltare în planurile economic, social și cultural.

Dar cu trecerea timpului guvernarea rusească nu a obținut rezultatele scontate în Basarabia, deoarece moldovenii nu numai că nu au fost asimilați, dar, în unele cazuri, au „absorbit” alte naționalități. Constatând acest fapt, ei treptat au lipsit coloniștii de privilegiile acordate cândva. Cu toate că juridic reprezentanții etniilor alogene au fost egalați în drepturi cu restul populației, ele continuau să beneficieze de privilegiile acordate anterior. Aceasta se datora statutului de superioritate deja obținut pe parcursul timpului și faptului că minoritarii au opus rezistență, apărându-și înlesnirile economice și sociale de care se bucurau.

Următorul pas întreprins de guvernul țarist a fost intensificarea politicii de rusificare și de deznaționalizare în Basarabia. În pofida faptului că Imperiul rus era multinațional, până în anul 1905 statul n-a recunoscut un regim special al minorităților naționale. Chiar și după 1905 țarismul continua să propage o politică de deznaționalizare a popoarelor din imperiu. În 1912 la o ședință a Consiliului de stat, unde se discuta legea cu privire la învățământul primar

și dreptul persoanelor alogene de a studia în limba maternă, raportorul Durnov, ministru de Interne, a menționat „, Noi am chemat străinii în Rusia nu pentru a le oferi plăceri, dar pentru că avem nevoie de ei. Atitudinea noastră față de străini va reieși, în primul rând, din interesele statului nostru ...”⁷⁶. Acest interes era orientat spre deznaționalizarea și rusificarea popoarelor din imperiu. În aceeași situație se afla și Basarabia. Încă în 1892 P. N. Batiuşkov sublinia că pentru ca Basarabia să devină nu numai formal, ci și de fapt o gubernie rusească, populația trebuie familiarizată cu limba rusă, scop ce poate fi realizat prin intermediul școlii⁷⁷. Această propunere nu a rămas doar un concept teoretic, dar a fost aplicată în practică. Proiectul rețelei de instituții școlare din Basarabia în 1907 consemnează: (art. 2) ciclul școlar primar va fi cu durata de 4 ani și limba de studiu va fi limba rusă⁷⁸. Statul rus și-a pus în joc toată forța pentru a continua această politică. Toate ziarele editate în Basarabia până la 1905 erau numai în limba rusă, actele oficiale se perfectau tot în limba rusă. Dar, cu toate eforturile depuse, politica de rusificare în Basarabia a întâmpinat o rezistență dură din partea tuturor naționalităților din ținut.

Analizând modul de viață și prevederile legale în baza cărora activau etniile conlocuitoare din Basarabia, putem constata că ele au desfășurat activități multiple, participând activ la viața socială, politică și economică a guberniei. În acest context trebuie menționat statutul de superioritate al etnicilor ruși din Basarabia în comparație cu al altor naționalități, ei constituind, în același timp, și unul dintre instrumentele politicii de rusificare. Dintre celelalte etnii, printr-o organizare și coeziune etnică puternică se evidențiau nemții, evreii, polonezii și armenii. Încercând să mențină studierea limbii materne în școli, constituind societăți cu caracter economic, cultural, de binefacere, ei tindeau să-și ajute conaționalii să contribuie la perpetuarea culturii și tradițiilor naționale, opunându-se acțiunilor intense de rusificare. Această politică nu a trecut însă fără urmări pentru populația din Basarabia, unde trezirea conștiinței naționale a întârziat în comparație cu țările europene, iar politica țaristă de contrapunere a minorităților naționale și-a lăsat amprenta asupra relațiilor interetnice. Nivelul economic și cultural diferit al etniilor conlocuitoare din Basarabia a scos la iveală și o diversitate de interese la etapa mișcării de eliberare națională din 1917. Toate aceste aspecte, generate de evoluția istorică precedentă, vor ieși la suprafață după căderea regimului țarist.

NOTE

¹ Бессарабия. Историческое описание. Под редакцией Батюшкова П.Н., Санкт-петербург, 1892.

² Бессарабия. Географический, исторический, статистический, экономический, этнографический, литературный и справочный сборник. Под редакцией П.А. Крушевана, М., 1903.

³ Материалы для географии и статистики Бессарабии. Под редакцией Могилянського Н., Кишинэу, 1913.

⁴ Л. Берг, Бессарабия. Страна. Люди. Хозяйство., Кишинэу, 1993.

⁵ L. Vogaă Populația (etnografie și statistică), București, 1922.

⁶ I. Nistor, Populația Basarabiei. în „Arhiva pentru știință și reformă socială”, nr.1, 1919.

⁷ В. Кабузан, Народонаселение Бессарабской области и левобережных районов приднестровья, Кишинэу, 1974.

⁸ В. С. Зеленчук, Население Бессарабии и Поднестровья в XIX в. - г. Кишинэу, 1979.

⁹ Н. Бабилунга, Население Молдавии в прошлом веке. Миграция? Ассимиляция? Руссификация?, Кишинэу, 1990.

¹⁰ И. Табак, Русское население Молдавии, Кишинэу, 1990.

¹¹ И. Анцупов, Русское население Бессарабии и левобережного Поднестровья в конце XVIII – XIX в., Кишинэу, 1996.

¹² А. Скворцова, Русские Бессарабии (опыт жизни в диаспоре (1918-1940)), Кишинэу, 2002.

¹³ П.А. Нестеровский, Бессарабские русины, г. Варшава, 1905.

¹⁴ В. Степанов, Труды по этнографии населения Бессарабии XIX – начала XX вв. Очерки истории этнографического изучения бессарабских украинцев, Кишинэу, 2001.

¹⁵ Г. Роговая, Украинцы Молдовы în Русское слово, 1992,¹¹.

- ¹⁶ G. M. Dragomir, *Coloniile bulgare din sudul Basarabiei*, Tulcea, 1923,
- ¹⁷ Th. Holban, *Din viața bulgarilor basarabeni. în Viața Basarabiei*, nr. 5, 1935.
- ¹⁸ Н. С. Державин, *Болгарские колонии в России (Таврическая, Херсонская и Бессарабская губернии)*. – г. София, 1914.
- ¹⁹ И. Грек, *Общественное движение и классовая борьба болгар и гагаузов юга России*, Кишинэу, 1988.
- ²⁰ И. Мещерюк, *Социально-экономическое развитие болгарских и гагаузских сел в южной Бессарабии*, Кишинэу, 1988.
- ²¹ Д. Гургуров, *Гагаузы – потомки турко-огузов или славяно-болгар?*, Кишинэу, 1998.
- ²² А. Тороманян, *Из истории строительной деятельности армян в Молдавии*, М., 1991.
- ²³ Ж.А. Ананян, *Армянская колония Григориополь*. – г. Ереван, 1969.
- ²⁴ *Кишиневский погром 1903 года*. Под редакцией Копанского Я., Кишинэу, 2001.
- ²⁵ И. Пилат, *Из истории еврейства Молдовы*. Кишинэу, 1990.
- ²⁶ С.А. Мадиевский, *Правовое положение евреев Бессарабии к началу XX века* în “Кишиневский погром” 1903.
- ²⁷ А.А. Велицын, *Немцы в России*. – г. С.-Петербург, 1893.
- ²⁸ H. Fassel, *Literatura germană din Basarabia* în Revista de lingvistică și știință literară, 1994, nr. 1
- ²⁹ L. Fassel, *O istorie de 126 ani: germanii din Basarabia* în Patrimoniul, nr.3, 1991.
- ³⁰ Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*. – or. Chișinău, 1991, p.197-198.
- ³¹ *Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897г., Т. III, Бессарабская губерния*. – г. М., 1905, с.70 La baza constatării apartenenței etnice a fost pusă limba. Deoarece mulți moldoveni se declarau vorbitori de limbă rusă, ei au fost înscrși drept ruși.
- ³² Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*. – or. Chișinău, 1991, p.205.
- ³³ Anton Crihan, „Romanian Rights to Bessarabia According to Certain Russian Sources”, Humboldt State University Press, Arcata, California, 1986, p. 34
- ³⁴ *Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897г., Т. III, Бессарабская губерния*. – г. Москва, 1905, p.70.
- ³⁵ *Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897г., Т. III, с. 70*
- ³⁶ Афанасьев А. С. (Чужбинский). *Поездка в южную Россию (очерки Днестра)*. – Москва, 1891, с. 11-12
- ³⁷ П.А. Нестеровский, *Бессарабские русины*, Варшава, 1905, с. 159.
- ³⁸ *Бессарабская жизнь*, 20 апреля 1912.
- ³⁹ *Бессарабская жизнь*, 31 октября 1915.
- ⁴⁰ И.В. Табак, *Русское население Молдавии*, Кишинэу, 1990, с. 47.
- ⁴¹ Vezi: В. С. Зеленчук, *Население Бессарабии и Поднепровья в XIX в.* - Кишинэу, 1979, с.176.
- ⁴² Н.В. Бабилунга, *Национальный состав городского населения Бессарабии в эпоху империализма* // Buletinul Academiei de Științe a RSSM 1979, nr. 3, p.26.
- ⁴³ Н. В. Лашков, *Бессарабия к столетию присоединения к России 1812-1912*. – Кишинев, 1912, с. 57
- ⁴⁴ И.А. Анцупов, *Русское городское население Бессарабии и левобережного Поднепровья в конце XVIII-XIX в.*, Кишинэу, 1996, p.143.
- ⁴⁵ *Бессарабская жизнь*, сентябрь – ноябрь, 1915.
- ⁴⁶ Arhiva Națională a Republicii Moldova, în continuare ANRM, f. 401, inv. 1, d. 5, p.2 - 10. Această organizație a fost constituită în Chișinău la 10 august 1907 de către nobilii F. Ianovschi, P. Ianovschi și G. Barcarevici, cu scopul de a fonda o școală profesională „Cunoștințele reale” (Живое знание), unde urmau să fie instruiți copiii din familiile sărace. Membrii și beneficiarii acestei organizații puteau fi doar persoanele de etnie rusă, de la vârsta de 21 ani.
- ⁴⁷ ANRM, f. 679, inv. 1, d. 4833, p. 16 – 17 verso. Statutul Ligii prevedea ca obiectiv principal al organizației apărarea și propagarea culturii rusești în școlile rusești și în rândurile populației de etnie rusă din Basarabia. În vederea realizării acestor scopuri. Liga realiza următoarele activități: convocarea sesiunilor, participarea la activitatea organelor de administrație publică locală, înființarea instituțiilor de învățământ, acordarea de burse, organizarea lecțiilor, seratelor, concursurilor, activitatea editorială. Ziarul oficial al Ligii era „Svobodnaia mâsli”. Liga culturii rusești și-a continuat activitatea în Basarabia și după anul 1918.
- ⁴⁸ ANRM, f. 401, inv. 1, d. 28, p. 1-10.
- ⁴⁹ V. Juc, *Din istoria gândirii politice românești (în Moldova)*, Chișinău, 1997, p. 139.
- ⁵⁰ *Ibidem*, p. 140.
- ⁵¹ Anexa 1.
- ⁵² G. M. Dragomir, *Coloniile bulgare din sudul Basarabiei*, Tulcea, 1923, p.10-14
- ⁵³ А. С. Зеленчук, *Население Бессарабии и Поднепровья в XIX в.*, Кишинэу, 1979, p.190

⁵⁴ Н. С. Державин, *Болгарские колонии в России (Таврическая, Херсонская и Бессарабская губернии)*. София, 1914, с. 27

⁵⁵ *Op. cit.*, p. 16-17

⁵⁶ Gh. Bezviconi, *Din trecutul oraşului Bolgrad*. în: D. Mincev, „Bulgarii din Basarabia de Sud”, Constanţa, 1938, p. 27. „Încă în anul 1907 el se zbătea pentru unirea Bolgradului cu Dunărea, prin lacurile Ialpuş, Cuhurlui şi râuşorul Repida. Acest drum urma să învioreze viaţa economică a oraşului şi micşora cheltuielile de transport, în raport cu transportul pe cale ferată, cu câteva copeici la pud, ceea ce era colosal la un export de 4500000 puduri de cereale. Însă proiectul a fost realizat pe o perioadă scurtă de timp, în timpul primului război mondial, deoarece a întâmpinat o rezistenţă dură din partea proprietarului lacurilor”.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 27.

⁵⁸ Vezi: Л. Милетич, *Старобългарското население в североизточна България*, София, 1902; И. Райков, *България в Русия*, София, 1903; И. Титоров, *Българите в Бессарабия*, София, 1901.

⁵⁹ М. Ciachir, *Istoria găgăuzilor din Basarabia*, Chişinău, 1933, p. 10.

⁶⁰ În 1905 la Comrat este numit ca „zemski nacalinic” Maxim Colibaba (1880-1934). Acesta intenţiona să înfiinţeze un liceu de fete la Comrat, întrucât era un promotor neobosit al culturii printre femei. În 1900 M. Colibaba încheie un pariu cu Şanko-Kilcik, prin care se obliga, în 14 zile să cosească 10 ha de ovăz. Suma stabilită era de 86000 ruble şi urma să servească la construcţia liceului respectiv. Filantropul găgăuz nu credea că M. Colibaba, un gentelman de salon, va putea face acest lucru şi totuşi a acceptat pariul. În 11 zile, Colibaba, fiu de preot din Turlachi, a cosit ovăzul, câştigând pariul. Astfel, a fost întemeiat liceul de fete.

⁶¹ ANRM, f. 152, inv. 1, do. 327, p. 51, verso.

⁶² В. С. Зеленчук, *Op. cit.*, p. 206.

⁶³ *Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897г., Т. III, с. 70*

⁶⁴ С. Filipescu, Eug. Giurgea, *Basarabia. Consideraţii generale, agricole, economice şi statistice*, Chişinău, 1919, p. 272-273.

⁶⁵ Vezi: С. А. Мадиевский, *Правовое положение евреев Бессарабии к началу XX века* în „Кишиневский погром”, 1903 года, Кишинэу, 1993, p. 13-19.

⁶⁶ С. Д. Урусов, *Записки губернатора*, М., 1907, p. 295.

⁶⁷ ANRM, f. 679, inv. 1, d. 4827, p. 139-142; *Краткая еврейская энциклопедия* (под ред. И. Орен, М. Занд), т. I. Иерусалим, 1976, p. 558.

⁶⁸ *Еврейская энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем.* (под ред. А. Гаркави, Л. Нельсона), т. XII, С-П, p. 590.

⁶⁹ А. Мазур, *Страницы истории сорокских евреев*, Сорока, 1997, p. 14

⁷⁰ *Ibidem*, p. 16

⁷¹ *Бессарабская жизнь*, 5 апреля 1915.

⁷² *Апеха 1.*

⁷³ ANRM, f. 1786, inv. 1, do. 42, p. 31. Istoria apariţiei ei este următoarea „ În oraşul Bolgrad în Basarabia trăia un evreu, Şopca Saltinovici, care, pierzându-şi unica fiică, decide să se ocupe, în special, de binefacere. În acest scop organizează în toată Basarabia societăţi de binefacere cu numele „Ezras” – „Holim”. Astfel, a luat fiinţă această societate şi în oraşul Tighina în anul 1912. La început număra doar 40 de membri, ulterior numărul lor ajungând la 1000. Însuşi fondatorul împărţea alimente sărmanilor în limita posibilităţilor financiare, îi ajută pe săraci şi bolnavi, înlesnindu-le tratamentul. În anul 1914-1915 înfiinţează o cantină populară, unde se alimentau zilnic peste o sută de persoane, dintre care unii plăteau 6-8 copeici masa, iar alţii nu plăteau nimic. Tot în această perioadă a funcţionat şi un spital de tuberculoză pentru 12 bolnavi, dar din lipsă de fonduri societatea a fost nevoită să-l închidă. În anul 1914 pe lângă societate se înfiinţează un dispensar şi o farmacie, unde găsesc ajutor medical şi medicamente fără plată circa două mii de bolnavi.”

⁷⁴ *Бессарабская жизнь*, 1912.

⁷⁵ ANRM, f. 1786, inv. 1, do. 42, p. 36.

⁷⁶ I. Caşu, *Recenzie la cartea Easter in Kishinev. Anatomy of a Pogrom, autor Edward H. Jugge*, în „Anuarul Institutului de Istorie” «A. D. Xenopol», vol. XXXIV, Iaşi, 1997, p. 60.

⁷⁷ В. Зеленчук, С. *Op. cit.*, p. 212.

⁷⁸ ANRM, f. 2, inv. 1, d. 9247, p. 31.

⁷⁹ *Апеха 2.*

⁸⁰ Н. Д. Заботкин, *Мирное завоевание немцами Южной Бессарабии*, Аккерман, 1910, p. 2.

⁸¹ ANRM, f. 2, inv. 1, d. 9247, p. 25 verso.

⁸² Н. Д. Заботкин, *Op. cit.*, p. 4.

⁸³ *Апеха 1.*

⁸⁴ Н. Д. Заботкин, *Op. cit.*, p. 2

⁸⁵ ANRM, f. 401, inv. 1, d. 12, p. 9-10.

- ⁸⁶ L. Fassel, *Literatura germană din Basarabia*, în „Revista de lingvistică și știință literară”, nr.1, 1994, p.74.
- ⁸⁷ *Ibidem*, p.77.
- ⁸⁸ *Бессарабская жизнь*, 18 iunie 1915.
- ⁸⁹ *Бессарабский южный край*, 15 mai 1915.
- ⁹⁰ *Бессарабская жизнь*, 19 septembrie 1915.
- ⁹¹ I. Nistor, *Istoria Basarabiei*, Chișinău, 1991, p.204.
- ⁹² V.Achim, *Țigani în istoria României*, București.
- ⁹³ А.П. Бараников, *Цыганы СССР*, М., 1931, p.46.
- ⁹⁴ В. С. Зеленчук, *Op. cit.*, p. 219.
- ⁹⁵ Anexa 1.
- ⁹⁶ *Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897г., т. III*, p. 2-3.
- ⁹⁷ Ж.А. Ананян, *Армянская колония Григориополь*. – Ереван, 1969, p.268- 269.
- ⁹⁸ *Ibidem*, p. 269.
- ⁹⁹ ANRM, f. 401, inv. 1, d. 27, p. 1.
- ¹⁰⁰ *Бессарабская жизнь*, 20 aprilie 1912.
- ¹⁰¹ В.И. Бутович, *Материалы для этнографической карты Бессарабской губернии*, Киев, 1916, p. 24.
- ¹⁰² *Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897г., т. III*, p. 70-71.
- ¹⁰³ Anexa 1.
- ¹⁰⁴ S.Kostrzewski, *Polonezii din Basarabia*, Chișinău, 1927, p. 8.
- ¹⁰⁵ Т.И. Малиновский, *Поляки в Молдове* în “Словесник Молдовы”, nr. 4, 1992, p. 3.
- ¹⁰⁶ ANRM, f.679, inv. 1, d. 5418, p. 23.
- ¹⁰⁷ ANRM, f. 401, inv. 1, d. 27, p. 1.
- ¹⁰⁸ S. Kostrzewski, *Op. cit.*, p. 7.
- ¹⁰⁹ *Бессарабский южный край*, 21 septembrie 1917.
- ¹¹⁰ *Бессарабская жизнь*, 3 aprilie 1912.
- ¹¹¹ П.Н. Батюшков, *Бессарабия. Историческое описание*, Спб., 1892, p.174.
- ¹¹² *О введении всеобщего обучения в Бессарабии. С кратким обзором состояния народного образования в губернии*, Кишинэу, 1907, p. 76. În anexă la art. 2 se menționa că durata ciclului primar obișnuit este de 3 ani, dar în Basarabia s-a prelungit cu un an din motivul că în gubernie locuiesc diferite națiuni: moldoveni, bulgari, ucrainenii, germanii etc. și limba rusă pentru ei este o limbă necunoscută. Iar din dările de seamă ale directorilor școlilor de stat s-a constatat că elevii nu reușesc să însușească materialul din program în trei ani și rezultatele lor sunt nesatisfăcătoare.

Summary

At the end of the 19th century – the beginning of the 20th century national minorities in Basarabia participated in the political, social and economic life of the region. We should mention the high status of the Russian minority in comparison with other nationalities through which the process of russification was done. German, Georgian, Polish and Jewish ethnic groups were very organized and strong from the ethnic point of view. These groups formed economic and cultural societies whose purpose was to support their members, to promote cultural values and traditions. These communities rejected the russification process.

Anexa nr. 1

**Știința de carte a populației din Basarabia după naționalități și sexe
(potrivit recensământului din 28 ianuarie 1897)¹**

Nr.	Naționalitățile	Bărbați %	Femei %
1	Germani	63,5	62,9
2	Polonezi	55,6	52,9
3	Velicoruși	49,9	21,1
4	Evrei	49,6	24,1
5	Bulgari	31,4	6,4
6	Maloruși	15,3	3,1
7	Moldoveni	10,5	1,7
8	Țigani	0,9	0,9

Anexa nr. 2

Situația funiciară a coloniștilor germani din Basarabia în anul 1912²

Județul	Originari din Germania			Originari din alte state		
	Numărul de familii	Cantitatea pământului stăpînit		Numărul de familii	Cantitatea pământului stăpînit	
		cu drept de proprietate	cu drept de arendă		cu drept de proprietate	cu drept de arendă
Orhei	-	-	-	-	-	-
Hotin	-	-	-	-	-	-
Soroca	-	-	-	-	-	-
Chișinău	-	-	-	57	-	1.168
Ismail	941	48.792 desetine	5.627	12	-	1.496
Bălți	54	-	702	41	458	772
Bender	3.350	26.532	-	-	-	-
Akerman	2.783	105.439	-	-	-	-
Total:	7.128	180.763	6.329	110	458	3.436

¹ *Dicționarul statistic al Basarabiei*. – or. Chișinău, 1923, p.9. Conform datelor din acest Dicționar în toată Basarabia există un număr de știutori de carte de 283.174, ce reprezintă 15,55% din totalul general al populației. Dacă de repartizat aceste cifre în procente pe naționalități, atunci se observă că naționalitățile străine au mai mulți știutori de carte decît moldovenii.

² ANRM, f. 2, inv. 1, d. 9247, p. 36.

COMUNICĂRI

UNELE CONSIDERAȚII PRIVIND COTIDIANUL ȘI MENTALITATEA ARHAICĂ

Alexandru Furtună

Una din originalitățile civilizației europene o constituie legătura temeinică stabilită între agricultură și creșterea animalelor¹. Despre temeinicia acestei legături la români ne vorbește faptul că „... teritoriul întreg al satului funcționează ca un ansamblu omogen, ca o unitate. Nu zadarnic numește poporul «trup de moșie» teritoriul sătesc, ca și cum ar vrea să scoată în relief tocmai acest caracter de închegare organică a sistemului său în mari zone de pădure, câmp, vatră, apă... ”².

Caracterul închegării organice, de care vorbește H. H. Stahl, a influențat puternic și caracterul culturii populare. Aici sunt binevenite afirmațiile academicianului Ștefan Pascu: „Cultura românească s-a născut în și din cele două îndeletniciri tradiționale: agricultura și păstoritul, ea este o sinteză a celor două ocupații, dar trebuia precizat – nu a îmbrăcat-o niciodată numai pe una dintre ele, deoarece, poporul nostru nu s-a ocupat niciodată numai cu păstoritul sau numai cu agricultura”³.

Întru confirmarea acestor mult prea grăitoare deziderate vin nenumăratele colinde, balade, descântece, cântece de leagăn etc. Colinda „Ce-i mai bun pe acest pământ” ne spune că: „Nu-i mai bun ca omul bun, / Face casa lângă drum, / Pre flămânzi că îi hrănește, / Pre-nsetați el mi-i adapă! / Nu-i mai bun ca porcul bun, / Că se taie de Crăciun / Și se pune-n pod la fum / Și-i lumina caselor, / Și-i dulceața gurilor. / Nu-i mai bun ca calul bun, / Poartă oase păcatoase / Și le duce și le-aduce / Și-n trezie și-n beție. / Nu-i mai bun ca oaia bună, / Toată vara te hrănește, / Toată iarna te-ncălzește. / Nu-i mai bun ca boul bun, / Că-i tragi una pe spinare, / Duce brazda cât de mare; / El îți ară, El îți grapă / Și le cară toate-acasă”⁴. Unui copil (vezi „Colinda de copil mic”) i se dorește să ajungă mare și să aibă grijă atât de oi și vaci, cât și să ducă „boii la arat”⁵. Peștorii din colinda „Da de zestre ce ne dați” cer, în afară de turmele de oi, „plugușor cu șase boi (...) / Două mori pe sub pământ”⁶. Și în eposul eroic se vorbește despre turme de oi, pluguri și cirezi de boi⁷. „Plugurile de boi”, „cirezile de vaci”, „turmele de oi”, „hergheliile de iepe”, „carele câte opt boi sunt nelipsite din unele balade”⁸. Un alt argument grăitor, alături de cele enumerate mai sus, al sintezei celor două ocupații, poate servi și un descântec „De roade” (Tecuci). Astfel, descântătoarea spune: „Întorc paguba de la (cutare), / din târla oilor, din oboru vitelor, / din stratu porcilor, din cuibu găinilor, / din hamu cailor, din jugul boilor, / din coarnele plugului, din locu cu grâu. / Întorc răutățile: / din locu cu porumbei, din locu cu orz, / din locu cu miei, / din locu cu linte, / din locu cu fasole” etc⁹. În aceeași cheie sunt concepute și urările de Anul Nou. Gospodarilor li se dorește: „Câte paie pe casă, / Atâția galbeni pe masă, / Câte pietre în râu, / Atâția saci de grâu, / Câte nuiele-n gard, / Atâția cai în grajd, / Câți bolohani, / Atâția cârlani!”¹⁰. Semnificativă pentru elucidarea problemei abordate este și asocierea cultului strămoșilor cu munca agricolă, pastorală, apicolă etc¹¹.

Viziunea agrară este oglindită și în unele legende. Într-o legendă hidronimică se povestește că „... odată o fată de uriaș, mergea prin codru și într-o poiană a găsit un om cu șase boi cu plug de lemn, arând țarina. Fata l-a luat cu plug, cu boi cu tot, l-a pus în poală și l-a dus acasă la mamă-sa ... [Mamă-sa i-a spus] – ia acela-i omul, a ieșit în țarină și ară cu boi, La vremea vremii oameni de aceștia au să vină în locul nostru. Și au să stăpânească pământul. Ei au să crească grâul...”¹². Motivul: fata de uriaș vine acasă cu pluguri în poală este larg răspândit în folclorul estonian, carelofin, polonez, român, german, rus, beelarus ș. a.¹³. În alte legende românești se spune că Dumnezeu, când l-a scos pe Adam din rai, i-a dat și plugul¹⁴; că primii oameni au fost plugari, că la împărțeala pământului câmpia i-a căzut plugarului, iar dealurile cu pășuni mănoase – ciobanului¹⁵. Aromânii, când Dumnezeu a împărțit pământul, au cerut însă munții, fiindcă, după spusele lor, „în munți se află ce ai făcut tu (Dumnezeu – *A. F.*) mai bun: pășune pentru oi, aer și apă rece pentru noi, și mereu aproape noi amândoi”¹⁶. Pentru aromâni adevărata patrie este muntele. Pe munte ei își găsesc hrana pentru vite, refugiu și siguranța pentru vremuri grele, pe munte, în fine, ei trăiesc clipele senine. Cât de strâns de munte a fost viața acestor români, demonstrează și faptul că cuvântul „codru”, care este atât de des întrebuințat la românii din Dacia, mai ales în literatura populară, apare rar în graiul lor, iar în cântecele populare lipsește cu desăvârșire. În locul codrului întâlnim la aromâni muntele. În literatura lor populară lipsește și expresia „frunză verde”, ce simbolizează dragostea de codru la dacoromâni. Lipsa acestor două forme la aromâni arată că în vreme ce aceștia, ca păstori (e vorba de păstoritul transhumant, cu sate de vale și sate de munte, și nicidecum de păstoritul nomad – *A. F.*) au dus mai mult viața de munte, dacoromânii, dimpotrivă, au trăit mai mult în codru, aproape de șes¹⁷, dar și la munte¹⁸, unde s-a practicat agricultura montană.

Prin viețuirea românilor „aproape de șes”, deci practicarea unui mod de trai preponderent agrar, se explică, credem, și faptul că „întregul drept cutumiar se reduce, în esență, la concepția și structura unui drept agrar”¹⁹, că „nu se poate vorbi de jocuri de origine pastorală, ci de o circulație pastorală, care a vehiculat asemenea piese folclorice”²⁰, că „creințele, superstițiile, legendele și practicile în legătură cu agricultura sunt atât de numeroase, încât tratarea lor ar reclama volume întregi”²¹, că „tradițiile calendaristice, de muncă („Plugușorul”, „Semănătorul”, „Caloianul”, „Paparuda” etc.) poartă un pronunțat caracter agrar”²² etc. Așadar, rolul mentalității agrare nu poate fi contestat, ca și viziunea agrară asupra vieții și asupra lumii, în general, a acestui „popor de săteni”²³. Cu toate acestea, se mai afirmă: „... turma (este – *A. F.*) unica sursă de existență a familiei mari, a patronimiei, a societății păstorești”²⁴.

În continuare ne vom referi și la alte aspecte ale mentalității arhaice românești. Astfel, se crede că viața terestră este proiectată parțial pe bolta cerească. Cerul, considerat sfânt, este creația și locuința lui Dumnezeu și a sfinților. Inițial, în corespundere cu tradiția populară, Dumnezeu și sfinții locuiau pe pământ și duceau un mod de viață, în multe privințe, asemănător cu cel al pământenilor. Spre exemplu, în Bucovina există credința că „Dumnezeu umbla pe pământ, pe când era încă curat pe lume. Dar mai apoi pierzându-și fetele și femeile, omorându-și rodul lor și ascunzându-l în pământ, Dumnezeu s-a suit în cer” (Budenița) sau: „Dumnezeu s-a suit la cer de nelegiuirile fermecătoarelor și la sfârșitul lumii va arde pământul de 12 stânjini, să-l curețe de farmecele lor” (Ioan Pisarciuc, Roșu). În viața lui de pământean Dumnezeu era însoțit de Sf. Petru: „Dumnezeu de conceput umbla pe lume cu Sânpetru printre oameni: mergea la nunți, mergea la oameni la mas și le făcea bine. Dară pe urmă oamenii s-au înmulțit, s-au făcut răi și au început a-l sudui și a-l alunga pe Dumnezeu. Pământul s-a umplut de răutăți și Dumnezeu s-a mâniat. s-a dus la cer și mai mult n-a

venit...”, „s-a suit la cer cu sfinții săi și-a făcut acolo altă lume. Dumnezeu are în cer de toate, ca și aici. Parcă dacă n-am avea noi pâine, nu ne-ar da Dumnezeu? Și sub noi e lume ca și la noi (...)”²⁵. Râpa îi despărțitoare între lumea asta, a noastră, și cealaltă lume. Pe punte treci în cealaltă lume, aflăm dintr-o poveste fantastică. Aceeași poveste ne spune că „pe ceea lume era un sat mândru și frumos cu case încăpătoare, șindrilite, împrejurate cu livezi mari de pomi, cu garduri bune (de nuiele – *A. F.*)...”²⁶. La fel și legenedele relatează că sub pământ sunt gospodării cu boi, cu vaci, cu mori, fântâni cu cumpănă etc. Legătura între „Draga lume și Ceea lume se face prin «buricul*» pământului”²⁷.

Dar să revenim la credințele despre viețuirea lui Dumnezeu pentru oameni. Astfel, „mai înainte, pe vremuri, în vechime, demult «la începutul lumii» a umblat Sf. Petru cu Dumnezeu pe pământ ... în chip de om... amândoi ca doi uncheși ... umblau cu carul cu doi boi (Ialomița), încălțați cu opinci de tei (Olt) sau de fier (Vaslui), prefăcuți în oameni săraci și «tocmindu-se ca slujbași» (Neamțu). De când s-a făcut lumea rea, nu mai umblă cu Dumnezeu pe pământ” (Tulcea)²⁸.

Așadar, Dumnezeu s-a urcat la cer, care e considerat „scaunul” (Oltenia, Moldova), „casă” (Oltenia, Muntenia), „așternutul” (Muntenia), „locuința” lui, a îngerilor și a sfinților (Oltenia, Muntenia)²⁹. Conform unor povești, „Dumnezeu stă în cer la masă în odaia sa și scrie; c-un ochi stă pe scrisoare, dar cu unul are o ferestruică în podele jos și se uită ce fac oamenii și vede toate celea”³⁰. Casa lui Dumnezeu e asemenea unei case țărănești. Iată ce spune în această privință povestea „Fata cu coromâslă”: „Zice că atunci când a fost omul cel ce mânca mult, el era morar și a mers la Dumnezeu să întrebe de ce face mămăliga cât roata carului de o mănâncă și tot nu se satură (...). Ajunge la Dumnezeu, da Dumnezeu nu era acasă, numai mama lui Dumnezeu. Îi spune el toate la ce a venit. Mama lui Dumnezeu ia fuga și strică vatra cuptorului și-l bagă înăuntru și pe deasupra lipește să nu-l găsească fecioru-său când va veni, că de-i mirosea a carne de om, îndată are să-l mănânce”³¹ (În acest caz chipul lui Dumnezeu amintește de chipul zmeului. Să fie oare o confuzie de subiecte? – *A. F.*). Fiind o casă tradițională, casa lui Dumnezeu avea și tindă. Casă, după unele povești nuvelistice, avea și Dracul, Moartea, Vântul etc³².

Acest mod de abordare a realității e frecvent întâlnit în basme. Astfel, după cum scrie G. Călinescu, „zmeul e dotat cu un mare simț olfactiv, mirosind îndată prezența unui om, fiind de altfel antropofag, deși nu în mod curent, deoarece bea apă, vin, probabil și lapte de capră, mănâncă pită, carne de oaie, de porc, de găscă, având roabe care gâtesc omenește (...). Un portret al Zmeului, în care intră prea multă dezvoltare cultă, ne înfățișează un zmeu moșier cu câmpuri de orz (...). Noaptea zmeul doarme omenește, în cămașă de noapte.

Locuința zmeului indică o treaptă superioară de civilizație, asemănătoare cu cea a împăraților (...). Palatul are, firește, o scară la intrare, porți. În camera zmeului e o sobă (...). Zmeul Pogan are grajd, unde ține calul năzdrăvan.

Craiul zmeilor, care cere copii în schimbul ajutorului militar, umblă cu căruța, știe să dregă cercurile și obezile de la roți, are capre, găște, casa are pivniță, în care trăiește o roabă bătrână.

Casa altor zmei (...) e cu tavan cu grinzi... Ograda unor zmei e împrejmuțată cu ziduri și are iarbă și fântână. Curtea (zmeului – *A. F.*) are poartă, casa are multe chilii, în ele sunt mese, scaune, e și un cuptor.

Zmeul are mamă, frați, surori, fete, duce o adevărată viață de familie într-o gospodărie așezată. Nu e în nici un caz o vietate sălbatică. Încuscrirea cu zmei e posibilă (...); o slujnică din neam de boier îi caută zmeoaicei în cap; Sfânta Vineri are obiceiul de a se duce la biserică și a pune slujnica să-i caute în cap etc.

Amănunte vestimentare se dau foarte puține în basm. Când descripția e minuțioasă, e de bănuț intervenția literară a editorului”³³.

Alta e situația în cazul zugrăvirii vestimentației Domnului și a sfinților în bisericile noastre. În acest context se înscrie relatarea lui P. Ștefănuță: „Dracu a făcut ciubotele și Dumnezeu a făcut opincile. Du-te la biserică și n-ai să găsești nici un sfânt în ciubote, da toți sfinții îs cu opinci, că-s buni la Dumnezeu” (Ialoveni)³⁴. Și mai grăitoare în acest sens este iconografia bisericii Sfintei Paraschiva din Lvov, ctitorită de către V. Lupu la 1644.

Dacă bătrânul Dosoftei își scria „psalomii” în ritmul doinelor de jale de la noi, scrie N. Dabija, pictorii vechi îi îmbracă pe sfinți în veșminte moldovenești. Astfel, mucenicii au haine de șiac. Sfânta Paraschiva seamănă cu o moldoveancă, odihnind după muncă, apostolii sunt îmbrăcați în caftane de boieri moldoveni, încinși cu brâie și ținând vase orientale în mâini, iar sfinții sunt încălțați în opinci. Impresionează, mai ales, chipul unui apostol cu aură pictată în jurul unei... căciuli de miel, așa cum se poartă numai în Moldova. Picturile atestă o interpretare ancorată în realitatea de atunci, o interpretare laică a canoanelor biblice tradiționale³⁵.

Însă această „interpretare laică are profunde semnificații și străvechi origini. Căci, conform lui I. Evseev, întreaga istorie a civilizației umane demonstrează că funcția protectoare a veșmintelor nu e mai importantă decât funcția lor simbolică. Hainele reprezintă primul nivel al identificării sociale, în special, a celei etnice, urmate de diferențierea pe sexe, categorii de vârstă, profesiuni, poziții sociale etc. Estetica îmbrăcăminte și a podoabelor, cu tot caracterul său, în întregime artificial, este una dintre trăsăturile biologice ale speciei umane cel mai profund legate de lumea zoologică (...). Costumele tradiționale vechi relevă imitarea prin material, formă și culoare a înfățișării unei ființe totemice, de cele mai multe ori, de tip zoomorf. Hainele sunt un fel de „sinecdocă” a persoanei, de aceea, orice acțiune asupra veșmintelor era percepută ca un act asupra ființei purtătorului³⁶.

Astfel, în *Cronica evenimentelor moldovene dintre 1536 și 1538*, Antonius Wrancius Sibenicensis Dalmata (citată de R. Vulcănescu) susține că moldovenii „țin morțiș la straietele lor și cu moartea se pedepsește la ei oricine ar adopta ori îmbrăcăminte, ori rochia, ori alt asemenea, de la turci sau alte neamuri”. În perioada feudală reglementarea de clasă a portului popular se referea la oamenii liberi și la cei aserviți. Tancred Bănățeanu (citată de R. Vulcănescu) într-o notă consacrată acestei probleme, susține că „iobagii purtau căciuli mici, simple calote de blană, în timp ce oamenii liberi aveau căciuli înalte, fapt ... confirmat și de câteva versuri dintr-o variantă a *Mioriței*: „Cu căciuli de urși / că nu sunt supuși, / nalte și moțate / pomate pe spate...”³⁷. Semnificativă, în acest context, este nuvela lui Ion Druță „Toiagul păstoriei”.

Să revenim la anatomia umană a ființelor divine. Căci o asemenea anatomie, conform mentalității arhaice, au nu numai Dumnezeu, sfinții, îngerii, ci și unii aștri, cum ar fi Soarele și Luna. În legătură cu acest fapt F. Pamfile scrie următoarele: „Pe alocuri este socotit (soarele – A. F.) chiar ca față a lui Dumnezeu, ca o fiică a lui Dumnezeu, că e o femeie, că numai pe timpul verii este femeie, iar iarna este bărbat; de asemenea, este bărbat «când se scoală târziu», adică atunci când oamenilor li se pare că răsare cu întârziere. Soarele e un tânăr foarte frumos, cu o față strălucitoare ori o ființă cu apucături omenești, în care de multe ori aflăm Soarele lipsit cu totul de caracterul său astral (...).

O poveste arată că odată soarele a furat femeia unui om sau fata unui om; alta, că soarele s-a iubit cu o văduvă (...). În pragul răsăritului Soarele mănâncă bine și apoi se ivește”³⁸. La amiază și la asfințit stă soarele de mănâncă un corn de prescură și bea un pahar de vin (Dâmbovița, Ialomița, Olt). Seara, când apune, oamenii se opresc din lucru ca un sfert de oră: „Să ne odihnim nițel, pân-o cina Sf. Soare, că toată ziua umblă pe cer, de ne luminează și ne încălzește” (Ialomița)³⁹. De căldură, ca și de frig, soarele suferă ca

orișicare om: „Acum, de Vinerea Mare, își cumpără și soarele cojoc. Alții zic că-și cumpără și Sfântul Dumitru”⁴⁰.

În legătură cu geneza soarelui trebuie a fi menționată următoarea legendă mitică: „A fost un om și avea un ou. El a fost încuiat, oul, într-o ladă; și altul ce știa, când s-a dus omul de acasă, s-a dus și i-a dat drumul și din acela s-a făcut apoi soarele pe cer (Vasile Maslovschi, *Mahala*) (...); „dintr-un ou mic pe care-l face găina la urmă se crede că iese dracul”⁴¹.

Sfântul soare pleacă de acasă tânăr și vine seara bătrân, de cele ce vede, de femeile măritate, care umblă cu capul gol; unele au copii și tot cu capul gol umblă pe Sfântul Pământ; acesta e mare păcat (...). Noaptea, mama soarelui îl spală cu lapte dulce, ca să-l facă din bătrân cu barbă albă până la brâu, din pricina răutăților văzute pe pământ, iarăși copil de șapte ani, cum răsare dimineața. Alții spun că după ce apune, soarele merge cam jumătate din noapte până când ajunge la casa mamei sale. Aceasta îi dă primeneli și-l mână să se scalde în mare, ca să se curețe de tot răul văzut în lume. De aceea dimineața soarele este roș, că „iese din scăldătoare”.

Asemenea soarelui, se crede că „și luna e om; la început, mititel ca și copilul, și apoi tot crește; aripile-i cresc împrejur, până ce vin una, și e rotund. Apoi începe iar a îmbătrâni și a se face tot mai mic. Aripile i se taie până ce rămân ca degetul și iar se naște din nou”⁴².

Nu numai soarele și luna îmbătrânesc și renasc sau întineresc periodic, ci și Dumnezeu și unii sfinți trec prin metamorfoze similare. Despre aceasta scrie E. Niculiță-Voronca: „Dumnezeu la începutul anului e tânăr și la sfârșit e bătrân. De aceea se cheamă «anul meu», pentru că atunci Dumnezeu întinerește, se face un tânăr așa de frumos! Tot astfel și Sf. Pavel, învățătorul oamenilor; și acesta la începutul anului e tânăr și până la sfârșit e bătrân”⁴³.

Conform lui I. Ghinoiu, metamorfozele și vârstele simbolice ale soarelui (și nu numai – A. F.) exprimate în termeni antropomorfici (tinerețe, bătrânețe, naștere, moarte), sunt ritmurile fundamentale ale vieții pe pământ și punctele de reper ale calendarului popular⁴⁴.

Fenomenul de antropomorfizare a ființelor divine, a unor aștri etc. are o vechime considerabilă și o arie de răspândire largă. Referitor la acest fapt, s-au păstrat și unele mărturii scrise. Astfel, de la Clemens din *Alexandria*, (citat de I. Crișan), care a trăit în sec. II-III d. Hr., aflăm următoarea opinie a lui Xenofon, discipol al lui Socrate, care propune o explicație antropomorfă a zeilor: „Grecii cred că zeii au o înfățișare și patimi omenești. Fiecare îi zugrăvește după chipul său (...). Etiopienii îi socot negri și cârni, iar tracii roșcați și cu ochi albaștri” (...)⁴⁵.

Trebuie să evidențiem încă un aspect al mentalității arhaice românești. E vorba de proiectarea pe bolta cerească a unor realii pământești. În contextul respectiv se înscriu afirmațiile lui Gh. Pavelescu: „Erau bătrâni care ziceau ce-i pe pământ este și în cer. Acea îi fata cea frumoasă, cornul plugului, stogurile etc. Tot ce-i pe pământ, toate îs rășluite pe cer” (Vasilcău)⁴⁶. Grupele de stele-constelații au dobândit numiri după asemuiuri și rosturi împlinite: Cloșca cu pui, Steaua ciobanului, Steaua marinarului (steaua polară), Crucea, Balaurul ș. a. m. d. Uneltele plugarului și ale gospodăriei s-au strămutat pe cer: Carul mare, Carul mic, Rarițele, Grapa, Coasa, Tânjala, Stejarul ariei etc. Asemenea și unele vietăți: Capra, Berbecul, Taurul, Racul, Peștii, Calul, Cloșca etc.⁴⁷. Elocventă în acest sens este următoarea legendă: „Știind că o să-i fie drumul lung, ca de la pământ până la cer e mult, mult de tot, și că va avea zăbavă, nu glumă, până s-o întoarce acasă, plecând, omul și-a luat cu dânsul carul mare cu patru boi, carul mic, candela din perete, crucea de pe biserică, fântâna din răscruce, barda, sfredelul, spițelnicul, secera, coasa, plugul și rarița, dulăul de la târlă, cățelul din curte, cloșca cu pui, porcarul de la porci și hora din sat, căci vra să se arăte înainte lui Dumnezeu ca bun creștin ce era și a căutat să-și ia și cele trebuincioase la

drum, să aibă de toate, și nici să fie singur la drum, să mai aibă omul cu cine schimba o vorbă pe atât amar de cale, și să aibă și pe cine să-i fie în ajutor la vreo nevoie. Apoi luă și grâu și porumb de semănat, ca intrând în câmpiile întinse ale cerului, să are și să samene, când o fi să i se isprăvească merindele și să aștepte până s-or coace roadele, ca secerând grâul și culegând porumbul, să-și facă merinde, să aibă cu ce-și urma calea mai departe”⁴⁸.

Așadar, conform mentalității arhaice, atât unele forțe divine, cât și aștrii posedă calități omenești, canoanele biblice tradiționale capătă uneori o interpretare laică; viața terestră este proiectată pe bolta cerească etc.

NOTE

- ¹ P. Chaunu, *Civilizația Europei clasice*, București, 1989, p. 338.
- ² H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. I, București, 1958, p. 224-225.
- ³ Șt. Pascu, *Cultura populară-mărturie de vechime și civilizație românească*, în „Magazin istoric”, nr. 9, 1989, p. 4.
- ⁴ *Poezia populară a obiceiurilor calendarice*. Alcătuirea, articolul introductiv și comentariile de N. Băieșu, Chișinău, 1975, p. 80.
- ⁵ *Ibidem*, p. 84-85.
- ⁶ *Ibidem*, p. 207; vezi și p. 209.
- ⁷ *Eposul eroic*. Alcătuirea, articolul introductiv și comentariile de V. Gațac, Chișinău, 1983, p. 243, 77.
- ⁸ Balada populară. Alcătuirea articolul introductiv și comentariile de A. Hâncu, Chișinău, 1976, p. 224-225. Vezi și p. 148-149.
- ⁹ A. Gorovei, *Descântecelor românești*, Studii de folclor, București, 1931, p. 381.
- ¹⁰ *Poezia populară a obiceiurilor calendarice*, p. 317.
- ¹¹ G. Vrabie, *Folclorul. Obiect-principii-metodă-categorii*, București, 1970, p. 273.
- ¹² *Legende, tradiții și povestiri orale moldovenești*. Alcătuirea, articolul introductiv și comentariile de Gr. Botezatu, Chișinău, 1975, p. 156.
- ¹³ *Ibidem*, p. 269.
- ¹⁴ V. Butură, *Cultura spirituală românească*, București, 1992, p. 365.
- ¹⁵ *Legende, tradiții...*, p. 30, 31, 157; P. Ștefănuță, *Cercetări folclorice pe valea Nistrului de jos*, în „Anuarul Arhivei de Folclor”, IV, 1937, p. 130; Gh. Cărăușianu, *Superstițiile poporului român în asemănare cu ale altor popoare vechi și nouă*, București, 1914, p. 47.
- ¹⁶ T. Papanagi, *Mic dicționar folcloric*, București, 1979, p. 212.
- ¹⁷ Th. Capidan, S. Pușcariu, *Românitatea balcanică*, București, 1936, p. 21.
- ¹⁸ Paul H. Stahl, *Muntenia – țara oamenilor de la munte*, în „Academica”, octombrie 1994.
- ¹⁹ R. Vulcănescu, *Etnologie juridică*, București, 1970, p. 65.
- ²⁰ A. Bucșan, *Specificul dansului popular românesc*, București, 1971, p. 433.
- ²¹ R. Vuia, *Dovezi etnografice pentru vechimea și continuitatea românilor din Transilvania*, în R. Vuia, „Studii de etnografie și folclor”, București, 1975, p. 92.
- ²² N. Băieșu, *Folclorul obiceiurilor calendaristice, de muncă*, în „Creația populară. Curs teoretic de folclor românesc din Basarabia, Transnistria și Bucovina”, Chișinău, 1991, p. 180.
- ²³ G. Moraru, *Etnologia agrară*, în „Confluente”, nr. 3-4, 1991, p. 24.
- ²⁴ A. Hâncu, *Miorița: geneza incipientă și generală (evoluția istorică) și varianta princeps*, în „Destin românesc”, Revista de istorie și cultură, 1/2001, p. 28.
- ²⁵ E. Niculiță-Voronca, *Datinile și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică. Mihalcea, lângă Cernăuți*, vol. I, partea I, II, 1903, p. 157, 255, 28-29.
- ²⁶ *Povești fantastice*. Alcătuirea articolul introductiv și comentariile de Gr. Botezatu, Chișinău, 1976, p. 169, 170.
- ²⁷ *Legende, tradiții...*, p. 124, 144-145, 198, 115. Vezi și *Povești fantastice...*, p. 210.
- * În urma asociației simbolice a corpului uman (microcosmos) cu universul (macrocosmos) corespunde ideii centrului pământului, de unde și expresia buricul pământului (...). Buricul pământului este un centru sacru, de întâlnire a forțelor cerului și pământului, marcat în vechime prin semisfere de piatră (...), dar și locul de pătrundere în adâncurile pământului. Buricul e și simbolul nașterii (...). I. Evseev, *Dicționar de simboluri și arhetipuri culturale*, Timișoara, 1994, p. 26).
- ²⁸ I. Mușlea, O. Bârlea, *Tipologia folclorului din răspunsurile la chestionarele lui B. P. Hasdeu*, București, 1970, p. 380.
- ²⁹ A. Fochi, *Datini și eresuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densușianu*, București, 1976, p. 64.

- ³⁰ O. Bârlea, *Mică enciclopedie a poveștilor românești*, București, 1976, p. 163.
- ³¹ E. Niculiță-Voronca, *ibidem*, p. 214-215.
- ³² *Povești nuvelistice*. Alcătuirea, articolul introductiv și comentariile de Gr. Botezatu, Chișinău, 1980, p. 215, 286, 185, 146.
- ³³ G. Călinescu, *Estetica basmului*, București, 1965, p. 23, 24, 25, 32, 15, 18, 97, 302. Vezi și *Povești fantastice*, p. 118, 125, 234.
- ³⁴ P. Ștefănuță, *Folclor din județul Lăpușna*, în „Anuarul Arhivei de Folclor”, II, 1933, p. 163.
- ³⁵ N. Dabija, *Pe urmele lui Orfeu*, Chișinău, 1990, p. 46.
- ³⁶ I. Evseev, *ibidem*, p. 80.
- ³⁷ R. Vulcănescu, *ibidem*, p. 59-60, Vezi și Paul H. Stahl, *ibidem*.
- ³⁸ T. Pamfile, *Cerul și podoabele lui după credințele poporului român*, București, 1915, p. 15, 20, 26.
- ³⁹ I. Mușlea, O. Bârlea, *ibidem*, p. 117, 120.
- ⁴⁰ T. Pamfile, *Sărbătorile de toamnă și Postul Crăciunului. Studiu etnografic*, București, 1914, p. 61.
- ⁴¹ E. Niculiță-Voronca, *ibidem*, vol. I, partea III, p. 420; R. Vulcănescu, *Mitologie română*, București, 1987, p. 368.
- ⁴² T. Pamfile, *Cerul și podoabele lui...*, p. 24, 39, 59.
- ⁴³ E. Niculiță-Voronca, *ibidem*, vol. I, partea I, II, p. 29.
- ⁴⁴ I. Ghihoiu, *Vârstele timpului*, Chișinău, 1994, p. 39.
- ⁴⁵ I. Crișan, *Spiritualitatea geto-dacilor*, București, 1986, p. 64-65.
- ⁴⁶ Gh. Pavelescu, *Aspecte din spiritualitatea românilor transnistreni*, Craiova, 1944, p. 29.
- ⁴⁷ Apostol D. Culea, *Datini și muncă*, București, 1943, p. 579.
- ⁴⁸ T. Pamfile, *ibidem*, p. 158-159; Gh. Ciușianu, *ibidem*, p. 55-58.

FALSURI ȘI IMITAȚII DUPĂ ASPRII OTOMANI DESCOPERIȚI ÎN MOLDOVA (SECOLUL XVI)

Ana Boldureanu

Practica falsificării monedelor a existat din cele mai vechi timpuri. Acest fenomen capătă o amploare mare în perioada evului mediu. În secolele XV-XVII în diferite țări se fabrica un număr enorm de monede frauduloase, bătute de autorități sau de persoane particulare în scopul obținerii de mari profituri, prezența lor în circulația monetară ridicând o serie de probleme sociale, politice și juridice, uneori provocând chiar și situații de criză. Bineînțeles că aceste nelegiuiri erau crunt pedepsite, dar, în ciuda pedepselor, tendința de îmbogățire rapidă sau uneori neputința de a îndura sărăcia îi făceau pe oameni să încalce legile.

Piese false ori imitații¹, calificate a fi de producție locală în descoperirile din Țările Române, de asemenea din Moldova, au fost semnalate în repetate rânduri². Mai mult decât atât, a fost înregistrată practica imitării unor monede străine de către domnitori. De exemplu, în cetatea Suceava, între fragmente de metal rămase de la baterea de monede, au fost găsite monede imitații după piesele ducelui Prusiei Albert de Brandenburg (1490-1568), dar și o monedă veritabilă a acestui emitent³. Rezultatele cercetărilor din ultima perioadă au demonstrat și existența producției de aspri otomani contrafăcuți, în zona nord-dunăreană destul de active, inițiate mai înainte de integrarea Țărilor Române în sistemul politic otoman⁴. Au fost localizate falsuri și imitații, care par a fi bătute cu ștanțe comune, fapt ce înlătură orice dubii referitor la existența unei producții locale de contrafaceri, iar diversitatea ștanțelor sugerează prezența unui număr impunător de piese contrafăcute în Moldova⁵. Fabricarea imitațiilor după piesele otomane a fost localizată la bănăria de la Suceava. Contrafacerea de

aspri de până la Bayezid II (1481-1512), atestate în Moldova, au fost atribuite la două etape. Prima etapă începe pe timpul lui Aron Vodă, continuând până la începutul domniei lui Ștefan cel Mare, când se imitau asprii lui Murad II (1421-1444; 1445-1451), și la începutul domniei lui Mehmed II (1444-1445; 1451-1481), iar în a doua perioadă – sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului XVI – se imitau asprii lui Bayezid II⁶.

Existența mai multor imitații de aspri din perioada lui Selim I, Süleyman I, Selim II, precum și a lui Murad III în structura unor tezaure monetare din secolul al XVI-lea demonstrează că producția nord-dunăreană de monede de tip otoman din epoca lui Bayezid al II-lea a continuat și în secolul următor. Contrafacerile după asprii otomani din perioada lui Selim I-Murad III, înregistrate în descoperirile din Moldova, unele din ele inedite, pot fi divizate în trei grupe: replici după piesele lui Selim I (1512-1520) – prima parte a domniei lui Süleyman I (1520-1566), imitațiile de la sfârșitul domniei lui Süleyman I - Selim II (1566-1574) și contrafacerile după Murad III (1574-1595). Majoritatea acestor piese au legenda barbarizată, uneori reprodușă în oglindă, altele au grafia ezitantă sau inexpresivă. Greutatea medie a falsurilor sau imitațiilor, de regulă, este mai mică decât media greutateii pieselor originale. Cu excepția falsului *fouréé*, descoperit la Suceava, celelalte 24 de exemplare au fost găsite în componența tezaurelor. Acest fapt demonstrează că în epocă era foarte dificilă depistarea acestora printre piesele originale, unele dintre ele având legende apropiate.

În prima grupă de contrafaceri, definită de noi, predomină acelea ce imită asprii lui Selim I din grupa a II-a (1514-1517) și a III-a (1518-1520), existând și o piesă după asprii lui Süleyman I din perioada 1520-1541. Aceste imitații au fost găsite printre asprii din tezaurele de la Echimăuți, r-nul Rezina, or. Rezina, Onești, r-nul Hâncești și Bălăbănești, r. Criuleni⁷. Producția imitațiilor din această grupă poate fi pusă pe seama lipsei mari de bani în țară pe vremea lui Ștefăniță, drept consecință a pustiirilor făcute de poloni la nord și de către tătari și turci în sud, precum și a crizei economice legate de revenirea în scaun a lui Petru Rareș, domnitorul fiind împovărat de o uriașă datorie către cămătari și de o visterie goală⁸.

În ce-a de-a doua grupă de imitații am inclus nouă piese. Această serie debutează cu un fals după piesele lui Süleyman I de tip Srećković jubiliar II A1 sau A2⁹ care au apărut la scurt timp după ce au fost lansate pe piață, pe la 1555-1556, când erau mai bine prezente în numerarul de pe piață. Piesa a fost găsită în timpul săpăturilor arheologice de la Suceava, la Biserica Sf. Ioan Botezătorul, punctul *Beyzadele*¹⁰. Celelalte piese au fost depistate în tezaurele de la Băleși, jud. Vaslui, România¹¹, Topala, com. Cenac, r-nul Cimișlia¹² și Bălăbănești. Contrafacerile au fost reluate pe timpul lui Despot Vodă, care, confruntându-se cu mari dificultăți bănești, a recurs la noi dări și la topirea odoarelor bisericesti cu scopul transformării parțiale a acestora și în monede pentru a plăti mercenarii. Această producție putea fi urmată și de Alexandru Lăpușeanu în timpul celei de-a doua domnii.

În ultima grupă am inclus contrafacerile care au avut ca prototip piesele lui Murad III, care numără 5 exemplare. Acestea au fost depistate printre piesele din tezaurul de la Topala și ale celui descoperit în raionul Rezina.

Din cele descrise mai sus, observăm că imitații sau falsuri au fost găsite în 9 tezaure și într-o descoperire izolată. Cu siguranță, numărul acestora este mult mai mare și cercetările ulterioare vor îmbogăți dosarul actual. Tezaurele moldovenești, cuprinzând imitații, se încadrează în intervalul 1566-1603, deci producția locală de piese contrafăcute, care începe încă în prima jumătate a secolului al XV-lea, continuă și în secolul următor. Această producție, inițiată în Țările Române, luând în considerare realitățile economice ale acestora în condițiile dependenței de Imperiul Otoman, reprezintă un element de bază în definirea zonei românești de circulație a asprului, în care intrau Moldova, Țara Românească și Transilvania¹³.

NOTE

¹ Monedele false erau fabricate din aur sau din argint cu un titlu jos sau din metal comun, ulterior argintat sau aurit, și bătute cu ștanțe confecționate special pentru acest scop, având, de obicei, legende puternic barbarizate. Monedele-imitații se deosebesc de monedele false, în primul rând, prin faptul că erau fabricate din aur sau din argint, aveau ca model monede originale aflate în circulație și se bucurau de succes în rândurile populației.

² E. Isăcescu, *Tezaurul de monede medievale descoperit la Curtea de Argeș*, în „BSNR”, 70-74, 1976-1980, nr. 124-128, 1981, p. 123-130; P. Stancu, V. Cojocaru, *Notă preliminară asupra unui tezaur de aspri din sec. Al XV-lea descoperit în comuna Piua Petrii, jud. Jalomița*, în „CN”, 1983, p. 90-93.

³ I. Țabrea, *Monedele lui Despot Vodă în lumina ultimelor cercetări* în “SCN”, V, 1971, p. 176.

⁴ I. Popa, E. Nicolae, *Un tezaur de aspri otomani de la începutul secolului al XVI-lea în colecțiile Muzeului județean Brașov*, în „BSNR”, 80-85 (1986-1991), 1992, p. 149-154; A. Niculiță, A. Boldureanu, E. Nicolae, *Les aspres ottomans du trésor de Săseni, dép. de Călărași (Rép. de Moldavie)*, în „SCN”, XI (1995), 1997, p. 208-209; E. Nicolae, *Moneda otomană în Țările Române în perioada 1451-1512*, ARC, Chișinău, 2003, p. 53-69.

⁵ E. Nicolae, N. Răileanu, *Aspri otomani falși descoperiți la Orheiul Vechi*, în „Simpozion de Numismatică. Comunicări, studii și note”, București, Editura Enciclopedică, 2002, p. 192.

⁶ *Ibidem*.

⁷ B. A. Boldureanu, A. Niculiță, *Tezaurul de aspri otomani de la Echimăuți, jud. Orhei (sec. XVI)*, în „Simpozion de Numismatică. Comunicări, studii și note”, București, Editura Enciclopedică 2002, p. 200-201; *Tezaurul de la Rezina este inedit*, Muzeul de Arheologie și Etnografie, Chișinău; A. Boldureanu, R. Tabuică, E. Nicolae, *Un tezaur din epoca lui Mihai Viteazul descoperit în fostul raion Rezina*, în „Simpozion de Numismatică. Comunicări, studii și note”, București, Editura Enciclopedică, 2001, p. 162-164; *Tezaur din Muzele orașului Chișinău. Secolele XVI-XVIII*, coord. V. M. Butnariu, Universitas, Chișinău, 1994, Onești, nr. 6, p. 21-24 și Bălăbănești nr. 15, p. 40-42.

⁸ A. Gonța, *Legăturile economice dintre Moldova și Transilvania în secolele XIII-XVII*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989, p. 109, 125.

⁹ S. Srećković, *Osmanlijski novac kovan na tlu Jugoslavije*, Beograd, 1987, p. 85.

¹⁰ E. Nicolae, *Descoperiri monetare de la Suceava (I)*, în „BSNR” (1992-1993), 1996, p. 180.

¹¹ Lotul pieselor otomane din tezaur este inedit și se află în Colecția Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” din București.

¹² A. Boldureanu, A. Niculiță, E. Nicolae, *Tezaurul de la Topala, com. Cenac, jud. Lăpușna (sec. XVI)*, în „Simpozion de Numismatică”. Comunicări, studii și note, Editura Enciclopedică, București, 2003, p. 198, nr. 29

¹³ E. Nicolae, *Moneda otomană....*, p. 58.

Abrevieri

SCN	–	Studii și Cercetări de Numismatică, Editura Academiei Române, București.
CN	–	Cercetări numismatice, Muzeul Național de Istorie, București.
BSNR	–	Buletinul Societății Numismatice Române, Editura Academiei Române, București.

INSCRIȚIILE DE PE CRUCILE DE PIATRĂ DE LA OXENTEA

Valentin Constantinov, Sergiu Tabuncic

În studiul de față ne propunem publicarea inscripțiilor de pe crucile de piatră din cimitirul din s. Oxentea, r-nul Dubăsari, situat pe malul basarabean al Nistrului, investigate cu prilejul unei deplasări în vara anului 2004. Este vorba de un vechi cimitir, aflat lângă biserica din sat, cu hramul „Sfântul Ierarh Nicolae”, care mai păstrează și acum unele inscripții. Inscripțiile sunt încrustate în piatră. Din păcate, timpul și-a spus cuvântul în ceea ce privește păstrarea acestora. Acum mai putem citi doar o parte din multitudinea de pietre, care cândva se aflau plasate în acest cimitir, multe dintre ele s-au erodat, o parte s-au sfărâmat, astfel neputându-se citi ceea ce cândva fusese scris pe ele. Publicarea inscripțiilor de pe aceste pietre prezintă, așadar, o mare importanță, aducându-se contribuții fie și prin acest efort la cunoașterea istoriei acestui teritoriu vitregit de istorie. Intenționăm, de asemenea, să continuăm investigațiile de teren în vederea depistării și publicării altor inscripții din Basarabia, care ar aduce completări la sursele privitoare la istoria acestui ținut românesc.

Din acest punct de vedere, sunt cunoscute și alte locuri din Basarabia, unde există pietre cu inscripții din secolele trecute, care își așteaptă valorificarea de către specialiști. În această ordine de idei menționăm și cimitirul vechi din Ialoveni, aflat peste drum de biserica „Sfânta Cuvioasa Parascheva”, care păstrează un număr mare de monumente sepulcrale cu inscripții datând din secolul al XIX-lea. La începutul secolului al XX-lea, Zamfir Arbore menționa existența a „trei cimitire cu pietre sepulcrale foarte vechi” în satul Sipoteni, jud. Chișinău (azi în r-nul Călărași)¹. Un alt exemplu reprezintă inscripțiile de la Mereni, r-nul Anenii Noi)², precum și multe alte inscripții, care se mai găsesc pe teritoriul Basarabiei și care trebuie să fie valorificate, deoarece timpul își lasă amprenta asupra păstrării acestora.

În trecut, pe teritoriul Basarabiei au fost întreprinse măsuri pentru valorificarea acestor materiale importante pentru cunoașterea trecutului moldovenesc³. Inscripțiile basarabene au atras atenția mai multor specialiști, care se ocupau de studierea istoriei acestui teritoriu. De menționat că asemenea pietre există și în unele sate românești din sudul ținutului dintre Prut și Nistru, actualmente aflate în regiunea Odesa care s-au aflat în atenția specialiștilor ucraineni⁴.

În continuare, propunem textele inscripțiilor, care s-au păstrat în cimitirul de la Oxentea. Din perspectiva reconstituirilor genealogice, inscripțiile de pe vechile cruci de piatră de acolo au o semnificație specială, prilejuind deja o cercetare din acest punct de vedere⁵. Majoritatea pietrelor datează din secolul al XIX-lea, există însă și una de la sfârșitul secolului al XVIII-lea (1 septembrie 1790 – 31 august 1791).

Din totalul celor zece inscripții șapte sunt scrise în limba română și trei în rusă. Pentru a reda specificul scrierii în Basarabia din acele timpuri, am păstrat alfabetul original, oferind însă și echivalentul ei românesc actual. Inscripțiile sunt plasate în ordine cronologică.

1. 1791 septembrie 1 – 1792 august 31

Поменеце Доамне сѡфлетѡ робѡди тѡѡ Хорие сын попиѡ лѡи Миѡан, и одиѡнеѡци аѡи сѡпт храмѡѡ Сѡфѡнтѡѡди Никѡѡлае летѡ х⁷²⁹⁹

Pomenește Doamne sufletul robului său Horie sîn popii lui Mihai i odihnești aici supt hramul Sfântului Niculae, let 7299 (1791 septembrie 1 – 1792 august 31).

2. 1848.

Исус Христос

1887.

Поменеци Доамне пре робии твои Стефан и Теодор и Лека с(ыно)ве Иоана ши с-аџ фѣкџт ди Лека Шефан.

Isus Hristos

1887.

Pomenești Doamne pre robii tăi Ștefan, i Theodor, i Leca sâнове Ioana și s-au făcut di Leca Ștefan.

9. 1888.

Здесь почиваютъ рабъ Иліѳ, Ифіміѳ, Маріѳ, Софіѳ. Сеи крестъ создалъ Леонъ Гуріценку.

1888.

Aici odihnesc robul Ilie, Ifimie, Mariia, Sofia. Această cruce a făcut-o Leon Gurițencu.

1888.

10. 1891 noiembrie 15.

Здесь почиваютъ рабъ Игнатъ и жена Димитріѳ Ботнара и два ихъ ... Петра и Теодосіѳ ... умеръ 1891 ноября 15 дни.

Aici odihnesc robul Ighinat și soția lui Dimitrie Botnaru și doi ... ai lor Petrea și Teodosie ... mort în 1891 noiembrie 15 zile.

NOTE

¹ Zamfir Arbore, *Dicționar geografic al Basarabiei*, ediția a II-a, Museum, Chișinău, 2001, p.188.

² Veaceslav Stăvilă, *Mereni. Monografia unui sat răzeșesc*, Editura "Atelier", Chișinău, 2004, p.124-125, 350-351.

³ Vezi colecția „Comisiunea monumentelor istorice”, secția Basarabia, Chișinău, apărută în perioada interbelică; Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, Nicolae Fuștei, Valentina Pelin, Ion Negrei, *Mănăstirea Căpriana. Studiu istoric, documente, cărți, inscripții și alte materiale*, coordonator Andrei Eșanu, Editura Pontus, Chișinău, 2003, p.425-436; Petru Lucinschi, *Viața și moartea*, Editura "Litera", Chișinău, 2003 (vezi capitolul *Cimitire și epitafuli*, p.181-256 cu reflecțiile autorului asupra problemei ideatice a inscripțiilor sepulcrale).

⁴ I. В. Сапожников, В. Г. Кушнир, А. С. Островерхов, *Кам'яни хрести Одецини (з матеріалів розвідок)*, în "Старожитності Причерномор'я", Одеський державний університет, випуск 2, Одеса, 1995, p.48-63.

⁵ Sergiu Tabuncic, *Cuvânt despre vechile cruci de piatră de la Oxentea*, în „Literatura și arta”, nr. 42 (3086), 21 octombrie 2004, p.7.

CONTRIBUȚII ISTORIOGRAFICE REFERITOARE LA REFORMA AGRARĂ DIN BASARABIA DE LA 1868

Valeriu Scutelnic

Anii '60-'70 ai secolului al XIX-lea reprezintă o perioadă de maximă importanță pentru istoria Imperiului Rus și a Basarabiei ca parte componentă a acestuia. Țarismul va întreprinde un șir de reforme, ce vor cuprinde diverse domenii ale administrației, justiției și vieții social-economice. Startul celei mai importante reforme a fost dat prin „Regulamentul de la 19 februarie 1861”, care prevedea abolirea șerbiei și împrăștierea țăranilor. Însă el viza doar o parte neînsemnată a populației basarabene – cea a țăranilor șerbi (mai ales, țigani), care reprezentau, după unele date, 1,17% din populația rurală a ținutului.¹ Majoritatea țăranilor din Basarabia erau liberi sub aspect juridic. Ei au fost împrăștiți în conformitate cu prevederile „Regulamentului de la 14 iulie 1868”.

Scopul prezentului studiu este de a elucida principalele idei și viziuni ale unor istorici cunoscuți referitoare la reforma agrară din Basarabia. În această ordine de idei, am încercat să clasificăm întreaga istoriografie referitoare la reformă în trei categorii:

- Istoriografia din perioada țaristă.
- Istoriografia sovietică
- Istoriografia română.

La sfârșitul secolului XIX – începutul secolului XX au apărut câteva studii cu referire la problema vizată, mai importante fiind cele ale lui D. Suruceanu² V. Voronțov³ și A. Ștanghe.⁴

D. Suruceanu, fiind un reprezentant al curentului narodnic al științei istorice de la sfârșitul secolului XIX-lea, a scris despre situația precară a populației rurale basarabene, dependentă ei de marii proprietari, lipsa inventarului agricol, loturile mici de pământ, ceea ce îi determina pe țărani să emigreze împreună cu familiile în Siberia de Sud-Est și în Extremul Orient. În viziunea autorului, principala cauză a înrăutățirii situației țăranimii basarabene era greșelile comise în procesul adoptării legislației agrare, în special, a „Regulamentului de la 14 iulie 1868”, care nu prevedea întărirea formelor obștești de proprietate funciară. Din contra, unele articole ale Regulamentului favorizau destrămarea obștii sătești, prin acordarea loturilor de pământ țăranilor cu dreptul de a fi înstrăinate în folosul consătenilor lor. D. Suruceanu considera că era necesară revizuirea „Regulamentului” pentru a opera unele schimbări, mai ales a articolelor 36, ce stipula acordarea loturilor în proprietate personală a țăranilor, și 40, care permitea trecerea pământului de la un proprietar la altul doar în cadrul aceleiași obști sătești. În opinia lui existau doi factori ce au dus la pauperizarea țăranilor:

- posibilitatea înstrăinării loturilor din posesia personală,
- lipsa unei garanții legislative asupra proprietății funciare țăărănești în cadrul obștei sătești.

Alt reprezentant al istoriografiei ruse de la sfârșitul secolului al XIX-lea, V. Voronțov, aprecia pozitiv transformările generate de reforma de la 1868, menționând că aceasta a avut urmări benefice asupra țăranimii din două considerente:

- În urma acordării loturilor celor care nu aveau de loc pământ, a crescut numărul țăranilor împrăștiți cu 20 %.
- S-a mărit suprafața loturilor aflate în posesia țăranilor.⁵

În viziunea lui, creșterea numărului țăranilor fără pământ a fost cauzată de aplicarea principiului moștenirii întregului lot de pământ de către fiul mai mic.⁶ V. Voronțov însă nu a putut explica de ce la sfârșitul anilor '80 ai secolului al XIX-lea, printre țăranii de stat, unde această principiu nu se practica, cifra țăranilor fără pământ se estima în jur de 15%.⁷

O viziune similară asupra reformei are A. Ștanghe. Accentuând rolul decisiv al guvernului țarist în realizarea reformei agrare, el considera, totodată, că aceasta a fost posibilă și datorită bunăvoinței nobililor, preocupați de îmbunătățirea situației țăranilor. Acest autor a evidențiat atribuțiile organelor și funcționarilor care aveau sarcina de a implementa prevederile „Regulamentului”: judecătorii de pace, Congresele județene de pace, Palata basarabeană a bunurilor statului, a făcut listele *judecătorilor de pace* din Basarabia.⁸ O atenție aparte a acordat împroprietăririi altor categorii ale populației rurale,⁹ subliniind că legea de la 3 decembrie 1868¹⁰ prevedea împroprietărirea cazacilor, iar cea din 4 iunie 1871 - a coloniștilor.

Atât V. Voronțov, cât și A. Ștanghe au văzut numai părțile pozitive ale reformei, încercând să demonstreze că ea a îmbunătățit situația economică a țăranimii, fără a elucida mai profund esența reformei și a analiza toate aspectele sale, particularitățile și consecințele aplicării „Regulamentului din 1868” asupra populației rurale basarabene.

Astfel se prezintă primele încercări, sumare, uneori lacunare, de abordare a reformei agrare din Basarabia. Istoricii din perioada țaristă au acordat puțină atenție acestei probleme, cu toate că ea a exercitat o influență substanțială asupra dezvoltării social-economice a provinciei.

O interpretare diametral opusă, influențată, în mare măsură, de ideologia marxistă, este prezentă în lucrările istoricilor din fosta URSS. Istoriografia sovietică moldovenească a avut drept obiect de studiu, în afară de alte probleme, și pe cea a țăranimii basarabene, care, în perioada anilor '60-'70 ai secolului al XX-lea, a fost în vizorul mai multor cercetători din R.S.S. Moldovenească. Problema reformei agrare din 1868 a suscitat interesul mai multor istorici, drept rezultat fiind publicate o serie de monografii, studii și articole. Problema în cauză a constituit subiectul numeroaselor comunicări prezentate în cadrul unor conferințe și simpozioane științifice. Deși au fost expuse diverse idei, majoritatea se bazează pe ideologia marxist-leninistă și necesită o abordare critică.

Istoricii Ia. Grosul și I. Budac s-au preocupat, în special, de reforma agrară din Basarabia de la 1868. Această problemă a fost reflectată într-un șir de monografii¹¹ și articole științifice.¹², în care a fost descrisă pregătirea, caracterul, conținutul și particularitățile reformei, o deosebită atenție acordând împroprietăririi diferitelor categorii de țărani: șerbi și țigani, țăranii, răzeși, țărani de stat, coloniști, cazaci, precum și mișcărilor țărănești rezultate de aplicarea ei.

Regulamentul de la 14 iulie 1868 avea la bază aceleași principii generale ca și Regulamentul de la 19 februarie 1861, totuși „reforma țărănească din 1868 din Basarabia avea și unele particularități, ce o deosebau de reforma țărănească din 1861 din Rusia și cea din 1864 din Moldova de peste Prut”:¹³

- Reforma agrară din Basarabia nu prevedea eliberarea țăranilor din șerbie, deoarece ei erau considerați liberi sub aspect juridic. Ea ținea mai mult de problema împroprietăririi.
- Regulamentul din 1868, spre deosebire de cel din 1861, acorda dreptul de împroprietărire unei categorii mai numeroase de țărani.
- Conform Regulamentului de la 14 iulie 1868, țăranii basarabeni, spre deosebire de țăranii din alte gubernii rusești, primeau pământul în proprietate personală și nu obștească.
- Țăranilor din Basarabia li s-a rezervat dreptul de a ceda loturile lor consătenilor și de a se transfera cu traiul în alte regiuni.
- În conformitate cu Regulamentul de la 14 iulie 1868, țăranii basarabeni au obținut loturi cu mult mai mari (aproximativ 7,39 desetine) decât foștii țărani șerbi din guberniile rusești (aproximativ 3,3 desetine).
- Regulamentul din 1868 oferea țăranilor dreptul de a renunța la răscumpărarea loturilor pentru a le transmite consătenilor înstăriți, ceea ce a creat condiții mai favorabile pentru înstrăinarea, darea în arendă a loturilor și diferențierea socială a țăranimii.¹⁴

Prin urmare, țăraniii basarabeni, în urma reformei, s-au dovedit a fi mai bine asigurați cu pământ decât țăraniii ruși din guberniile situate în regiunile de cernoziom,¹⁵ iar prestațiile bănești pentru loturile obținute în Basarabia erau mai mici decât în restul Rusiei (1rub.20cop. – 2rub.50cop. pentru o desetină și respectiv 3rub.96cop. – 8rub.25cop.).¹⁶

O problemă aparte referitoare la reformă o prezintă așa-numitele *gramote de regulament*. În urma analizei a 840 de asemenea gramote, istoricul I. Budak conchide că „țăraniii din Basarabia trebuiau să primească mai mult pământ în folosință decât aveau până la reformă. Astfel, în ajunul reformei, unei familii îi revenea, în medie, câte 6,4 desetine, iar în conformitate cu *gramotele de regulament* a primit 7,5 desetine de pământ.”¹⁷ În realitate, loturile de pământ, în urma așa-numitelor „parcelări” și „adăugiri”, erau cu mult mai mici. Anume din aceste considerente „mai mult de ¼ dintre țărani refuzau să semneze asemenea gramote.”¹⁸ Refuzul era determinat de faptul că:

- țăraniii erau împroprietăriți cu loturi mai mici decât prevedea Regulamentul;
- terenurile acordate erau situate în locuri greu accesibile;
- pe unele parcele era aproape imposibil de practicat agricultura.¹⁹

Reforma agrară de la 1868 din Basarabia, ca și cea din Imperiul rus, pe lângă scopurile și considerentele interne, a urmărit și unele scopuri externe. „Guvernul țarist, urmărind scopul de a obține simpatizanți în rândurile populației din Moldova și Valahia, în timpul desfășurării reformei, la fel ca și mai înainte în Polonia, a fost nevoit să accepte anumite concesiuni în favoarea țăranilor. De aceea țăraniii basarabeni s-au pomenit în condiții relativ mai bune decât țăraniii de peste Prut și din guberniile rusești.”²⁰ Un alt considerent politic a fost „dorința (țarismului – S. V.) de a-și asigura simpatia popoarelor balcanice”²¹ în ceea ce privește politica sa socială.

Reforma a avut și unele efecte pozitive – „a accelerat ritmul dezvoltării economice, a stimulat pătrunderea relațiilor capitaliste în agricultură”²², dar ea „nu a ameliorat cu mult situația grea a țărănimii, din contra, a dus la ruina și pauperizarea majorității populației rurale.”²³ Una dintre consecințele sale importante au fost tulburările în masă într-un șir de sate din Basarabia.

Lupta țăranilor cu autoritățile și cu marii proprietari a decurs sub diferite forme: refuzul de a semna gramotele de regulament, eschivarea de la îndeplinirea prestațiilor, maltratarea funcționarilor administrației locale, distrugerea conacelor boierești, răfuiala cu marii proprietari. În primii patru ani de după reformă (1869-1872) s-au produs 87 de tulburări țărănești în 76 de sate din Basarabia, dintre care în 11 sate revoltele s-au repetat.²⁴ Totuși răscoalele țărănești din Basarabia, ca și din întreaga Rusie, purtau un caracter de rebeliuni spontane, fiind ușor înăbușite cu ajutorul unităților armate.

Unele aspecte ale reformei agrare din Basarabia au fost abordate în lucrările lui I. Anțupov²⁵, care a studiat diverse probleme ale istoriei Basarabiei, referindu-se tangențial și la Regulamentul de la 14 iulie 1868, și la consecințele lui asupra evoluției vieții social-economice în perioada de după reformă. Acest cercetător subliniază că „în partea stângă a Nistrului perioada reformei agrare este cuprinsă între 1866-1868, iar în Basarabia între 1866-1872. Documentele principale în conformitate cu care s-a înfăptuit împroprietărirea în partea stângă a Nistrului au fost legea de la 18 ianuarie și ucazul de la 24 noiembrie 1866.”²⁶ Conform prevederilor legii de la 23 decembrie 1869, s-a realizat împroprietărirea țăranilor stabiliți pe pământurile statului, o categorie intermediară, în viziunea lui I. Anțupov, între țăraniii ca atare și țăraniii de stat.²⁷ În concluzie, el menționează că „reforma agrară a dus la mărirea fondului funciar, care se afla în proprietatea privată. La 1877 în gubernia Basarabia el constituia 42,8%, la 1887 – 46,1%, la 1897 – 48,7% din suprafața totală a pământului arabil, dintre care 2/3 era situat în partea de nord și 1/3 - în județele de sud.”²⁸ După reforma agrară din anii '60-'70, în Basarabia mai ales, la începutul secolului al XX-lea “se dezvoltă

relațiile capitaliste, populația fiind tot mai mult atrasă în sistemul economiei de piață, atât în agricultură, cât și în sfera industrială și în a transportului.”²⁹

O interpretare a subiectului cercetat o găsim în studiile lui V.Malinski,³⁰ M.Muntean,³¹ C.Sâmboteanu.³²

Înșuși titlul lucrării lui V.Malinski – *Agrarnaia „reforma” 1918-1924 gg. v Bessarabii* – demonstrează că el concepea negativ reforma întreprinsă de guvernul României Mari, mai bine zis, considera că aceasta a fost o contrareformă, deoarece cuvântul reformă este luat între ghilimele.

În primul capitol intitulat „Agrarnîi vopros v Bessarabii”³³, istoricul sovietic face un succint rezumat al evoluției relațiilor agrare din Basarabia de la 1812 până la începutul secolului al XX-lea, un loc aparte rezervându-i reformei agrare din 1868. El subliniază că „în conformitate cu proiectul final al Comitetului central țărănesc, adoptat în 1868, țăranilor li se oferea posibilitatea de a fi împroprietăriți... Deși Comitetul central țărănesc pleda pentru ca moșierii să acorde țăranilor nu mai puțin pământ decât aceștia aveau până la reformă, „Regulamentul” stipula că mărimea lotului va fi stabilită în urma înțelegerii binevoale între proprietar și țăran (art.8). Moșierul stabilea mărimea lotului de la caz la caz.”³⁴ Aceasta demonstrează că „reforma a fost făcută nu în interesul țăranilor, ci pentru a păstra toate avantajele moșierilor.”³⁵ Despre caracterul reformei și cine a profitat de pe urma ei vorbește faptul că „în ajun de 1 ianuarie 1875 proprietatea țărănească asupra pământului se estima la 1,5mln. desetine, în timp ce cea moșierească, la aproximativ 2mln.desetine.”³⁶

La concluzii asemănătoare ajunge și M.Muntean, care afirmă că „reforma țărănească din anii ’60-’70 nu a soluționat problema agrară în Basarabia. Ca și mai înainte fondul principal de pământ se afla în mâinile moșierilor și întreprinzătorilor, care și-au orientat gospodăriile pe calea capitalistă de dezvoltare.”³⁷

Un aspect aparte referitor la reformă – împroprietărirea țăranilor de pe domeniile mănăstirești – a fost elucidat de către C.Sâmboteanu. El menționa că „la 1868 mănăstirile stăpâneau în Basarabia 311059 desetine de pământ sau 13% din suprafața totală, dintre care 66530 desetine aparțineau mănăstirilor locale, iar 244529 desetine mănăstirilor de peste graniță.”³⁸ Prin „Regulamentul despre orânduirea obștească și agrară a masei de bază a țăranilor basarabeni de la 14 iulie 1868” toți țăranii, care trăiau pe domeniile mănăstirești, aveau dreptul de a primi loturi în folosință. Însă „atât moșierii, cât și mănăstirile se străduiau ca cele mai bune pământuri să le rămână lor, țăranilor li se repartizau terenurile nerentabile și într-o cantitate mult mai mică decât cea stabilită de “Regulament”. Ca urmare, la sfârșitul anului 1868 - începutul anului 1869, județele Hotin, Soroca, Chișinău, Orhei au fost cuprinse de răscoale țărănești.”³⁹

Cercetările efectuate de istoricii sus-menționați au fost sintetizate în 1984 în lucrarea colectivă „Istoria RSS Moldovenești”, capitolul VIII fiind consacrat perioadei de după reformă.⁴⁰ În această lucrare se evidențiază etapele realizării reformei, sunt indicate principalele categorii de țărani împroprietărite, suprafețele loturilor primite de aceștia, particularitățile și importanța reformei.

Făcând o concluzie generală despre literatura istoria din perioada sovetică referitoare la reforma agrară din Basarabia de la 1868, am putea constata că a fost adunat și analizat un material factologic important referitor la problema în cauză, tratate diverse aspecte ale acesteia, elaborate o serie de monografii și articole. Cu toate că majoritatea lucrărilor sunt realizate în baza ideologiei marxist-leniniste și evidențiază rolul progresiv al „alipirii” Basarabiei la Rusia, la o examinare critică pot fi depistate și unele aspecte ce prezintă un real interes, care pot fi utile pentru elaborarea unui studiu mai amplu.

De subiectul cercetat de noi s-au preocupat și istoricii români. Cu toate că ei și-au axat cercetările mai mult asupra vieții politice, a caracterului etnic al populației basarabene, totuși lucrările lor conțin informații prețioase despre reforma agrară de la 1868.

Unul dintre primii istorici români care a tratat această problemă a fost Zamfir C. Arbure⁴¹, el atrăgând atenția asupra faptului că în Basarabia împrumutarea a avut loc mai târziu decât în alte gubernii rusești, cauza constituind-o încăpățânarea nobilimii basarabene, care „stăruia pe lângă puternicii favoriți ai timpului că emanciparea sclavilor din Imperiul Rus să n-aibă nici o înrăurire asupra soartei țăranilor clăcași din Basarabia.”⁴² Z. C. Arbure a cercetat condițiile de împrumutarea a țăranimii, a indicat suprafețele loturilor primite, prețul și termenele de răscumpărare ale pământului, ajungând la două concluzii importante:

- „Considerațiunea de căpetenie, care a călăuzit guvernul rusesc în această privință (în înfăptuirea reformei – *S. V.*) a fost crearea simpatiilor în mijlocul populației rurale de la marginile imperiului și anume pe acolo, pe unde hotarele politice despărțesc în două una și aceeași unitate etnică. Cu acest mijloc, legenda despre Împăratul rusesc, propagată de către agenții ruși în Galiția austriacă și în Bucovina prinre ruteni și în România de dincolo de Prut, ajunse să răsună până dincolo de Balcani.”⁴³

- „La 1869 (14 iulie 1868 – *S. V.*) țăranul român a scăpat din starea de clăcaș și a fost recunoscut proprietar peste ogorul său. Bucata de pământ, ce a primit dânsul la împrumutarea, a fost suficientă pentru întocmirea unei gospodării bune, dar lipsa de orice capital l-a găsit nepregătit pentru întemeierea unei stări economice solide. Liberat de jure, clăcașul, din cauza mizeriei, s-a văzut nevoit să se angajeze la munca câmpului boierilor și arendașilor, lăsând ogorul său în voia întâmplărilor, cultivându-l rău sau chiar părăsindu-l cu desăvârșire.”⁴⁴

La începutul secolului al XX-lea, un reprezentant al nobilimii basarabene, Dumitru C. Moruzi, scria în lucrarea sa *Rușii și Românii* (reeditată la începutul secolului al XXI-lea – *S. V.*) că „reforma țarului liberator a avut drept consecință învrăjbierea tuturor naționalităților și a tuturor claselor societății... țăranimea fiind convinsă de către emisarii oculți ai guvernului că boierii au înșelat pe împărat ca să-și păstreze moșiile și că de asta nu li sa ajuns decât 8 deseatine de gospodărie.”⁴⁵

Informații interesante despre reformă conțin lucrările istoricilor români Ion Pelivan,⁴⁶ Alexandru Boldur,⁴⁷ Petre Cazacu,⁴⁸ Ion Nistor.⁴⁹ În 1919, la Paris a apărut un studiu în limba franceză al lui Ion Pelivan, în care, pe lângă problemele de ordin politic, cultural, național, abordează problema reformei agrare, acordând o atenție specială Regulamentului de la 14 iulie 1868 și consecințelor aplicării lui asupra țăranimii⁵⁰. Reforma țărănească, în viziunea lui Al. Boldur, avea ca scop păstrarea mării proprietăți latifundiare în stat.⁵¹ Totodată, „țăranimea n-a fost pusă în stare să progreseze, legea de eliberare a fost întocmită în așa fel ca țăranul să rămână sărac și în dependență economică de fostul său moșier.”⁵² Consecințele reformei agrare, conform afirmațiilor lui Al. Boldur, „nasc în Rusia revoluția din 1905, produc în România mișcările țărănești din 1907. În 1917, în Rusia s-a rezolvat radical problema agrară, iar în România aceasta s-a făcut pe parcursul anilor 1918-1920.”⁵³

Măsura esențială în politica agrară a Rusiei a fost, după cum considera Petre Cazacu, reforma agrară. În Basarabia ea s-a aplicat mai târziu, dar la scară mai largă ca în alte gubernii ale Rusiei. „Un timp destul de lung această împrumutarea a țăranilor moldoveni, deși mai mică ca proprietățile coloniștilor bulgari și nemți, a satisfăcut mulțimea și a dat posibilitate moldovenilor să-și întemeieze gospodării destul de bune. Cu timpul, prin împărțirea pământului, situația s-a înrăutățit și devenea din an în an mai grea. Măsurile luate în ultimii ani de a împrumutări pe țărani prin Banca țărănească (un fel de Casă Rurală) se aplicau excesiv de încet și puțin. Împrumutările acestea se făceau mai cu seamă pentru colonizări cu ruși și ucraineni. Moldovenii erau foarte rar atinși de aceste măsuri, lor înlesnindu-se expatrierea.”⁵⁴

Din cele menționate de istoricul basarabean se vede clar politica dusă de țarism în Basarabia – politică bazată pe colonizări masive cu străini, deznaționalizarea băștinașilor și înlesnirea exodului basarabenilor.

În lucrarea sa de sinteză asupra istoriei Basarabiei, distinsul istoric bucovinean Ion Nistor face referință la problema țăranimii afirmând că „dezrobirea țăranilor din Moldova (Basarabia fiind parte componentă a acesteia până la 1812 – *S. V.*) s-a făcut sub domnia lui Constantin Vodă Mavrocordat (la 1749 – *S. V.*), cu multă vreme mai înainte decât în țările vecine. Atunci țăranii moldoveni redobândiră libertatea de a se muta de pe o moșie pe alta, după bunul lor plac...”⁵⁵ „La 8 februarie 1861 apărură ucazul de dezrobire și împrumietărare a clăcașilor, ucaz ce izvorî din marinimozitatea (*S. V.*) țarului Alexandru al II-lea. În Bucovina și Transilvania acest act s-a produs încă la 1848, iar în România pe timpul lui Cuza-Vodă (la 1864 – *S. V.*)”⁵⁶ „Legea de împrumietărare basarabeană de la 1861 (de la 14 iulie 1868 – *S. V.*) are incontestabil multe părți bune. Ea este mult superioară legii similare din Bucovina din 1848, unde țăranii primeau mai puțin pământ, dar în proprietate individuală, cu dreptul de a dispune de el fără nici o restricțiune. Însă ca și-n Bucovina, țăranii au suferit foarte mult din pricina lipsei de capital.”⁵⁷ „Dar, cu toate nevoile și greutatea, care apăsau greu asupra spetelor sale, țăranul și-a păstrat moșia, limba și legea și sub vitriga stăpânire străină. El a rămas ceea ce fusese, de altfel și-n trecut, rădăcina trainică a neamului nostru în Basarabia.”⁵⁸

Dintre lucrările mai recente ale istoricilor români, care se referă tangențial la reforma agrară din Basarabia, pot fi nominalizate cele ale lui Nicolae Ciachir,⁵⁹ Ioan Scurtu⁶⁰ și Anton Moraru.⁶¹ În aceste studii se arată că reformele întreprinse de guvernul țarist au avut un subtext internațional – înfrângerea în Războiul Crimeii.⁶² Împrumietărarea s-a produs în mai multe etape: la 1861- doar o mică parte a populației Basarabiei a obținut libertatea juridică și loturi de pământ, majoritatea țăranimii din provincie a fost împrumietărită în conformitate cu prevederile Regulamentului de la 14 iulie 1868. Țăranii au primit pământ indiferent de numărul membrilor în familie, plus la aceasta, nefiind legați de obște, țăranii aveau încă un șir de facilități, printre care - dreptul la libera circulație, dreptul de a primi și a transmite pământul prin moștenire.⁶³ Dacă „pe cap de familie în regiunile interne ale Rusiei se dădeau câte 1-1,5 desetine de pământ, în Basarabia, în dependență de fertilitatea solului, de la 8 (jud. Hotin – *S. V.*) până la 13,5 desetine (jud. Akkerman – *S. V.*)”⁶⁴

Astfel, din cele expuse vedem că istoriografia românească a adus o contribuție importantă la elucidarea problemei reformei agrare din Basarabia. De menționat, în primul rând, lucrările istoricilor ca Zamfir Arbure, Petre Cazacu, Ion Nistor, Alexandru Boldur.

În concluzie, putem afirma cu certitudine că una din principalele probleme din istoria Basarabiei este cea agrară. Pentru rezolvarea ei au fost întreprinse o serie de măsuri cu caracter reformator, dintre care cea mai importantă a fost reforma agrară din 1868.

Primele tentative de cercetare a problemei în cauză au fost întreprinse încă la sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea. Deși investigațiile purtau un caracter sumar autorii din perioada dată la tratarea problemei au dat dovadă, în linii generale, de suficientă competență și obiectivitate.

În perioada sovietică numărul lucrărilor referitoare la reforma agrară de la 1868 a crescut considerabil. Acestei probleme au fost consacrate conferințe științifice, s-a colectat un material factologic impunător. Dar majoritatea studiilor, referitor la reforma agrară din Basarabia excelează prin aprecieri eronate, dintre care se evidențiază „rolul progresist al alipirii Basarabiei la Rusia.” Rezultatele investigațiilor istoricilor sovietici privind reforma agrară din 1868 pot fi utilizate în procesul cercetării doar cu maximă prudență, în mod critic și prin coroborarea obligatorie cu numeroase alte surse.

Basarabia a fost mereu în vizorul istoricilor români, dar în operele lor s-a făcut o abordare mai largă a subiectelor de ordin politic, cultural și mai puțin social-economic. Cu toate acestea, cercetorii au examinat și diferite aspecte ale reformei agrare, expunându-și părerile despre caracterul, cauzele, particularitățile și repercusiunile Regulamentului de la 14 iulie 1868 asupra populației rurale a Basarabiei.

NOTE

- ¹ P.I. Leășcenko, *Ocerki agrarnoi evoliiții Rossii*, T. II, "Krestianskoe delo i poreformennaia zemleustroitelinaia politika", Spb. 1913, p.262.
- ² D.D. Surucian, *Po povodu dvadșatiletia reformi 14 iulea 1868 goda v Bessarabii*, în "Novorossiiskii telegraf" ot 14 i 25 iunea 1888 g.; *K voprosu o razrušenii rãzeșkogo zemlevladienia v Bessarabii*, în "Novorossiiskii telegraf" ot 17 marta 1888 g".
- ³ V. Voronțov, *Hozeaistvo bessarabskih țaran*, în "Trudī imperatorskogo volinogo ekonomiceskogo obșcestvo", Spb., 1877.
- ⁴ A.Ă. Ștanghe, *Istoriceskaia zapiska o krestianskoi reforme v Bessarabskoi gubernii*, Chișinău, 1911.
- ⁵ V. Voronțov, *op. cit.*, p. 132.
- ⁶ *Ibidem*, p.133.
- ⁷ *Ibidem*, p. 156.
- ⁸ A. Ștanghe, *op. cit.*, p. 46-49.
- ⁹ *Ibidem*, p. 40.
- ¹⁰ A.N.R.M., f.2, i.1, d.7426, p. 5-9.
- ¹¹ Ia.S. Grosul, I.G. Budak, *Krestianskaia reforma 60-70 g g. XIX veka v Bessarabii*, Chișinău, 1956; idem, *Ocerki istorii narodnogo hozeaistva Bessarabi: (1861-1905 gg.)*, Autoreferat, Moscova, 1964.
- ¹² Ia.S. Grosul, *Krestianskoe dvijenie v Moldavii v poreformennii period*, în "Kișiniovskii Gosudarstvennii Universitet", Ucionnâe Zapiski, T.I, 1948; idem, *Krestianskaia reforma 1868 g. v Bessarabii i ee osobenosti*, în "K.G.U., U.Z.", T.II, 1949; idem, *Masovoe krestianskoe dvijenie v Bessarabii v 60-70 godah XIX veka*, în "K.G.U., U.Z.", T.VI, 1957; I.G. Budak, *Dannâe ustavnâh gramot ob evoliiții agrarnih otnoșenii v Bessarabii i provedenie v jizni "Polojenia" 14 iulea 1868 g. i 4 fevrlea 1875 g.*, în K.G.U., U.Z., T.64, 1963.
- ¹³ Ia.S. Grosul, *Krestianskaia reforma 1868 g. v Bessarabii...*, în "K.G.U., U.Z.", T.II, 1949, p.113.
- ¹⁴ Idem, *Krestianskaia reforma 60-70 gg. XIX veka v Bessarabii...* p. 100-102.
- ¹⁵ I.G. Budak, *Ocerki soșialino-ekonomiceskogo razvitiea i obșcestvenno-politiceskogo dvijenii...*, p.12.
- ¹⁶ *Ibidem*, p.13.
- ¹⁷ *Ibidem*, p.11.
- ¹⁸ Idem, *Dannâe ustavnâh gramot ob evoliiții agrarnih otnoșenii...*, p.49.
- ¹⁹ *Ibidem*.
- ²⁰ Ia.S. Grosul, *Krestianskaia reforma v Bessarabii...*, p.115.
- ²¹ Idem, *Krestianskaia reforma 60-70gg. XIX veka v Bessarabii...*, p.102-103.
- ²² I.G. Budak, *Razvitie kapitalizma v seliskom hoziaistve Bessarabii...*, p.76.
- ²³ Ia.S. Grosul, *op. cit.*, p.103.
- ²⁴ Idem, *Krestianskoe dvijenie v Moldavii...*, p.20-31; *Masovoe krestianskoe dvijenie v Bessarabii v 60-70gg. XIX veka*, p.151-179.
- ²⁵ I.A. Anțupov, *Russkoe naselenie Bessarabii i levoberejnogo Podnesrtrovia v konțe XVIII – XIX v.*, Chișinău, 1996; *Țarane na kazennoi zemle*, în K.G.U., U.Z., T.44, 1959.
- ²⁶ Idem, *Russkoe naselenie Bessarabii i...*, p.113.
- ²⁷ Idem, *Țarane na kazennoi zemle...*, p.13.
- ²⁸ Idem, *Russkoe naselenie Bessarabii i...*, p.118.
- ²⁹ *Ibidem*, p-228-229.
- ³⁰ V. Malinski, *Agrarnaia "reforma" 1918-1924 gg. V Bessarabii*, Chișinău, 1949.
- ³¹ M. Muntean, *K voprosu ob uciastie bessarabskih narodnikov v revoliuționnom dvijenie Rossii v 60-70 gg. XIX v.*, în K.G.U., U.Z., T. 33, 1953.
- ³² C. Sâmboteanu, *Lupta de clasă a țaranilor de pe domeniile mănăstirești din Basarabia în perioada dintre anii 1812-1873*, în "K.G.U., U.Z.", T.95, 1968.
- ³³ V. Malinski, *op. cit.*, p.10-44.
- ³⁴ *Ibidem*, p.21.
- ³⁵ *Ibidem*, p.22.
- ³⁶ *Ibidem*, p.23.

- ³⁷ M.Muntean, *op.cit.*, p.91.
³⁸ C.Simboteanu, *op.cit.*, p.109.
³⁹ *Ibidem*, p. 124.
⁴⁰ *Istoria RSS Moldovenești. Din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre*, Chișinău, 1984.
⁴¹ Z.Arbure, *Basarabia în secolul XIX*, București, 1898; *Liberarea Basarabiei*, Chișinău, 1993.
⁴² *Idem*, *Basarabia în secolul XIX*, p.131.
⁴³ *Ibidem*, p.132.
⁴⁴ *Idem*, *Liberarea Basarabiei*, p.179.
⁴⁵ D.C.Moruzi, *Rușii și Românii*, Chișinău, 2001, p.74.
⁴⁶ I.Pelivan, *La Bessarabie sous le regime russe (1812-1918)*, Paris, 1919.
⁴⁷ Al.Boldur, *Istoria Basarabiei*, București, 1992.
⁴⁸ P.Cazacu, *Moldova dintre Prut și Nistru 1812-1918*, Chișinău, 1992.
⁴⁹ I.Nistor, *Istoria Basarabiei*, Chișinău, 1991.
⁵⁰ I.Pelivan, *op.cit.*, p.47.
⁵¹ Al.Boldur, *op.cit.*, p.366-367.
⁵² *Ibidem*.
⁵³ *Ibidem*, p.268.
⁵⁴ P.Cazacu, *op.cit.*, p.118.
⁵⁵ I.Nistor, *op.cit.*, p.215.
⁵⁶ *Ibidem*, p.218.
⁵⁷ *Ibidem*, p.220.
⁵⁸ *Ibidem*, p.221.
⁵⁹ N.Ciachir, *Basarabia sub stăpânire țaristă (1812-1917)*, București, 1992.
⁶⁰ I.Scurtu, ș.a., *Istoria Basarabiei de la începuturi pînă în 1998*, București, 1998.
⁶¹ A.Moraru, *Istoria Românilor. Basarabia și Transnistria 1812-1993*, Chișinău, 1995.
⁶² I.Scurtu, ș.a., *op.cit.*, p.53.
⁶³ N.Ciachir, *op.cit.*, p.45-47.
⁶⁴ A.Moraru, *op.cit.*, p.50-51.

UN PUNCT DE „COTITURĂ” ÎN PROBLEMA NAȚIONALĂ: CONFERINȚA A XIX-A UNIONALĂ A PCUS (1988)

Gheorghe Cojocaru

Proiectul inițial al perestroikăi nu prevedea reforma URSS ca “stat pan-unional”, considerându-se că “perestroika le va pune la punct pe toate”. Mihail Gorbaciov și anturajul său, educați în spiritul internaționalismului și convingși de indestructibilitatea “măreței Uniuni”, urmau să descopere că o dată cu năruirea regimului totalitar “curenții autonomiști și separatiști, stăviliți pînă atunci de aparatul represiv, nu numai că vor erupe la suprafață, dar și că dispozițiile antiruse ale «naționalilor» și ofensele interetnice acumulate, și, în sfârșit, viața publică și lupta politică, deșteptate de perestroika, se vor îmbrăca în veșmânte naționale”. Locul “internaționalismului declarativ și administrativ” va fi ocupat nu de “prietenia armonioasă a popoarelor”, ci de “stihia neîmblânzită a complexelor și pasiunilor naționale”. Arhitecții perestroikăi și, în primul rând, Gorbaciov, se vor dovedi nepregătiți pentru această situație¹. Ei continuau să creadă în posibilitatea rezolvării “complexe” a problemei naționale, în contextul general al reformelor politice și economice. Nimeni dintre membrii noii conduceri de la Kremlin nu atrăgea atenția la replicile lui Andrei Gromâko la ședințele Biroului Politic, care nu uitase cum era menținută altădată ordinea în “marea familie a popoarelor sovietice”: “Va ieși armata în stradă, va fi ordine”. Subestimarea factorului național a dus, în cele din urmă,

la naufragiul URSS, dar și al Iugoslaviei, confirmând formula strălucită a ziaristului-disident polonez Adam Mihnik precum că “naționalismul este stadiul suprem al comunismului”².

După apariția în martie 1988 în ziarul „Sovetskaia Rossia” a articolului “Nu pot renunța la principii”, semnat “Nina Andreeva”, un manifest al forțelor antiperestroika inspirat de conservatorul Egor Ligaciov, secretar al CC al PCUS și membru al Biroului Politic, Gorbaciov a sesizat pericolul de a pierde controlul asupra situației și a abordat mai energic campania de pregătire a conferinței a XIX-a pan-unionale de partid. La întâlnirile dintre 11 și 18 aprilie cu cei mai bine de 150 de secretari ai CC ai republicilor, ținuturilor și regiunilor – “generalii partidului” – el a tins să obțină sprijinul celei mai importante părți a aparatului de partid, sau, în cel mai rău caz, o atitudine neutră. Pe parcursul acestor întâlniri secretarul general a sondat reacția nomenclaturii față de ideea sa de a uni, o dată cu realizarea principiului separației puterilor în stat, funcțiile primului secretar de partid și ale președintelui prezidiului Sovietului Suprem, care urma să fie ales. Gorbaciov urmărea să pună în acest fel partidul sub controlul popular, să înfăptuiască într-o manieră “mai lină, mai puțin dureroasă transmiterea puterii sovietelor” și, în același timp, să curețe prin alegeri partidul de conducătorii inapți să facă față exigențelor perestroikăi. O idee care a provocat o dezbatere acută în partid și în întreaga Uniune³.

Potrivit unui comunicat informativ oficial, “în ziua de 28 iunie 1988 și-a început lucrările la Moscova, la Palatul Congreselor din Kremlin, într-o atmosferă constructivă, în spiritul tradițiilor leniniste Conferința a XIX-a unională a Partidului Comunist al Uniunii Sovietice”⁴.

Lucrările Conferinței au durat 4 zile, finalizând cu adoptarea unor rezoluții, între care cea “Cu privire la relațiile între națiuni”. Această rezoluție constata, pe de o parte, realitatea “unei noi comunități istorice - poporul sovietic, iar pe de alta, abaterile de la principiile leniniste ale politicii naționale, prin încălcări ale legalității în perioada cultului personalității, a ideologiei și psihologiei de stagnare”. Pentru prima dată, PCUS recunoștea existența unor fenomene negative în sfera relațiilor interetnice, dezvăluite de mersul perestroikăi. Conferința afirma decizia de a curăți de deformări și sedimente artificiale normele și “principiile leniniste” ale politicii naționale, baza pentru această activitate rezidând în linia politică spre îmbinarea satisfacerii “intereselor tuturor națiunilor și naționalităților cu interesele generale ale țării, cu ideologia internaționalismului, care este incompatibil cu orice versiuni de șovinism și naționalism”. Idealul socialist, s-a declarat la Conferință, “nu presupune o unificare înțepenoasă, ci o unitate viguroasă și dinamică în diversitatea națională”. Rezoluția trasa o serie de măsuri, menite să ducă “la dezvoltarea și întărirea continuă a federației sovietice pe baza principiilor democratice”. Se avea în vedere, în primul rând, “extinderea drepturilor republicilor unionale și formațiilor autonome pe calea delimitării competenței URSS și republicilor sovietice, a decentralizării, a transmiterii pe teren a unui șir de funcții administrative, pe calea intensificării autonomiei și răspunderii în sfera economiei, a dezvoltării sociale și culturale, a ocrotirii naturii”. Interesele naționale urmau să fie evidențiate și coordonate prin intermediul instituțiilor Sovietelor (Consiliilor) de deputați ai poporului. Conferința recomandă “reînnoirea legislației cu privire la republicile unionale și autonome, regiunile și districtele autonome, reflectându-se mai deplin drepturile și îndatoririle lor, principiile de autoconducere și de reprezentare a tuturor naționalităților în organele puterii în centru și pe teren”. Realizarea acestui deziderat necesita modificarea constituțiilor URSS și ale republicilor unionale și autonome.

“Trebuie să ne îngrijim”, se menționa în rezoluție, “ca naționalitățile care trăiesc în afara hotarelor formațiilor lor teritorial-statale sau care nu le au, să capete mai multe posibilități pentru satisfacerea cerințelor național-culturale, mai ales în sfera învățământului,

comunicării, creației populare, precum și a creării focarelor de cultură națională, a folosirii mijloacelor de informare în masă, a satisfacerii cerințelor religioase”. Un principiu de cea mai mare importanță al imperiului sovietic multinațional consta “în dezvoltarea liberă și în folosirea pe picior de egalitate de către toți cetățenii URSS a limbilor materne, în însușirea limbii ruse, acceptate benevol de către oamenii sovietici ca mijloc de comunicare între națiuni”. “Trebuie create toate condițiile”, se spunea în textul rezoluției, “pentru ca bilingvismul național-rus să se dezvolte armonios și firesc prin prisma particularităților fiecărei regiuni, să fie liber de formalism. Trebuie să avem mai multă grijă de funcționarea activă a limbilor naționale în diferite sfere ale vieții de stat, sociale și culturale. Să încurajăm învățarea limbii poporului, al cărui nume îl poartă republica, de către cetățenii de alte naționalități, care trăiesc pe teritoriul ei, în primul rând de către copii și tineret. Toate aceste nu trebuie opuse principiilor democratice ale alegerii libere a limbii de predare”.

Toate problemele din sfera raporturilor interetnice trebuiau să fie soluționate “cu calm, cu maximă răspundere, în cadrul democrației și legalității socialiste, în primul rând, prin pași de întâmpinare și prin prisma proceselor de primenire revoluționară în plină desfășurare, fără prejudicii pentru coeziunea internaționalistă a poporului sovietic”⁵.

În fond, la Conferință problema națională a fost evocată “doar în termeni generali” cu îndemnul de a fi “echitabili față de toate națiunile”. În realitate, în această fază liderul sovietic încă nu conștientiza gravitatea problemei naționale și-i va trebui încă mult timp până “să încerce să-i găsească alte soluții decât un discurs prin care să laude virtuțile internaționalismului”⁶.

La conferință a fost adoptată și o altă rezoluție privind încurajarea trecerii republicilor la principiile autogestiei, însă în condițiile când cele mai importante întreprinderi amplasate în teritoriul acestora se aflau în subordonarea autorităților centrale realizarea obiectivului trasat la forul PCUS era mai mult decât problematic. Asta deoarece bugetul URSS nu era format doar din bugetele celor 15 republici unionale. Centrul unional cu ministerele și departamentele sale avea cheltuielile și veniturile sale și, de regulă, era un fel de “al șaisprezecelea subiect al URSS”. Și dacă republicile doreau să treacă la autogestie asta presupunea refuzul ca centrul unional să administreze întreprinderile lor. Prin aceasta se plasa o mină economică sub edificiul URSS”, notează istoricul R. Pihoi⁷.

Dezbaterile pe parcursul conferinței au relevat “primele semne ale formării treptate a opoziției conservative de dreapta” în frunte cu Egor Ligaciov și a unei aripi radicale reprezentate de Boris Elțin. Pasiunile s-au dezlănțuit, mai ales, în timpul discuției propunerii de a delimita funcțiile între organele de partid și de stat. Mulți delegați la conferință au văzut în propunerea de a îmbina funcțiile de secretar de partid și de președinte al sovietelor o mișcare în favoarea păstrării rolului dominant al secretarilor de partid. Gorbaciov a fost nevoit să apară la tribună de două ori pentru a convinge audiența de contrariul, de necesitatea de a asigura “o trecere cât mai liniștită posibil, lentă de la un sistem politic la altul”. El respinge, în memoriile sale, bănuielile că ar fi intenționat prin această mișcare să salveze nomenclatura de partid: “Fleacuri adevărate! Nu am avut nici un fel de alte intenții decât dorința de a promova reforma politică. Am avut temeri mari cum se vor comporta structurile de partid și timpul a arătat justetea lor. Dar lucrul a fost făcut și nimeni nu mai putea întoarce acele ceasornicului înapoi”⁸.

Mișcarea gândită de Gorbaciov oferea șansa dar nu garanta funcționarilor de partid certitudinea de a se instala în fruntea administrațiilor publice de stat. Această șansă urma să fie valorificată prin includerea în competiția electorală cu mai mulți candidați în condițiile când PCUS își păstra monopolul asupra puterii de stat. În cazul alegerii funcționarilor de

partid în funcțiile de conducere ale sovietelor rolul de avangard al partidului era confirmat în mod automat, iar în cazul eșecului lor autoritatea partidului ar fi fost evident prejudiciată. Secretarul general era dispus să riște, punând în joc confortul nomenclurii de partid, doar pentru a reuși clădirea unui nou sistem politic, după un proiect improvizat și confuz. Trasându-și niște obiective tactice în încleștarea sa tot mai îndârjită cu nomenclatura, Gorbaciov comitea o greșală de neiertat pentru un urmaș fidel al lui Lenin: el aborda cu superficialitate dimensiunea fundamentală, istoricește estompată, a proiectului URSS, dar de care era pe deplin conștientă vechea gardă comunistă și că URSS era o creație exclusivă a PCUS, și că anume PCUS, și nimeni altul, reprezenta însuși sistemul *alias* pivotul statului sovietic. Prin urmare, orice încercare de atentat asupra acestui monstru sacru al imperiului sovietic promitea să se traducă într-un atentat asupra stabilității URSS. De loc întâmplător că începutul de diferențiere de poziții în interiorul PCUS, conturat la conferință, se va transforma ulterior în sabotarea directă a lui Gorbaciov de către o parte importantă a "corpului de secretari" și a aparatului de partid.

Conferința a însemnat un punct de cotitură în politica de perestroikă, dinamizând transformările inițiate de Gorbaciov. Ulterior liderul sovietic va menționa că anume acest for pan-unional al PCUS "a legiferat graficul prefacerilor sistemului politic" și că de la conferința a XIX-a își trag originile "toate reformele noastre"⁹.

Problema reorganizării organelor de partid a fost dezbătută din nou la plenara CC al PCUS din iulie 1988 și, notează Gorbaciov, "parcă nimeni nu a pus la îndoială aceasta, parcă s-au împăcat cu inevitabilul". Totodată, "mulți s-au arătat alarmați: nu cumva partidul pierde pozițiile sale, nu se apropie cumva sfârșitul rolului său conducător? Ce belea: ca mai înainte, în ochii generalilor de partid acest rol se identifica cu comanda directă"¹⁰. Plenara a decis reorganizarea aparatului de partid central și de la periferie, a format o comisie în frunte cu secretarul general, având misiunea să schițeze proiectul reformei sistemului politic. În raportul său la plenară, Gorbaciov s-a pronunțat pentru elaborarea propunerilor privind delimitarea competențelor URSS și ale republicilor unionale. "Deși cu întârziere, dar noi începeam să abordăm serios problema care va dobândi în curând o importanță-cheie pentru destinul statului unional", mărturisește liderul comunist¹¹. O plenară a CC al PCUS consacrată problemei naționale în URSS va fi convocată însă abia peste un an, în septembrie 1989.

NOTE

¹. Andrei Graciov, *Gorbaciov*, Izdatel'stvo Vagrius, Moscova, 2001, p.257.

². *Ibidem*, p.259-260.

³. Mihail Gorbaciov, *Jizn' i reformi*. Kniga 1, Novosti, Moscova, 1995, p.388-389.

⁴. *Moldova Socialist*, nr.155-156 (16864-16865), 29 iunie 1988.

⁵. *Ibidem*, nr. 162 (16871), 6 iulie 1988

⁶. Helene Carrere d'Encausse, *Triumful naciunilor sau Sfârșitul imperiului sovietic*, Editura Remember - Sic Press Group, București, 1993, p.219.

⁷. R.G.Pihoia, *Sovetskii Soiuz: istoria vlasti. 1945.1991*, Sibirski hronograf, Novosibirsk, 2000, p.508.

⁸. Mihail Gorbaciov, *op. cit.*, p.394-395.

⁹. *Ibidem*, p.396.

¹⁰. *Ibidem*, p.398-399.

¹¹. *Ibidem*, p.399.

PORTRET POLITIC

VLADIMIR PURIȘKEVICI – PORTRET POLITIC

Silvia Dulshi

Zbuciumata istorie a Moldovei dintre Prut și Nistru a înregistrat un șir de personalități pe cât de contradictorii, pe atât și de neordinare.

Vladimir Purișkevici, unul din liderii forțelor de dreapta pe arena politică a Rusiei de la începutul secolului al XX-lea, aprig apărător al autocrației ruse, originar din Basarabia, este un elocvent exemplu în acest sens.

S-a născut la 12 august 1870, în familia unui moșier bogat. Unii reprezentanți ai clasei politice ruse și ai nobilimii de viță veche manifestau o vădită iritare în legătură cu lansarea zgomotoasă în viața politică a Rusiei a unui provincial, precum era Purișkevici, și, în mod special, cu pretențiile acestuia de a fi tratat de la egal la egal de nobilii ruși cu ascendență veche.

În publicațiile sale, fostul guvernator al Basarabiei, principele S. Urusov, menționa că titlul de nobil al lui Purișkevici fusese căpătat într-o perioadă recentă, că bogăția și titlul au fost obținute de bunelul său, părintele protoereu Purișkevici, fost preot al bisericii din cimitirul orașului Chișinău, membru al Consistoriului, care se bucura de o reputație deosebită în tagma clerului din Basarabia și pentru meritele sale deosebite a fost destins cu ordinul „Sf. Vladimir”, gradul III, care oferea importante avantaje atât celui decorat, cât și urmașilor săi. Datorită acestei decorații, părintele protoereu Purișkevici obține pentru fiul său titlul de nobil (1854).¹

Istoricul rus S.A. Stepanov, studiind problema „Sutelor negre” și, în special, activitatea politică a lui Purișkevici, este de părerea că la începutul sec. al XX-lea promovarea spiritului velicorus devenise un mijloc eficient de a face carieră politică, îndeosebi pentru cei, care își renegau originea etnică. Ca dovadă, S. A. Stepanov include în lista „adevăraților ruși” numeroși reprezentanți ai popoarelor alogene din imperiu, inclusiv două persoane, originare din Basarabia: Păvălache Crușevan și avocatul Bulățel. Din această listă făceau parte și fondatorul Partidului Monarhist- Gringmut, guvernatorul orașului Ialta, Dumbadze și mulți alții².

O părere deosebită privitor la așa-numiții „alogeni” a fost expusă de către unul din liderii „Uniunii poporului rus”, V. Șulghin, în lucrarea sa *Годы. Дни. 1920*.

Acesta căuta să accentueze spiritul de patriotism și devotament față de monarhie, ce predomina la periferii, mai ales, în Basarabia. „Periferia, populată de „alogeni” ținea la Rusia, de regulă, mai mult ca rușii adevărați. Un exemplu ne servește, Basarabia, care a delegat în Duma de stat o pleiadă de apărători aprigi ai monarhismului și măreției Rusiei: P. Krupenski, V. Purișkevici, P. Crușevan, P. Sinadino.”³

Purișkevici a absolvit gimnaziul în perioada răspândirii instruirii clasice, după care își continuă studiile la Facultatea de istorie și filologie a Universității din Novorosiisk (din Odesa). În anii de studenție, încearcă să scrie versuri. În lipsa harului poetic, compunea niște versuri proaste, cu rime banale. Însă tânărul „poet” nu conștientiza acest fapt, publicând pe mijloace proprii nenumărate balade, piese, satire.

Viziunile politice ale lui Purișkevici încep să se manifeste în timpul studiilor sale la facultate, dar, spre deosebire, de mulți alți activiști ai partidelor de dreapta, care în tinerețe erau pasionați de ideile radicale, el nu manifestase careva predilecții de acest gen.

Studiind istoria Greciei antice, el s-a convins cât de vulnerabile erau orașele-state antice în fața problemelor de ordin intern. Medalia de aur, Purișkevici a primit-o pentru teza de diplomă cu tema: „Istoria rebeliunilor oligarhice în Atena antică”. Spre deosebire de semenii, Purișkevici nu considera că studierea limbilor moarte ar fi o pierdere de timp. Ulterior, în discursurile sale în Duma de stat, îi plăcea să utilizeze, cu treabă și fără treabă, expresii din limbile greacă și latină.

Lansarea lui Purișkevici în viața publică s-a produs după revenirea sa la baștină, în Akkerman, unde, susținut de rudele influente, candidează la funcția de judecător de pace și de membru al Adunării Zemstvei județene. Ca rezultat, la 8 septembrie 1894 este ales în funcția de judecător de pace onorific în județul Akkerman pe un termen de trei ani. Iar prin decretul Senatului guvernamental de la 19 septembrie 1896 nr. 8828 este confirmat în această funcție.

Asiduitatea și exigența de care a dat dovadă Purișkevici în această postură i-a permis să avanseze pe scara ierarhiei sociale, în anul 1897 fiind reales în această funcție pe un termen de trei ani. La alegerile desfășurate la 8 septembrie 1897 în Adunarea de Zemstvă județeană, Purișkevici este ales președinte al Upravei Zemstvei județene din Akkerman pe un nou termen de trei ani. La 23 septembrie 1897 a fost confirmat în funcție de către guvernatorul Basarabiei.

Paralel cu activitatea în administrația județeană, Purișkevici practică activitatea didactică, ca profesor de limba latină în gimnaziul nr.4 din Odesa, fără remunerare. La alegerile în cadrul dumei orășenești din Akkerman, care au loc la 8 mai 1899, este ales membru al Consiliului onorific al gimnaziilor din Akkerman, iar la 19 iunie este confirmat în funcție. Activitatea lui Purișkevici pe tărâm obștesc a fost atât de fructuoasă, încât, conform hotărârii Înalțului Sinod, exprimată prin decretul Mult preasfinției sale Episcopul Chișinăului și Hotinului Iacov din 23 iulie 1899 nr. 3549, pentru merite deosebite față de biserică V.M.Purișkevici este decorat cu *Biblia*. Autoritățile civile, clerul, apreciau înalt calitățile acestui tânăr promițător, de aceea în cadrul ședinței mixte a Adunării Zemstvei județene și a dumei orășenești din Akkerman, din 29 ianuarie 1900, Purișkevici este ales tutore onorific al gimnaziului de băieți din Akkerman. Anterior, la 10 octombrie 1899, este reales în funcția de judecător de pace onorific pe termen de trei ani.

În timpul foametei din 1898-1899, care a cuprins partea centrală a Rusiei, dar și sudul Basarabiei, mai ales, județele: Ismail, Bender și Akkerman, Purișkevici dă dovadă de mult spirit de organizare și de o energie deosebită. În scopul ajutorării populației din județul Akkerman, el reușește să obțină de la Adunarea zemstvei guberniale un credit de 75000 rub. Din inițiativa sa au fost colectate mijloace bănești în scopul organizării cantinelor gratuite pentru țărani înfometati. Reușește să deschidă 26 cantine și, astfel, salvează de la moarte mii de oameni. Ajutorul de caritate organizat în județ, prin crearea acestor cantine continuă, iar în luna martie mai sunt deschise 26 de astfel de ospătării pe lângă școlile bisericesti, în scopul alimentării elevilor. În ospătăriile deschise s-au alimentat timp de 6-7 luni în jur de 192 mii de oameni și pentru întreținerea lor s-au cheltuit 97217 ruble. Unor categorii de săraci, care nu s-au folosit de ajutoare, li s-au acordat credite sub formă de pâine și bani pentru necesitățile alimentare și cumpărarea semințelor, în sumă de 93217 ruble.⁵

Fără îndoială, Purișkevici vedea în activitatea sa nu numai un act de binefacere, ci și un procedeu politic. În raportul său, cu privire la cantinele deschise, el nu s-a sinchisit să

menționeze că dacă sărăcimii nu i-ar fi fost acordat acest ajutor, pământurile lor urmau a fi cumpărate pe un preț de nimic de către coloniștii bulgari și nemți. „Această masă de venetici, scria cu indignare Purișkevici, așezându-se cu traiul aici, au creat un nucleu compact eterogen, până în prezent separat de elementul rus din ținut...”⁶

Se afirmă că Purișkevici era un om cu credința lui Dumnezeu. El respecta cu strictețe datinile religioase, însă spiritul toleranței creștine îi era străin. Perseverența lui enormă, discursurile vehemente, însoțite de gesticulări impetuoase, maniera de a întrerupe interlocutorul cu ofense, uluia oponentii săi. Era în stare să cheme la duel pe acei care nu-i împărtășeau viziunile⁷.

Calitățile de organizator ale lui Purișkevici au fost apreciate, fiind invitat în capitală. Conform ordinului nr.4 al Ministerului Afacerilor Interne din 24 ianuarie 1901, el își începe activitatea în acest minister, iar prin ordinul nr.21 din 4 august 1901 este numit în funcția de revizor al secției asigurări, Serviciul logistică al Ministerului Afacerilor Interne.

În scurt timp, la 6 aprilie 1902, prin ordinul Ministerului Afacerilor Interne nr. 21 Purișkevici a fost numit în funcția de secretar al colegiului de rangul I-i al Universității Imperiale, iar ulterior, când persoana lui devine cunoscută în cercurile înalte, este promovată în calitate de consilier titular, asesor al colegiului.

Aflându-se în serviciul structurilor Ministerului Afacerilor Interne, Purișkevici, totodată, continuă activitatea publică și în Basarabia. La ședința mixtă a Adunării Zemstvei județene și a dumei orășenești din Akkerman, care are loc la 1 octombrie 1902, este reales tutore onorific al gimnaziului de băieți din Akkerman, pe un termen de trei ani. Iar la una din ședințele Adunării de zemstvă, în anul 1903, va fi ales pentru a patra oară judecător de pace onorific pe un nou termen de trei ani.

Activitatea lui Purișkevici a fost înalt apreciată de către țară, care îl destinge la 1 ianuarie 1903 cu ordinul Sf. Stanislav de rangul 2. În această perioadă, el participă la congresele antreprenorilor și proprietarilor ruși, se familiarizează cu activitatea lor, analizează și prezintă dări de seamă în Serviciul logistică. Pe parcursul anului 1903 cercul activității lui Purișkevici în cadrul Ministerului Afacerilor Interne se lărgeste și mai mult, el cumulând în această perioadă diferite funcții.

Purișkevici se încadrează în „marea politică” în anul 1904, după numirea sa ca funcționar cu însărcinări speciale pe lângă ministrul de Interne V. C. Pleva, cunoscut prin concepțiile sale conservative. Purișkevici împărtășea ideile ministrului, detestând valorile liberale și chiar manifestând o atitudine ostilă față de ele.

În anul 1905 în legătură cu situația internă complicată (revoluția), Purișkevici este repartizat în Direcția principală de presă. Totodată, în 1905, este reales în calitate de tutore onorific al gimnaziului de băieți din Akkerman și judecător de pace onorific începând cu anul 1906. La 6 februarie 1907 Adunarea electivă gubernială îl alege deputat în Duma a II-a de stat, iar după dizolvarea acesteia, va fi ales în Duma a III-a de stat, tot din partea Basarabiei. La una din ședințele Adunării guberniale a nobilimii basarabene, din 9 ianuarie 1908, este ales în funcția de deputat al acestui organ din partea județului Akkerman și confirmat în funcție la 11 ianuarie 1908 de către administrația gubernială. Aceste date bazate pe dosarul său personal, vizat de către mareșalul nobilimii basarabene A.N.Krupenski, încheie descrierea primei perioade a activității lui Purișkevici în Basarabia. Ascensiunea lui Purișkevici pe scara ierarhiei sociale, activitatea lui fructuoasă, ne permite să considerăm că spre această perioadă el se formează ca personalitate civică și responsabilă.

Spre deosebire de zemții-constituționaliști, reuniți în cercuri de tipul „Convorbirilor”(„Беседы”), Purișkevici își găsește adepți în „Adunarea rusă” („Русское

собрание”), membru de onoare al căreia a fost și ministrul Pleve. Asasinarea lui Pleve de către eseri a fost pentru Purișkevici primul semnal al revoluției, care se apropia. În cadrul discuțiilor cu membrii „Adunării ruse”, el căuta să-l discrediteze pe președinte, cneazul Golițin și chiar pe țar: „Golițin nu este un om rău, dar e pasiv, inert, fricos și așteaptă, deoarece nu știe ce vrea țarul, iar acela singur nu știe...”⁸ Dar însuși Purișkevici, un timp îndelungat, a dat dovadă de pasivitate, ceea ce nu era caracteristic firii sale impulsive. Cauza pasivității sale constă în însăși modul de gândire al monarhiștilor. Orice activitate politică era concepută de către ei ca o rebeliune, iar crearea unei organizații cu program politic - ca o crimă împotriva statului.

Regimul autocrat s-a apărut întotdeauna cu ajutorul organelor represive, de aceea n-a avut nevoie de sprijinul organizațiilor obștești. O dată cu activizarea curentelor liberal și revoluționar, monarhiștii încep să se învioneze. Dar, spre deosebire de monarhiștii moscoviți, care încep crearea partidelor lor în primăvara lui 1905, Purișkevici manifestă inițiativă de abia în toamnă, când activitatea politică a fost îngăduită, deja de către țar.

Purișkevici a fost unul din fondatorii organizației „Uniunea poporului rus” și devine tovarășul președintelui Consiliului General, în noiembrie 1905.

Istoricul rus R.Ș.Ganelin susține că „această organizație a fost creată din inițiativa unor înalți funcționari din cadrul poliției politice, în special, a lui P.I.Racicovski, interesați în organizarea unui partid de masă, care ar fi creat impresia unui partid ce exprima interesele a milioane de oameni, ce reprezenta toate clasele din societate, liber de influențe liberale, aristocratice, guvernamentale, dar în realitate, să se afle sub controlul direct al poliției”⁹. (S. A. Stepanov nu susține această idee.)

Purișkevici nu va participa la elaborarea documentelor de program, în sarcina sa fiind puse problemele organizatorice. El trimitea în toate colțurile țării împuterniciți ai Consiliului General, cu misiunea de a deschide secții ale „Uniunii”. Una din primele a fost cea de la Akkerman, înființată la 3 ianuarie 1906.

Datorită eforturilor lui Purișkevici, monarhiștii reușesc să convoace în primul an de existență a partidului trei congrese.

Purișkevici organiza editarea foilor volante; în numai jumătate de an au fost editate peste 13 mln. de proclamații. În gestionarea activității tipografice a manifestat intransigență, însoțită uneori de un exces de duritate. Este cunoscut faptul că din ordinul său au fost concediați zetarii de la gazeta „Русское знамя”, care nu s-au prezentat la locurile de muncă în ziua de 1 mai 1906.

Purișkevici n-a fost implicat în organizarea echipelor de luptă ale „Uniunii”, în schimb, era unul din puținii care era inițiat în tainele finanțării „Uniunii” din fondurile guvernamentale. Ca fost funcționar al Ministerului Afacerilor Interne, Purișkevici se bucura de mare încredere din partea Departamentului Poliției. El beneficia de subvenții și din partea altor departamente, spre exemplu, din fondurile intendentului Curții imperiale. Nu se știe până în prezent ce sume au trecut prin mâinile sale. Nici chiar liderii „Sutelor negre” n-aveau o închipuire clară asupra acestei probleme, ceea ce-i determina să discute în culuoare unele evenimente episodice. B. V. Nikolski scria cu invidie în septembrie 1906 : „Dubrovin și cu Purișkevici au obținut de la Stolâpin subvenții în sumă de 70000 rub., din ele 15-20000 aceștea le-au împărțit la Congres... ei le împărțeau, desigur, nu în mod egal...toți au văzut aceasta, toți știau, toți criticau și, cu siguranță, au rămas nemulțumiți.”¹⁰

Purișkevici nu se limita doar la participarea sa la activitățile desfășurate în cadrul „Adunării ruse” și „Uniunii poporului rus”, el devine delegat permanent al congreselor Reprezentanților societăților nobilimii, care se convocau cu regularitate, din mai 1906.

Aceste congrese și Consiliul Permanent, care activa în perioada dintre sesiuni, erau organe foarte influente și, conform unor aprecieri ușor exagerate, jucau rolul guvernului de culise. Deși Purișkevici înțelegea de minune importanța și puterea acestei organizații, el prevenea delegații celui de-al II-lea Congres al nobilimii: „Trebuie să ne democratizăm; vom câștiga doar comunicând cu țărănimea, având legături strânse cu poporul”. Un model ideal de legătură cu masele erau, după părerea sa, „Sutele negre”.¹¹

Activitatea de bază a lui Purișkevici a fost legată de Duma de stat. Organele legislative provocau iritarea membrilor „Sutelor negre”, deoarece existența lor contravenea tezei lor despre monarhia autocratică. Însă ei nu îndrăzneau să boicoteze deschis alegerile în Dumă, candidații lor declarând alegătorilor că respectiva instituție nu poate să limiteze voința țarului.

Purișkevici a rămas uluit de înfrângerea celor de dreapta la alegerile în prima Dumă de stat. Cei mai influenți lideri ai „Sutelor negre” n-au nimerit în dumă. Ei expediau nenumărate telegrame guvernului, în care cereau insistent dizolvarea dumei, textele cărora erau publicate cu plăcere în „Monitorul guvernamental”.¹² Purișkevici explica acest insucces prin lipsa conștiinței și seriozității din partea alegătorilor, care, chipurile, au căzut jertfă minciunilor partidelor „criminale”.

În locul Dumei de stat, partidele de dreapta cereau instituirea Soborului de zemstvă, dar, mai întâi, instaurarea dictaturii militare, declararea stării excepționale în țară, lichidarea complotului antistatal. În ceea ce privește reformele, liderii acestor partide erau de părerea că ele pot să mai aștepte.¹³

Purișkevici începe să elaboreze foarte minuțios tactica pentru alegerile în Duma a doua de stat. Această problemă va fi discutată la 14 noiembrie 1906, în cadrul ședinței mixte a Consiliului „Adunării ruse” și al Consiliului General al „Uniunii poporului rus”.¹⁴ Purișkevici considera că „în caz de înfrângere la alegeri, ar fi cazul să se bazeze pe candidații neutri”. Prin candidați neutri el îi avea în vedere pe octombriști și pe cei de dreapta fără de partid. În același timp, el elaborează un plan ieșit, pe care l-a prezentat congresului nobilimii: „...acolo unde nu vom fi aleși noi, să nu fie aleși nici cadeții, cei mai periculoși dușmani ai Rusiei, mai bine să fie în majoritate extrema stângă, predominarea cărora va duce la dizolvarea Dumei”. De aici și directiva dată de Purișkevici: „Unde nu va fi posibil de ales pe cei de dreapta, să fie aleși cei de stânga!”. „Așa hotărăște Uniunea poporului rus!”¹⁵ După trei luni de muncă istovitoare în campania electorală, Purișkevici câștigă alegerile, fiind ales din partea guberniei Basarabia.

La revenirea lui Purișkevici în Petersburg, „Adunarea rusă”, îi organizează o întâlnire pompoasă. Însă alegerea lui Purișkevici și a câtorva „adevărați ruși” n-a putut compensa înfrângerea celorlalți candidați din partea „Sutelor negre”. Gazetele de dreapta căutau să-și calmeze cititorii, susținând că, în sfârșit, vocea „adevăraților ruși” va fi auzită și în dumă.

Purișkevici a îndreptățit așteptările alegătorilor săi. El a intrat în palatul Taurida ca un om puțin cunoscut. Tovarășii săi din Consiliul General așa și au rămas puțin cunoscuți publicului. Pe Purișkevici însă tribuna dumei l-a transformat într-o celebritate.

El ajunge simbolul „Sutelor negre”, numele lui devine o negație, rostindu-se în cercurile intelectualilor cu cel mai mare dispreț, întruchipând forțele negre ale Rusiei, spiritul reacției și al violenței. Slava lui devine una scandaloaasă, însă pe Purișkevici acest lucru îl satisfăcea.¹⁶

Pomenindu-se în minoritate în cadrul dumei, deputații de dreapta puteau să atragă atenția asupra lor numai printr-un comportament indecent. Purișkevici povestea cu mândrie, că a fost primul deputat înlăturat cu forța din sala de ședințe. Deasupra capului său a sunat de nenumărate ori clopoțelul domnului Rodzeanko, care îl chema pe rebelul deputat să respecte disciplina. Și nu o dată s-a întâmplat să fie rugat să părăsească sala de ședințe și să i se

îngrădească accesul în sală pe o durată de la 5 până la 15 ședințe. El însă nu lua în seamă niciodată un atare tratament și, revenind în sală, se manifesta ca și mai înainte.¹⁷

Purișkevici, care prin conduita sa provoca indignarea reprezentanților elitelor intelectualității, era, fără îndoială, un mare orator. Cu o „viteză de 150 cuvinte pe minut”, cu o prezență veșnic lucidă, care nu căuta răspunsurile în buzunar, uneori cu un limbaj acid, foarte instruit, având cunoștințe vaste, întotdeauna știa să stăpânească sala, având și pe deasupra avantajul de a nu se rușina de nimic, în urma replicilor și observațiilor răutăcioase lansate din sală”.¹⁸

Numai un observator foarte atent putea să sesizeze că sub masca de bufon se ascundea un politician foarte abil. Secretarul Dumei a II-a de stat, cadetul M.V. Celnokov descrie într-o scrisoare particulară o ședință ordinară a dumei: „La tribună turbă Purișkevici. Vorbește bine, vioi, obraznic, spiritual, își face de cap și provoacă în sală un răs homeric. De fapt, Purișkevici este un om foarte periculos și nu o nulitate, cum îl consideră unii”.¹⁹

Se părea că Purișkevici și-a pus în gând să provoace replicile colegilor și cuvântări tăioase, vehemente, care trebuiau să convingă guvernul de neputința dumei de a activa în mod constructiv.

Când, în cadrul uneia din ședințele dumei a fost pusă în discuție problema stării deplorabile a deținuților politici, Purișkevici a declarat: „E adevărat că condițiile deținuților trebuie să fie mai grele decât ale celor, care n-au fost puși la închisoare din greșeală”, spunând acestea, el arată la partea stângă a sălii. Contrar acestei interpelări, deputații de dreapta au cerut condamnarea crimelor politice. Datele stenografice ale ședințelor mărturisesc despre lupta care s-a purtat pe marginea acestei chestiuni. Purișkevici s-a ridicat la tribună și a anunțat emoționat: „Am primit o telegramă din Zlatoust cu vestea că acolo a fost omorât președintele „Uniunii poporului rus” (râsete din stânga). Familia a rămas fără o bucată de pâine (râsete din stânga), (voci din dreapta: râdeți! rușine, rușine!) La ce partide n-am aparține, duma de stat, ca organ suprem legislativ, nu poate tergiversa examinarea unor atare chestiuni. Președintele: „Vă chem la ordine!” Purișkevici: „Eu chem la ordine duma.”²⁰ Ulterior Purișkevici va comemora pe toți acei care au căzut în luptă cu revoluția. El va edita *Книга русской скорби*, în care vor fi înscrise nume de înalți demnitari, de simpli polițiști, care au căzut în urma actelor teroriste. Conform datelor prezentate de către Purișkevici numărul jertfelor teroarei revoluționare atingeau cifra de 20000 de persoane. În același timp, condamnăm crimele politice, Purișkevici nu dorea să recunoască că „Uniunea poporului rus”, de asemenea, practica teroarea.

Purișkevici acorda o deosebită atenție problemei agrare. El susținea că confiscarea pământurilor de la moșieri nu va da nimic țăranilor, deoarece va duce la diminuarea culturii prelucrării pământului, va lipsi de surse de existență muncitorii agricoli năimiți.

Conform lui, încălcarea dreptului la proprietatea privată al moșierilor va afecta și alte păături sociale. Soluționarea problemei agrare o vedea în folosirea îngrășămintelor, îmbunătățirea tehnicii aratului, treeratului, strânsului..., sporirea fertilității solului. El se pronunța împotriva metodei defrișării, aplicate pe larg, care ducea, după părerea lui, la distrugerea fâșiilor de păduri, dar și a solului, el propunea crearea domeniilor capitaliste, care urmau să servească ca bastion al ordinii în țară, crearea latifundiilor de mărime medie, pe baze benevole de procurare, prin intermediul Băncii țărănești.²¹

Purișkevici prevenea deputații dumei că programele partidelor revoluționare prevăd schimbări radicale la sat, deși, din considerente tactice, aceștia nu insistă pentru moment. Adresându-se către dumă, spunea: „E timpul să uităm de Pugaciov și Stenika Razin, la care se gândesc mulți dintre voi, sarcina noastră este – să nu tulburăm masele, să nu răzvrătim

poporul, acest copil mare, căruia i-a fost aruncat un os, spunându-i-se: «Iată vă vom da pământ, iar de nu vei-ți primi, prădați și omorâți»²². În opinia liderilor „Sutelor negre,, „ chipul criminal al Dumei a II-a s-a manifestat deja după o lună de activitate”. La 6 martie 1906 P. A. Stolâpin a dat citire în dumă declarației guvernului, prin care se promitea examinarea de către organele legislative a proiectelor de legi cu privire la inviolabilitatea persoanei, asigurarea de stat a muncitorilor, nesancționarea, în caz de participare la grevele economice. Neobținând aprobarea declarației de către dumă, Stolâpin dispune să fie elaborată o nouă lege electorală, care ar fi îngăduit accesul în dumă a reprezentanților țărănimii și muncitorilor, sporind numărul forțelor progubernamentale.

Conform opiniilor martorilor oculari, miniștrii și deputații de dreapta se purtau în această perioadă ca niște complotiști. Membrii guvernului din dumă se salutau numai cu „Purișkevicii” și „Crușevanii.”²³

Liderii „Sutelor negre,, erau la curent cu intențiile guvernului și căutau să-i acorde sprijinul pe toate căile. Opoziția a fost pusă în gardă de apariția în gazeta „Русское знамя” a unei cruce misterioase. Când un cronicar de la un ziar din Petersburg l-a întrebat pe Purișkevici ce înseamnă această cruce, el a răspuns: „Prin această cruce, «Uniunea poporului rus» transmite o instrucțiune foarte importantă celor 800 de secții ale sale din provincie”.²⁴ Într-adevăr, circulara secretă a Consiliului General, cerea tuturor organizațiilor „Sutelor negre” să expedieze țarului și Consiliului de Miniștri telegrame cu rugămintea: 1) să fie dizolvată дума de stat și 2) să fie schimbată cu orice preț legea electorală.²⁵ Crucea neagră va apărea pe data de 14 martie și tot în aceeași zi va fi omorât cunoscutul colaborator al gazetei „Русские ведомости”, G. B. Iollos, având aceeași soartă ca și prietenul său M. Herțenștein.²⁶

La 1 iunie 1907 Stolâpin ia cuvântul în dumă prezentând o declarație neașteptată despre descoperirea complotului militar, la care, chipurile, ar fi participat și membrii fracțiunii social-democrate. Dumei i-a fost înaintat ultimatumul: A priva de imunitate 16 deputați și a lipsi de dreptul de participare la ședințe 55 deputați. Purișkevici cere ca criminalii să fie judecați și spânzurați în timp de 24 de ore. La 3 iunie дума, care a respins ultimatumul, a fost dizolvată. Purișkevici își pierde mandatul său de deputat, dar aceasta nu l-a împiedicat să triumfe împreună cu tovarășii săi. Analizând evenimentele legate de dizolvarea Dumei a II-a, Miliukov, liderul cadeților, susținea „că în conformitate cu opiniile unora, această дума s-a dovedit a fi «roșie» și vulnerabilă. De aceea și victoria asupra ei n-a fost atât de costisitoare. N-a fost nevoie de eroi. Din salvator inamovibil, Stolâpin coboară la rolul unui simplu executor al voințelor străine. «Crucea neagră», pusă de către Purișkevici pe дума de stat, a fost primul semnal din rândurile avangardei complotiștilor mascați. Lovitura de stat electorală, organizată de către Crîjanovski la comanda dvorenimii, a fost o împușcătură de tun, iar proiectul legii agrare al lui Gurko și K^o drapelul desfășurat la locul victoriei”²⁷.

Pe prima pagină a gazetei „Русское знамя” a fost publicat manifestul țarului. Pe verso se menționa: „Consiliul General al „Uniunii poporului rus” felicită secțiile sale cu ocazia dizolvării dumei rebele”. Aportul „Sutelor negre” la dizolvarea dumei a fost apreciat foarte înalt. La 4 iunie Nicolai al II-lea expediază o telegramă lui A.I. Dubrovin, în care mulțumește „Sutele negre” pentru participarea la înăbușirea revoluției. Extrema dreaptă sărbătorea victoria.²⁸

Purișkevici biruie ușor în campania electorală și este ales deputat din partea Basarabiei în Дума a III-a de Stat. Steaua lui Purișkevici începe a străluci anume în Дума a III-a, când opoziția, alcătuită din adevărații tribuni ai poporului, fusese dispersată, prin închisori, prin Siberia, prin străinătate și când cei rămași să o reprezinte, oameni de mâna a doua și a

treia ca Ciheidze, Kerenski, n-au putut să scoată la iveală nici o personalitate politică de seamă, nici un orator fermecător și puternic în sensul deplin al cuvântului²⁹.

În Duma a IV-a Purișkevici va fi ales din partea guberniei Kursk. De fiecare dată el candida pe listele din partea curiilor moșierilor.

Purișkevici a fost unul din fondatorii „Uniunii poporului rus”. Tot el a fost acela, care a contribuit la sciziunea acestei organizații uriașe. Relațiile dintre Purișkevici și președintele Consiliului General A.I.Dubrovin au fost întotdeauna încordate. După natura sa, Purișkevici nu putea să nu pretindă la rolul de lider. El reușea să-și stăpânească emoțiile în momente grele pentru „Uniune”, dar din moment ce lucrurile se limpezeau, ele izbucneau cu o nouă putere.

Convorbirile telefonice dintre cei doi se terminau tot mai des pe o notă dușmănoasă. Despre aceasta au aflat în curând jurnaliștii. Liderii „Uniunii” au încercat să mușamalizeze divergențele, iar la sfârșitul lui noiembrie 1907, au publicat o declarație mixtă, în care comunicau că relațiile personale dintre ei nu se vor extinde asupra „Uniunii”, oricât de tensionate n-ar fi.

Totodată, în decembrie 1907, Consiliul General i-a retras lui Purișkevici toate împuternicirile. El pierde lupta în cadrul „Uniunii”, și este nevoit să părăsească rândurile ei. Dar nu era în firea lui Purișkevici să se împace cu înfrângerile. El începe să atragă de partea sa noi adepți. Acest lucru îi reușește, deoarece în cadrul „Uniunii” erau destule persoane care nu susțineau politica lui Dubrovin.

La Congresul monarhist, convocat la Petersburg, în februarie 1908, câțiva membri ai Consiliului General și membri-fondatori ai „Uniunii” creează grupul de opoziție. Demersul lor n-a avut succes, dar această grupare devine nucleul noii organizații a „Sutelor negre”, în fruntea căreia s-a plasat Purișkevici. Noua organizație se va numi „Uniunea poporului rus în numele Arhanghelului Mihail”. Conform opiniilor fondatorilor, numele Mihail trebuia să simbolizeze paloșul ceresc răzbunător, al sfântului, dar și al primului țar din dinastia Romanovilor.

În fruntea „Uniunii” se plasa Palata Principală. Structura organizațiilor locale era aceeași ca și în cadrul „Uniunii poporului rus”. Nu se cunoaște exact numărul membrilor „Uniunii Arhanghelului Mihail”, conform părerilor unora, această cifră ar fi fost de 20000 (s-au păstrat carnete ale membrilor de partid cu numărul 20000), însă un lucru e cert, ea niciodată n-a atins cifra predecesoarei sale.³⁰ Organizația dispunea de 50 de secții active. În statutul organizației se menționa că revendicările pe problemele agrară, muncitorească și alte probleme importante sunt identice cu cele din programul „Uniunii poporului rus”. Unica deosebire consta în aceea că noua „Uniune” recunoștea necesitatea existenței instituțiilor legislative. Analizând cauzele sciziunii „Uniunii poporului rus”, octombriștii menționau că, spre deosebire de Dubrovin, Purișkevici insista asupra necesității unei lupte constructive, pe cale constituțională, parlamentară. Această apreciere era exagerată. În realitate, Purișkevici rămânea adeptul monarhiei autocrate, iar Statutul „Uniunii” menționa că Manifestul de la 17 octombrie nu l-a transformat pe țar într-un cârmuitor constituțional.

Purișkevici, ca și adepții săi din fracțiune, nu accepta extremismul lui Dubrovin și al adepților săi. Totodată, aflându-se în dumă, el nu și-a schimbat părerea cu privire la inadmisibilitatea implementării modelului occidental al parlamentarismului în condițiile Rusiei.

Purișkevici se lupta cu adversarii săi politici, nu numai ca orator și deputat, dar și ca poet, dramaturg și jurnalist. El scrie o piesă „Legiutorii”, în care i-a prezentat pe liderii fracțiunilor din dumă într-o formă caricaturală. Cunoașterea vieții de culuar din dumă i-a permis lui Purișkevici să completeze lucrarea sa satirică cu detalii concrete.

Un timp îndelungat el își legase speranțele de Stolâpin. „Sutele negre,, la început susțineau unele aspecte ale politicii lui Stolâpin. În special, acesta se bucura de sprijinul și încrederea din partea lui V. Șulghin, liderul naționaliștilor. În domeniul reformelor politică, agrară, judiciară, viziunile lor coincideau. O perioadă de timp l-a susținut pe Stolâpin și Purișkevici, îndeosebi, în problema agrară. Forțele patriotice insistau asupra necesității reformelor la sat. În acest aspect, este remarcabilă reacția liderului forțelor de stânga V. Lenin în urma discursului lui Purișkevici la ședința a 20-a a Dumei de stat din 2 aprilie 1907, care a menționat următoarele: „Sutele negre” se plasează tot mai mult pe poziții de dezvoltare capitalistă, descriu un program, fără îndoială, economic-progresist, european; este important de accentuat acest lucru, deoarece la noi domină abordarea simplistă și vulgară a politicii reacționare a moșierilor”.

În domeniul justiției, reformele lui Stolâpin au fost susținute prin discursurile lui Markov al II-a, care se exprima: „Ne pronunțăm pentru triumful justiției, de aceea susținem cursul politic al guvernului”. A fost un răspuns al celor de dreapta la cuvântarea lui Stolâpin în cadrul Dumei la 16 noiembrie 1907, în care alături de problemele legate de realizarea reformelor, a fost declarat obiectivul principal al cabinetului – lupta cu revoluția.

În discursurile sale, Purișkevici deseori susținea Cabinetul: „ Ministerul Afacerilor Interne și activitatea lui, menționa el, n-are nevoie nici de laudele, nici de critica noastră.” El se pronunța pentru înlăturarea reformelor de către Guvern fără vreun amestec din afară.

Duma era pentru Purișkevici un teatru de bâlci, deoarece el, ca și toți cei de dreapta, era convins că oricare ar fi modalitățile alegerilor, organele reprezentative niciodată nu vor exprima interesele poporului. Puterea este uzurpată de o mână de politicieni profesioniști, care guvernează din numele poporului. De aceea, pentru binele poporului, e nevoie ca puterea să fie concentrată în mâinile monarhului, care se plasează deasupra intrigilor de partid.

Monarhiștii repetau ideea împărătesei Ecaterina a II-a, că pe un teritoriu atât de mare și multinațional ca Rusia, unica formă efectivă de guvernare este monarhia.

De menționat faptul că Purișkevici, făcând parte din tabăra celor de dreapta, se plasa pe pozițiile celor de stânga în privința intoleranței față de opiniile străine. El recunoștea sincer că este inutil să convingi de ceva adversarii politici: „ Nu putem lupta cu ei altfel decât să le îmbrăcăm botnițe acelor domni, care nu vor să audă glasul rațiunii, glasul conștiinței.”

Adepții partidelor de dreapta încercau în fel și chip să stopeze libertatea cuvântului, iar Purișkevici a depus maximum eforturi, pentru, după cum se exprima el „ a ține presa sub teasc”.³¹ Consiliul Permanent al nobilimii unite a creat o comisie pentru treburile presei în frunte cu Purișkevici. Comisia ținea sub control orientarea politică a presei, atrăgea atenția guvernului asupra articolelor cu caracter antiguvernamental. Purișkevici declara: „ La noi presa a trecut cu totul în mâinile evreimii, care caută să organizeze prin intermediul ei o lovitură de stat ”³². Înțelegând că nu va fi posibil a ține sub cenzură organele de presă centrale, el propune să fie puse sub control gazetele locale.

Cei de dreapta susțineau că în Rusia nu există libertatea cuvântului, dar există libertatea propagandei antiguvernamentale. Jurnaliștilor li se incrimina pregătirea revoluției. O astfel de tratare provoca critici chiar și din partea unor nobili (printre care și principele Uhtomski). Majoritatea nobililor însă îl susțineau pe Purișkevici.

Reprezentanții „ Sutelor negre ,, erau antisemiți înverșunați. De aceea, Purișkevici, în articolele sale, deseori atingea tema complotului „masono-evreiesc”. Cuvinte ca „jidani”, „parșiv” și alte cuvinte murdare curgeau din gura lui. În cadrul ședințelor dumei el insistă în nenumărate rânduri asupra ideii despre necesitatea curățirii diferitelor instituții de evreii, care se aflau aici în serviciu.³³

Majoritatea programelor partidelor de dreapta, susțineau că evreii trebuie să fie alungați din armată, să fie limitat accesul lor la studii, să nu li se permită ocuparea funcțiilor de stat și

obștești, să fie lipsiți de drepturi politice, să nu li se permită dreptul de a practica avocatura, medicina, jurnalistica. Se revendica, de asemenea, să fie închise toate gazetele și revistele editate de către evrei sau prin intermediul lor. Băncii de stat îi era interzis să acorde credite băncilor evreiești. „Uniunea poporului rus” era de părerea că este necesar a le ajuta sioniștilor să întemeieze în Palestina un stat evreiesc și a contribui la strămutarea lor în acest nou stat. Însă, deoarece această perspectivă era una dintre cele îndepărtate, era necesar de a cere dumei ca aceasta să permită „a declara imediat pe toți evreii care locuiesc în Rusia ca fiind străini, dar fără careva drepturi și privilegii. (Programul, 1906.)”³⁴

Presa „Sutelor negre” scria fără echivocuri : „Jidanii trebuie puși în așa condiții încât să moară în permanență.”³⁵

De altfel, Purișkevici era gata întotdeauna să apere autocrația de tot felul de „venetici”. În primăvara lui 1908 extrema dreaptă desfășoară o campanie antifinlandeză. Finlanda devine pentru ei o problemă din cauza tendințelor sale separatiste. Era un lucru știut de toți că pe teritoriul Finlandei își găsisese adăpostul multe organizații revoluționare ruse, din Finlanda erau transportate clandestin arme în interiorul Rusiei, treceau chiar și grupuri teroriste. Aceste probleme și, mai ales, cea a autonomiei Finlandei, devin obiect de discuție în dumă. În timpul ședințelor Purișkevici și Markov al II-lea au rostit cuvântări incitante. Ambii oratori se completeau unul pe altul; ulterior cuvântările lor au fost multiplicare și răspândite, și despre ele se spunea că au pus începutul „deșteptării conștiinței naționale”. Sub aplauzele asurzitoare ale sălii, Markov al II-lea a declarat față de finlandezi: „E nevoie să fie revigorată frica, iar de dragostea ciuhonilor n-avem nevoie”.³⁶

Deputații liberali avertizau că acțiunile guvernului vor provoca proteste din partea opiniei publice, Purișkevici însă răspunde că locul protestelor și propunerilor guvernamentale sunt la coșul de gunoi.³⁷

Purișkevici alege tema finlandeză ca pretext de a vorbi despre relațiile dintre guvernul rus și periferiile naționale. El menționa că de câte ori guvernul rus încearcă să cedeze ceva libertăți popoarelor neruse, la acestia apare ” o poftă atât de mare, încât guvernul este nevoit să renunțe la cedări”.³⁸

Referindu-se la lezarea drepturilor rușilor în Finlanda, Purișkevici menționa: „E straniu și, totodată, primitiv că un popor-cuceritor, popor-biruitor, un popor, care ocupă un teritoriu enorm, un atare popor are în preajmă o insectă, dacă se poate spune astfel, și această insectă îl sugrumă.”. „E timpul, exclama Purișkevici, să ne răfuim cu această « minoritate », e timpul ca acest « înfumurat » cnezat să devină o perlă a coroanei rusești, la fel ca și Astrahanul, Kazanul.”³⁹

Guvernul lui Stolâpin a demonstrat solidaritate cu extrema dreaptă, dar a considerat inoportună realizarea lozincilor extremiste ale „Sutelor negre”. Proiectele de lege elaborate de către guvern erau orientate spre limitarea parțială a autonomiei marelui cnezat și subordonarea legislației finlandeze celei imperiale. Purișkevici însă privea orice limitare a drepturilor popoarelor neruse ca pe o victorie proprie.

Atunci când datorită străduințelor celor de dreapta și naționaliștilor din rândurile guberniilor poloneze a fost smulsă regiunea Holmsk, presa „Sutelor negre” a prezentat această schimbare administrativ-teritorială ca pe o mare victorie a „adevăraților ruși”. Purișkevici, care nu-și reținea niciodată emoțiile, a exclamat în tot palatul Taurida: „Acesta e sfârșitul Poloniei!”⁴⁰

În mediul „Sutelor negre” Purișkevici era considerat un mare cunoscător al problemelor învățământului. El menționa că lupta pentru cucerirea tineretului este lupta pentru viitorul țării. Purișkevici afirma că școala medie și cea superioară și-au pierdut spiritul patriotic de

altă dată, că cea mai dramatică trăsătură a tineretului de astăzi este reflectată în aspirațiile sale antiguvernamentale. „Cu durere în suflet” menționa că în județul Akkerman încă pe când își făcea studiile, elevii claselor a 4-a și a 5-a erau deja cuprinși de ideile revoluționare.

Purișkevici a fost unul din inițiatorii „Mișcării academice”, care întrunea în rândurile sale studenți, care concepeau universitățile ca temple ale științei și nu ca niște cluburi politice. Deviza corporațiilor academice era: „Știința și Patria”. Prima corporație academică apare în Petersburg, în toamna lui 1908, când un grup de studenți cu viziuni monarhiste s-au adresat după ajutor lui Purișkevici. El i-a invitat pe aceștia la ședințele „Uniunii Arhanghelului Mihail” pentru a discuta cele mai stringente probleme ale vieții studentești. Purișkevici le-a promis studenților ajutor din partea marilor demnitari de stat, membri ai Consiliului de Stat, reprezentanților elitei.

Ulterior, descriind istoria dezvoltării mișcării studentești, Purișkevici menționa: „Prima ei organizație a fost o așchie din organizațiile monarhiste....o așchie din «Uniunea poporului rus», din « Uniunea Arhanghelului Mihail». Mai târziu el decide să redea corporațiilor un aspect nepartiinic, cu scopul atragerii în rândurile lor a mai multor adepți. Purișkevici spera să folosească corporațiile academice în lupta cu revoltele studentești, deoarece situația în instituțiile superioare îl îngrijora mult.

În articolele sale el atrăgea atenția guvernului asupra „complotului criminal al profesorilor”, orientat spre dezbinarea studențimii și, totodată, evitarea răspunderii pentru propaganda revoluționară în cadrul universităților. Societatea liberală considera articolele lui Purișkevici ca pe niște calomnii, de altfel, ele și erau niște calomnii la adresa profesorilor unor instituții, care rostiseră discursuri revoluționare.

Era lucru cunoscut că Purișkevici avea printre studenți foarte mulți agenți-informatori. Condamnând revoltele studentești, Purișkevici ține o cuvîntare în dumă, afirmând că se pregătește cea de-a doua revoluție rusă. Acest discurs, plin de reproșuri grosolane, continuă în martie 1910, timp de trei zile. După prima zi, președintele Dumei a doua de stat N.A. Homeakov este nevoit să-și dea demisia. Succesorul său a trebuit să alunge din sală șapte deputați, pentru ca Purișkevici să-și poată termina discursul. Această alocuțiune a fost recepționată cu indignare și dispreț în rândul studențimii, fiind condamnată în cadrul adunărilor lor. Chiar și fracțiunea extremei drepte ia decizia de a supune cenzurii discursurile lui Purișkevici pe teme universitare. El însă suporta cu mult calm manifestările de indignare totală, avertizând că revoltele studentești de masă vor pune începutul unei noi revoluții. Deja în toamna lui 1910 el constata că a avut deplină dreptate, cerând penalizarea studenților răsculați. „ În fruntea școlii superioare, spunea el, trebuie să se afle un dictator pentru reglementarea vieții universitare și îmbunătățirea calității cadrelor didactice.”⁴¹

După ce revoltele studentești au luat sfârșit, în anul de studii 1910/11, se instaurează o liniște relativă. Purișkevici însă avertiza că mișcarea studentească în universități și-a luat un mic răgaz. El elaborează o serie de măsuri, menite să consolideze liniștea în sistemul învățământului public.

Programul său era pătruns de un obscurantism feroce. Deși țara avea nevoie de cadre de specialiști calificați, Purișkevici propune să fie micșorate numărul de instituții de învățământ superior și de studenți. El menționa : „Vă spun cu toată certitudinea că fiecare universitate nou-creată este un pas spre crearea premiselor izbucnirii revoluției la periferii”. El propunea: „E necesară curmarea admiterii acelor elemente, care n-au nici un drept moral și intelectual de a căpăta studii.” Aceste elemente, după părerea sa, erau țărani.⁴²

Purișkevici întocmește un tratat, în care propune ca educația copiilor să fie încredințată nobilimii, în caz contrar poporul Rusiei va fi depravat, iar autocrația va peri.⁴³

Tendința țarismului de a menține populația din regiunile neruse în stare de ignoranță s-a făcut simțită și în provincia situată între Prut și Nistru. Către 1870 învățământul în școlile din Basarabia se efectua numai în limba rusă, către 1897 numărul școlilor primare a crescut la 591, iar numărul elevilor la 28186 persoane la o populație de 1 mil. 520 mii locuitori. Abia în 1906, prin decizia Sinodului, s-a permis predarea în cadrul Seminarului Teologic din Chișinău a limbii române în calitate de obiect de studiu.⁴⁴

Despre poziția lui Purișkevici față de învățământul din Basarabia, demonstrează în mod relevant un episod din activitatea Dumei de stat, reflectat în lucrarea lui P.Cazacu *Moldova dintre Prut și Nistru 1812-1918*, în care autorul reproduce discutarea în Dumă a proiectului cu privire la învățământul primar: "Art. 16 din acel proiect prevedea, în localități cu populație: polonă, litvonă, nemțească, georgiană, estonă, tătarească, letonă, armeană, a se permite să se predea în limba maternă, dacă populația își va exprima dorința fermă de a avea astfel de școli, fie prin hotărâri ale obștilor, fie prin cereri ale părinților.

Gulkin, țaran, deputat al Basarabiei, din neam vechi de lipoveni, refugiați în Moldova, a cerut ca între popoarele ce se vor bucura de drepturi la școală în limba maternă, să fie înscriși și moldovenii. Alți demnitari: preotul Ghepețki, A.Krupenski, Șoltuz au protestat. V.Purișkevici a strigat: "Dacă se dau dreptul la școli în limba maternă moldovenilor, atunci trebuie permise școli naționale și iacutilor, cereмиșilor, bureaților, osteacilor și altor sălbătăciuni. Cu 3 voturi de majoritatea formată de deputați, amendamentul lui Gulkin a fost respins și moldovenii alături de iacuti, țigani, cereмиși și de alte popoare socotite sălbatice, inferioare și nedemne de cultură, au fost condamnați de a nu avea școlile lor, prin voința deputaților: A.Krupenski, V.Purișkevici, N.Ghepețki, Șoltuz".⁴⁵ Ca urmare, programul lui Purișkevici n-a fost tradus în viață, deși rezoluțiile de bază au fost acceptate de către congresele nobilimii unite.

Primul război mondial a fost o mare lovitură pentru partidele de dreapta, care tindeau spre o alianță cu Germania și Austro-Ungaria. Purișkevici și tovarășii săi au ajuns într-o situație confuză, deoarece statutul „Uniunii Arhanghelului Mihail” presupunea pentru nemți un șir de avantaje. Aceste puncte din statut vor fi schimbate chiar în primele săptămâni ale războiului.

Luna august a anului 1914 a introdus un șir de rectificări în conduita politică a lui Purișkevici. Peste câteva decenii, vechiul său oponent, cadetul V.A.Maklakov, aflat în emigrație, își aducea aminte: „Războiul i-a descoperit trăsătura lui principală; aceasta nu era ura față de constituție sau dumă, ci patriotismul fervent. El n-ar fi mers cu Hitler împotriva Rusiei. De la începutul războiului, în 1914 el încetează orice activitate politică, roagă să i se facă «cunoștință» cu Miliukov, se consacră muncii pentru front”.⁴⁶

Purișkevici se ocupă de organizarea ajutorului medical pe front. Însoțind trenurile sanitare, el deseori se pomenea pe linia întâi a frontului. Majoritatea recunoșteau că în trenurile din subordinea sa domnea o ordine exemplară, deși mulți menționau că aceasta se datora legăturilor sale strânse cu marii demnitari, care îl ajutau să obțină condiții excelente de activitate pentru medicii și surorile de caritate aflați în subordinea sa.

În viziunea lui Leon Donici, prezența lui Purișkevici pe front i-a deschis acestuia ochii asupra stării adevărate a lucrurilor în Rusia, care, cu fiecare zi, devenea tot mai grea și mai deznădăjduită. Războiul scosese masca de bufon de pe fața lui Purișkevici, dând la iveală figura unui cetățean adevărat.⁴⁷ Totuși teza, în conformitate cu care Purișkevici s-a retras definitiv din viața de partid, nu poate fi acceptată, deoarece el continuă activitatea politică, difuzând literatura „Sutelor negre” printre soldați. În anii războiului devine președintele societății „Harta de Stat rusească”, creată cu scopul delimitării după război a hotarelor Imperiului rus.

Purișkevici considera că „diplomații ruși au cam uitat de ce naționalitate sunt și că vor merge la concesii, când va veni timpul delimitărilor teritoriale, la viitorul congres de pace”. Societatea își punea ca scop lupta activă cu anarhismul, lichidarea Sovietelor, instaurarea sau a unei dictaturi militare, sau a puterii dictatoriale a Guvernului Provizoriu.⁴⁸

Revenind în capitală de pe front, de fiecare dată, Purișkevici era cuprins de o neliniște, generată de viitoarele rezultate ale războiului. Fierbea de mânie la vederea celor ce se petreceau în spatele frontului. Criza puterii devine și mai evidentă în urma succedărilor neconținute ale membrilor guvernului, calificată de către Purișkevici drept „cadril ministerial”, expresie, utilizată ulterior în manualele de istorie.

Fiind un prizonier al ideilor monarhiste, Purișkevici continua să creadă că țarul nu cunoaște situația reală în țară. Era indignat că cei care se aflau în preajma acestuia nu îndrăzneau să-i descrie această situație, dar îl îndemneau pe el s-o facă. El va încerca s-o facă singur în timpul audienței sale la țar, la începutul lui noiembrie 1916, dar Nicolai al II-lea n-a reacționat în nici un fel la apelul său. Atunci Purișkevici a hotărât să-și spună păsul în public. Poziția sa însă n-a fost acceptată de către fracțiunea celor de dreapta. Deputații ziceau că Blocul Progresist atacă în permanență guvernul, de aceea este de datoria fiecărui cetățean de a apăra ministrii, că Purișkevici cu cuvântarea sa le va deschide toate cărțile dușmanilor, care ar dori să arunce țara în haos. Liderul „Uniunii” era însă de altă părere. El considera că autoizolarea rușinoasă a celor de dreapta le va crea un avantaj cadeților și celor de stânga. El spunea că ticăloșii în haine militare nu întruchipează idealurile monarhice, dar, dimpotrivă, le discreditează. După spusele lui Purișkevici, $\frac{3}{4}$ din fracțiune erau de acord cu el, dar a predominat punctul de vedere al lui Markov al II-lea „de a nu scoate gunoiul din casă”.⁴⁹

Dar nici aceasta nu l-a făcut pe Purișkevici să-și schimbe părerea. La 19 noiembrie 1916 atmosfera în Dumă era tensionată la maximum. Pentru proteste energice împotriva miniștrilor au fost alungați A.F.Kerenski, N.S.Ciheidze, A.S.Suhanov. Această zi însă se va memoriza prin cuvântarea lui Purișkevici. El i-a învinuit în mod tranșant pe demnitari de trădarea intereselor naționale: „Dezorganizarea spatelui frontului constituie un sistem întreg și este creat de o mână puternică și îndrăzneată. Acest sistem este creat de către Vilhelm și implementat cu ajutorul guvernului german, care acționează în spatele frontului nostru.....” El a enumerat pe acei, care în anii grei ai războiului și-au „încălzit mâinile” la furnizările destinate armatei și au jefuit vistieria statului. Cuvântarea lui Purișkevici a fost întâmpinată cu aplauze furtunoase. Pentru prima dată l-au aplaudat liberalii și cei de stânga. Strigătele „Bravo!” au răsunat timp de câteva minute. O astfel de exprimare a entuziasmului n-a mai cunoscut Duma a IV-a de stat niciodată.⁵⁰

Paradoxal este însă faptul că cea mai strălucită cuvântare a lui Purișkevici a fost întocmită pe zvonuri neverificate și fapte denaturate. El n-a putut aduce nici un fel de dovezi pentru a demonstra legătura unor persoane oficiale din Rusia cu cercurile din Germania. Peste trei zile va lua cuvântul N.E.Markov, care va nega, în baza documentelor, învinuirile lui Purișkevici, aduse unor persoanelor oficiale, cu privire la furturile din vistieria statului.

De altfel, în toiul luptei politice, nimeni nu dorea descoperirea adevărului.

Markov a fost lipsit de dreptul la cuvânt pentru insultele aduse dumei și președintelui acesteia. Astfel, Purișkevici s-a pomenit împreună cu adversarii săi de până nu demult și împotriva tovarășilor săi de odinioară. Cuvântarea înflăcărată a lui Purișkevici a avut o mare rezonanță, deoarece, pentru prima dată în perioada războiului, a fost numită principala întruchipare a „forțelor negre” – Grigori Rasputin. Starețul din Tobolsk era considerat principalul factor ce deranja „Sutele negre”. Ura lui Purișkevici față de Rasputin era atât de

mare, încât el renunțase să menajeze anumite susceptibilități de la curtea imperială, preferând să și-o exprime deschis. Odată, când gazetele au anunțat că Palata Generală a „Uniunii Arhanghelului Mihail” l-a primit pe Rasputin în rândurile sale, Purișkevici a anunțat în public că este gata să închidă acea secție, care ar conlucra cu starețul. După cuvântarea sa în urmă, el fusese contactat de către principele Iusupov, care era căsătorit cu vara lui Nicolai al II-lea. Iusupov i-a propus lui Purișkevici să-l omoare pe Rasputin, pentru a salva prestigiul familiei imperiale, promițându-i să-l atragă în această întreprindere și pe principele Dmitri Pavlovici.

Lui Purișkevici i-a plăcut propunerea. Când prietenul său, V.V.Șulghin, i-a spus că înlăturarea lui Rasputin nu va da nimic, el a răspuns : „ Nu mai putem sta în expectativă. Totuna ne ducem la fund. Mai rău nu va fi. Am să-l omor ca pe un câine.”⁵¹

În noaptea de 16 spre 17 decembrie 1916 Purișkevici a fost unicul din complotiști, care și-a putut stăpâni calmul, atunci când Rasputin, otrăvit și rănit, a încercat să fugă din palatul lui Iusupov. El l-a omorât din revolverul său pe stareț. Participarea lui Purișkevici la omorul lui Rasputin este evenimentul cel mai important din biografia lui. Acest eveniment a fost descris detaliat în jurnalul său, ulterior, editat de către el și difuzat pe larg. Istoricii sunt de părerea că acest jurnal este, mai degrabă, o lucrare artistică decât documentară. Evident că autorul nu-și făcuse notițe zilnice, ci a descris evenimentele elucidate în această carte mai târziu.

Bineînțeles că Purișkevici dorea să apară într-o lumină favorabilă: prevăzător, decis, cumpănit. Însă, conform opiniei juriștilor care au cercetat cazul, o infracțiune mai stupidă și mai neîndemnică decât aceasta ei nu întâlneră vreodată. Mai mult decât atât, descrierea omorului lui Rasputin în unele detalii diferă de datele expertizei medicale de judecată. Cu atât mai mult, că nimeni n-a încercat să caute adevărul. Omorul, la care au participat membrii Curții Imperiale, promitea să se transforme într-un mare scandal. Directorul departamentului Ministerului Justiției sublinia cu sarcasm că anchetatorul va fi nevoit să prezinte martorilor o așa fotografie a lui Purișkevici, încât aceștia să nu-l poată recunoaște niciodată. Îndată după săvârșirea crimei, Purișkevici pleacă pe front, fără a întâmpina careva obstacole.

Monarhiștii n-au purtat răspundere pentru omorul săvârșit, iar planurile lor au suferit eșec. Ei sperau că omorul starețului va contribui la unirea poporului în jurul țarului, dar aceasta n-a avut loc. În februarie 1917 monarhia cade. Ceea ce pentru mulți însemna triumful libertății, pentru Purișkevici a însemnat prăbușirea idealurilor sale, a cauzei, căreia și-a consacrat întreaga viață.

În urma revoluției alături de alte fracțiuni ale „Sutelor negre” și-a încetat existența și „Uniunea Arhanghelului Mihail”, însă liderul său n-a părăsit arena politică. Situația lui Purișkevici era destul de complicată. El ura noul regim, noii miniștri și comisari. Cel mai straniu era însă că și acești oameni pierdeau influența, puterea trecând treptat la cei de stânga.

Deși discursurile lui Purișkevici purtau ca și mai înainte nuanțe emoționale, el rămânea în esență un politician realist. El înțelegea că în decurs de câteva luni au avut loc schimbări esențiale în conștiința populației, de care trebuia să se țină cont. Bineînțeles că Purișkevici conștientiza că problemele politice urmau a fi soluționate după încheierea războiului. De aceea el se decide să colaboreze cu adversarii săi politici, pentru a învinge dușmanul pe fronturile războiului. În acest scop el contează pe acei activiști politici, care, după părerea sa, ar fi putut contribui la instaurarea unei dictaturi în țară. Din aceste considerente, Purișkevici participă la ședințele dumei, în august 1917.

O perioadă de timp, a fost „încântat” de A.F.Kerenski , era dispus „să-i ierte trecutul revoluționar criminal” în cazul în care acesta ar fi reușit să instaureze dictatura în țară. În

septembrie 1917, când Rusia a fost proclamată oficial republică, Purișkevici formează în baza „Uniunii Arhanghelului Mihail”, recent dizolvate, o nouă organizație monarhistă. Aceasta fiind declarată ilegală, Purișkevici este nevoit să activeze în mod clandestin. El propune o tactică opusă celei practicate înainte de război, dar care era în esență o continuare a liniei promovate în perioada interbelică și expusă în public, în noiembrie 1916. El pleda pentru crearea unui bloc al forțelor politice, care ar fi avut drept scop instaurarea dictaturii burgheze. Conform spuselor membrilor organizației, el enunță ideea că pentru moment era inutil să se pledeze pentru reinstaurarea monarhiei... De aceea era necesară mobilizarea tuturor eforturilor forțelor politice pentru lupta cu anarhia din țară. El insista asupra alianței cu cadeții, cu eserii de dreapta, demonstrând că fără Boris Savinkov și organizațiile sale monarhistice nu vor putea face nimic.⁵²

Revoluția din Octombrie a fost concepută de către Purișkevici ca o posibilitate de reinstaurare a regimului monarhic. El insista asupra organizării imediate a răscoalei armate în Petrograd, până când sovietele nu și-au consolidat pozițiile, iar guvernul lui Kerenski n-a cedat puterea definitiv.

Organizația monarhistă a lui Purișkevici se pregătea activ de răscoală. Se procura armament, se pregătea asasinarea lui Lenin și Troțki. S-a făcut încercarea de a stabili legături cu atamanul Kaledin. „Trebuie să pornim din Smolnâi, spunea Purișkevici, iar apoi să trecem prin toate cazarmele și fabricile, împușcând soldați și muncitori în masă.”⁵³

Purișkevici afirma, că din organizația lui făceau parte 2000 de ofițeri și iuncheri, care se aflau în Petrograd și vreo 7000 de militari pe front, toți fiind grupați câte 5 și strict conspirați. Este evident că cifra e mult prea exagerată, manieră proprie „Sutelor negre”. În realitate, Purișkevici conducea vre-o 20-30 de iuncheri și ofițeri inferiori, care nu aveau nici o închipuire despre conspirație. N-a trecut nici o lună după lovitura de stat bolșevică și organizația monarhistă a lui Purișkevici a fost descoperită, iar membrii săi arestați.

Se spune că Purișkevici a fost unul din primii deținuți politici ai noului regim. În timpul procesului el afirma că nu recunoaște puterea sovietică, deoarece ea n-a fost legalizată de către Adunarea Constituantă. Pe pereții celulei din cetatea Petropavlovsk el a încrustat în piatră poezii cu caracter agitator, ultima strofă a căroră se termina cu cuvintele „Țarul va fi iarăși cu noi.” Se spune că procesul asupra lui Purișkevici și adepților săi aproape că n-a avut analogii în analele justiției sovietice.

Aceasta a fost o perioadă scurtă între lovitura de stat și începutul terorii roșii. Noua putere tindea să demonstreze deosebirea dintre ea și țarism cu ajutorul aparatului de constrângere.

Tribunalul revoluționar din Petrograd l-a judecat pe Purișkevici, cu respectarea tuturor garanțiilor de drept. Procesul a fost deschis, inculpatul a fost apărat de „corifeii avocaturii ruse N. S. Taganțev și O. O. Gruzemberg, vechi adversari ai „Sutelor negre”, care s-au angajat să apere organizația antibolșevică numai din considerente principiale. Sentința emisă la 3 ianuarie 1918 pentru Purișkevici a fost foarte blândă; el a fost condamnat la munca de corecție pentru o perioadă de un an și 3 ani covențional. Condamnatului i s-a promis libertatea în schimbul refuzului de a lupta împotriva noului regim. El respinge propunerea, dar totuna este amnistiat către sărbătoarea de 1 mai. Puterea sovietică l-a eliberat pe Purișkevici considerând că s-a corectat. Însă el nu s-a schimbat de loc, rămânând fidel convingerilor sale. De pe paginile gazetei „Новая жизнь”, el menționa: „Am rămas același ca și mai înainte și nu m-am schimbat nici măcar cu o iotă”.

În scurt timp el pleacă în Kiev, pentru a stabili legături cu hatmanul Skoropadski. Ca promotor al politicii proruse, Purișkevici privea cu uimire și cu indignare la Ucraina

independentă, susținută de armatele germane. Dar el prefera să-l susțină pe hatman, decât pe bolșevici. Purișkevici participă la ședințele membrilor dumei de stat de toate legislaturile și ale membrilor Consiliului de Stat. El a fost ales în cadrul Biroului împreună cu P. N. Miliukov și cu alți liberali pe care-i ura.

După înfrângerea hatmanului, pleacă în Caucaz, înrolându-se în armata lui Denikin. În Rostov-pe-Don editează revista „Blagovest”. În februarie 1920 se îmbolnăvește de tifos și moare subit în Novorosiisk.

Purișkevici a apărut în scena politică a Rusiei în ajunul marilor transformări, când soarta imperiului se afla la răspântie. În perioada, când se conturează tot mai evident două tendințe, contrar opuse și ostile între ele: tendința transformărilor, ceea ce presupunea dezvoltarea țării pe calea burghezo-democratică, și tendința „stabilității”, având ca scop păstrarea autocrației.

Purișkevici dă preferință celei de-a doua tendințe, devenind, astfel, unul din exponenții și promotorii valorilor muribunde ale societății vechi ruse.

Întreaga activitate social-politică a lui Purișkevici a fost axată pe ideile monarhiste, pe care le-a promovat consecvent. Poziția social-politică a lui Purișkevici în contextul evoluției istorice constituie un exemplu crestomatic cu privire la complexitatea valorilor și confruntarea purtătorilor acestora în dezvoltarea socială.

NOTE

- ¹ С. Д. Урусов, *Очерки прошлого, V.1, Записки губернатора. Кишинев 1903-1904.* М., 1907, р.144-145.
- ² *Политическая история России в партиях и лицах.* М., 1993, р. 320.
- ³ В.В.Шульгин, *Годы. Дни. 1920,* М., 1990, р.51.
- ⁴ ANRM, fond. 88, inv. 2, dosar 196, f.18.; С. Д.Урусов, *Очерки прошлого, V.1, Записки губернатора. Кишинев 1903-1904,* М., 1907, р.144-145.
- ⁵ *Обзор Бессарабской губернии за 1899 год. Приложение к всеподданнейшему отчету Бессарабского Губернатора,* Кишинэу, 1900, р. 21.
- ⁶ *Политическая история России в партиях и лицах,* М., 1993, р.321.
- ⁷ С. А. Степанов, *Черная сотня в России, 1905-1914 гг.,* М., 1992, р. 91.
- ⁸ *Ibidem,* р. 87-88.
- ⁹ Р. Ш. Ганелин, *Царизм и черносотенство, Материалы международной конференции по проблемам защиты от посягательств на национальное равноправие и ответственности за разжигание межнациональной розни,* Санкт-Петербург, 1992.
- ¹⁰ С. А. Степанов, *Идеология черносотенных союзов и организаций в книге В. В. Комина История помещичьих, буржуазных и мелкобуржуазных партий в России,* Калинин, 1970, р.177-178; С. А. Степанов, *Черная сотня в России /1905-1914 гг. /,* М., 1992, р.100.
- ¹¹ С. А. Степанов, *Черная сотня в России / 1905- 1914гг./,* М., 1992, р.237.
- ¹² П. Н. Миллюков, *Воспоминания,* М., 1991, р. 242.
- ¹³ В. Острецов, *Черная сотня и красная сотня,* М., 1991, р.28.
- ¹⁴ П. Н. Миллюков, *Воспоминания,* М., 1991, р.277.
- ¹⁵ *Ibidem,* р.277.
- ¹⁶ Leon Donici, *Revoluția rusă,* Chișinău, 1992, р. 26.
- ¹⁷ *Ibidem,* р. 25.
- ¹⁸ *Ibidem,* р. 25.
- ¹⁹ ЦГАОР СССР, fond 102, inv.265, dosar 184., f. 97.
- ²⁰ *Гос. Дума, ст. от., 3 созыв., сессия 2, заседание 25, 3.12.1908.*
- ²¹ *Полное собрание речей гг. Депутатов Государственной Думы I и II созыва.* СПб., 1908, р. 560-563.
- ²² *Ibidem.*
- ²³ ЦГАОР СССР, fond102., inv. 265., dosar 183., f.32.
- ²⁴ *Русское знамя,* 29. IV. 1907.
- ²⁵ П.Н. Миллюков, *op. cit.,* р.280
- ²⁶ *Ibidem.*

- ²⁷ *Ibidem*, p.331.
- ²⁸ С. А. Степанов, *op. cit.*, p.142.
- ²⁹ Leon Donici, *op. cit.*, p. 25.
- ³⁰ Л. М. Спирин, *Крушение помещичьих и буржуазных партии в России*, М., 1977, p.185.
- ³¹ *Полное собрание речей гг. Депутатов Государственной Думы I и II созыва* СПб., 1908, p. 471.
- ³² *Политическая история России в партиях и лицах*. М., 1993, p. 327.
- ³³ *Гос. Дума., ст. от. 3 созыв., сессия 2, заседание 25., 3.12.1908, стб. 2126.*
- ³⁴ В.Острецов, *Черная сотня и красная сотня*, М., 1991, p.38.
- ³⁵ *Русское знамя*, 1913, 9 august.
- ³⁶ *Гос. Дума., ст. от., сессия 3, ч.4, стб.1982, 2237, 2363, 2582.*
- ³⁷ А. Я. Аврех, *Царизм и третьеиюньская система*, М., 1966, p. 88.
- ³⁸ *Гос. Дума., ст.от., 3 созыв, сессия 3, заседание 118, 24.05.1910 г.,стб.2235,2238.*
- ³⁹ *Ibidem*.
- ⁴⁰ *Ibidem*.
- ⁴¹ *Школьная подготовка II русской революции., Спб.,1913, стр. VII; Гос. Дума., ст. от. 3 созыв, сессия 3, заседание 61,63,70, 3.III,5.III,12.III.1910.*
- ⁴² Л. М. Спирин, *op. cit.*, p.160.
- ⁴³ В. С. Дякин, *Самодержавие, буржуазия и дворянство 1907-1911гг., Л.,1978, p.195; Труды VII съезда дворянских обществ*, СПб., 1911, p.60, 73, 133, 143, 144, 397, 398.
- ⁴⁴ А. Moraru, *Istoria românilor. Basarabia și Transnistria 1812-1993*, Chișinău, 1995, p.86-87.
- ⁴⁵ P. Cazacu, *Moldova dintre Prut și Nistru 1812-1918*, Iași, 1991, p. 152.
- ⁴⁶ В. А. Маклаков, *Вторая государственная Дума*, М., 1936, p.194.
- ⁴⁷ Leon Donici, *op. cit.*, Chișinău, 1992, p.27.
- ⁴⁸ Г. З. Иоффе, *Великий Октябрь и эпилог царизма*, М., 1987, p.199.
- ⁴⁹ *Политическая история России в партиях и лицах*, М.,1993, p. 335.
- ⁵⁰ В. М. Пуришкевич, *Дневник. Как я убил Распутина*, М.,1990, p. 57 .
- ⁵¹ В. В. Шульгин, *op. cit.*, p. 415-417.
- ⁵² *Красный архив*, М., 1928. V.1., p.179.
- ⁵³ *Ibidem*, p.170-183; Л. М. Спирин, *op. cit.*, p.281.

Summary

Vladimir Purishkevich (1870-1920) natives of Bessarabia, the founder of the monarchistic organizations: "the Union of Russian people" and Michael Arhangela's Union, the deputy of 2-nd, 3-rd, 4-th State Duma, the organizer of murder of Grigory Rasputin (1916). The defender of autocracy in 1917 has organized the underground organizations for restoration of a monarchy. In 1918 it is sentenced by the revolutionary tribunal to 4-th years of compulsory public works. In April, 1918 has been amnestied. Has died in 1920 from a typhus, remaining devoted ideas of monarchism.

RECENZII

DOCUMENTE PRIVITOARE LA ISTORIA ORAȘULUI IAȘI,

vol. VI. "Acte interne" (1756-1770),

editate de Ioan Caproșu, Editura „Dosoftei”, Iași, 2004

Volumul VI din colecția de documente privitoare la istoria orașului Iași vine să întregască ambițiosul proiect al profesorului ieșean Ioan Caproșu de editare a unui corpus de documente referitoare la istoria capitalei Țării Moldovei. Acest volum cuprinde un număr de 881 de acte interne din anii 1756 și 1770, care se păstrează în fondurile arhivistice din țară și din afara ei, în unele colecții particulare, precum și din publicațiile anterioare de documente privind vatra, hotarul și teritoriul fostului ocol domnesc al târgului medieval.

Din totalul documentelor incluse în acest volum, numărul actelor reeditate este relativ mic, în schimb este considerabil cel al actelor care se păstrează în arhivele mănăstirilor de la Muntele Athos, cărora le-au fost închinat câteva lăcașuri de cult din Iași. Datorită investigațiilor sistematice ale lui Florin Marinescu de la Centrul de Cercetări Neogrecești din Atena, au văzut lumina tiparului deja câteva cataloage de documente, ce interesează în mod deosebit pe cercetătorii, care se ocupă de istoria vechii capitale a Moldovei. În primul rând, este vorba de actele mănăstirilor Xiropotam și Protaton. Prin bunăvoința lui Florin Marinescu în acest volum au fost cuprinse toate actele privitoare la istoria orașului Iași din arhivele celor două mănăstiri. Nu au fost incluse materialele documentare ce se păstrează la alte mănăstiri athonite, care se află în curs de investigare sau catalogare (de exemplu, cele din imensul fond documentar de la Vatoped). Editorul volumului subliniază faptul că „precaritatea instrumentarului arhivistic publicat pentru această perioadă istorică va continua să determine, în general, regretabile omisiuni din orice colecție românească de izvoare spre paguba cercetării istorice”.

Din punctul de vedere al criteriilor de editare a documentelor, acestea sunt similare celor din volumele precedente. Indicele de nume și indicile de materii au fost întocmiți de Mihai-Cristian Amărieuței.

Materialul cuprins în acest volum are o importanță deosebită nu numai pentru studiul istoriei capitalei Moldovei sau al țării, documentele privind raporturile de schimb, circulația mărfurilor, schimburile culturale sunt importante și pentru cunoașterea spațiului sud-est european.

Volumul conține și acte referitoare la diferitele dregătorii, care existau la acea vreme în Țara Moldovei, felul de exercitare a lor, obligațiunile deținătorilor. Multe materiale se referă la aparatul funcțional al statului, la sistemul de colectare a birului, de asemenea și la viața religioasă. Informațiile despre instituția mitropoliei, diferite biserici și mănăstiri din or. Iași, precum și din alte localități permit a concluziona cum au funcționat instituțiile religioase în Țara Moldovei în acea perioadă. Actele privitoare la viața culturală reflectă și viața religioasă. Unele acte informează despre cărțile religioase românești și grecești, aduse din Țara Românească, o parte din cărți fiind destinate școlilor.

Vechea capitală moldovenească era un centru cosmopolit. Documentele incluse în volum prezintă informații cu privire la Biserica Armenească și armeni, Biserica Catolică și catolici, comunitatea evreiască (jidovi), polonezi (leși), unguri ș.a. Din documente aflăm în afară de informații despre vânzarea-cumpărarea pământului și informații despre banii care circulau la acea vreme în Moldova: aspri, galbeni, groși, lei, lețcaie, oboli, orti, parale, potronici, ughi, zloți, meșteșugurile practicate, de exemplu, de ciubotar, blănar, cojocar, ceasornicar ș.a.

ocupațiile de bucătar, băcan, cârciumar, ceasornicari ș.a., activitățile cămătărești, împrumuturi bănești cu dobândă etc.

Incontestabil, acest volum aduce o nouă contribuție la cunoașterea trecutului nostru istoric. Îl felicităm pe profesorul Ioan Caproșu cu această nouă realizare și, îi dorim noi realizări științifice, fiind în așteptarea celorlalte volume din colecția de *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, care în prezent se află în faza definitivării.

Valentin Constantinov

O LUCRARE ENCICLOPEDICĂ DESPRE DOMNII ȚĂRII MOLDOVEI

Sub egida Institutului de Istorie al A.Ș.M. a ieșit recent de sub tipar un volum consacrat personalităților politice de primă însemnătate în istoria principatului românesc est-carpatic, intitulat *Domnii Țării Moldovei. Studii*. Volumul are și un sugestiv subtitlu – *Galeria voievozilor*. Lucrarea, apărută la Editura „Civitas”, cu sprijinul Consiliului Suprem pentru Știință și Dezvoltare Tehnologică al A.Ș.M. și al Fundației Soros din Republica Moldova, este elaborată de un colectiv de autori chișinăueni, din care fac parte istorici consacrați, dar și istorici tineri, coordonatorul și editorul ei fiind reputatul istoric Demir Dragnev. Este destinată unui public larg de cititori: cercetătorilor științifici, profesorilor, elevilor, precum și tuturor celor interesați de cunoașterea istoriei Țării Moldovei, în special, a vieții și activității domnilor din acest voievodat.

Volumul se deschide cu o *Notă asupra lucrării*, semnată de D. Dragnev, din care desprindem necesitatea scrierii lui. Având drept bază științifică realizările istoriografiei naționale și propriile investigații, autorii și-au propus să realizeze o serie de studii cu caracter de sinteză, care să însumeze istoriile tuturor domnilor moldoveni, de la legendarul Dragoș Vodă și până la Alexandru Ioan Cuza. Se menționează că „Importanța acestor domnii în istoria Țării Moldovei este diferită: unii au domnit un timp foarte restrâns, iar alții zeci de ani, unii au rămas veșnic în memoria poporului prin faptele lor mărețe, iar alții au fost uitați sau chiar condamnați pentru comportamente considerate nedemne. Dar toți împreună reprezintă o realitate istorică, care trebuie cunoscută, apreciată obiectiv”.

Cititorul este informat că schițele biografice ale domnilor au fost aranjate în mod cronologic, pe perioade istorice distincte, asupra fiecărei din ele existând câte un studiu introductiv. În cuprinsul lucrării, nu toate domniile ocupă spațiu egal, mărimea textelor fiind determinată de importanța domniei respective și de complexitatea problemelor pe care le ridică în fața istoricilor.

Se justifică apoi necesitatea familiarizării cititorilor cu lista cronologică a domnilor Țării Moldovei, alcătuită de curând de renumitul istoric Constantin Rezachevici, anexată la sfârșitul volumului, cronologia domnilor de până la Alexandru cel Bun fiind diferită de cea propusă în volumul de față de prof. Pavel Parasca. Se menționează, de asemenea, sursele din care provin portretele de epocă ale principilor moldoveni incluse în volum, imaginile respective fiind selectate de istoricul Mihai Aduge.

Nota introductivă este urmată de studiul *Etapele constituirii statului medieval și evoluția instituției domniei în Țara Moldovei*, purtând semnătura coordonatorului volumului, care evaluează critic ultimele realizări ale istoriografiei românești privind problema apariției și evoluției formațiunilor politice în teritoriul est-carpatic în evul mediu, în atenția sa fiind și problema constituirii instituțiilor politice o dată cu apariția statului de sine stătător. Studiul este instructiv prin abordarea și analiza acestor două probleme, reușindu-se fixarea cadrului istoric general în care au evoluat domniile moldovenești.

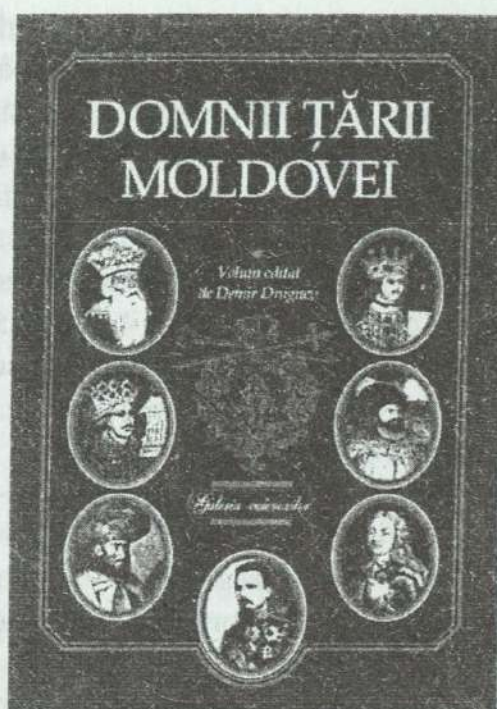
În capitolul *Voievozii și domnii Moldovei din perioada constituirii și afirmării statului medieval* Pavel Parasca tratează istoria primelor domnii din principatul carpato-nistean. După cum se știe, acest subiect este unul dintre cele mai dificile pentru medievști, cauza principală fiind insuficiența surselor documentare. Multe aspecte legate de cronologia și activitatea primilor voievozi de la est de Carpați până în prezent rămân controversate, contradictorii sau neelucidate, și aceasta în ciuda faptului că istorici de marcă, precum sunt A.D.Xenopol, Dimitrie Onciul, Nicolae Iorga, P.P.Panaitescu, Constantin C.Giurescu, Constantin Cihodaru, Aurelian Sacerdoțeanu, Nicolae Grigoraș, Ștefan S.Gorovei, Leon Șimanschi, Șerban Papacostea, Constantin Rezachevici, Victor Spinei ș.a. au examinat aceste subiecte în lucrări de sinteză sau speciale. Pavel Parasca, la rândul său, întreprinde o cercetare aprofundată a primelor domnii din istoria

Moldovei, exegeza sa întemeindu-se pe interpretarea proprie a izvoarelor istorice. Autorul se preocupă de personalitățile voievozilor Dragoș, Petru I Mușatinul, Roman I, Ștefan I, Iuga (Ologul), Alexandru cel Bun, dar și de unele personalități contestate în funcția de voievozi, cum sunt Iuri (Iurg) Koriatovici, Costea (Constantin) Voievod, Giurgiu Voievod, succesiunea cronologică a acestor domnii, propusă de P. Parasca, fiind deosebită de celelalte cronologii ale domnilor din secolul al XIV-lea, cunoscute istoricilor.

Consemnăm aici această variantă, cu precizarea că o dată cu depistarea unor noi surse documentare cronologia dată va putea fi precizată sau rectificată. Așadar, debutul domniei lui Dragoș este plasat spre mijlocul deceniului 9 al secolului al XIII-lea, după care ar fi domnit voievozi neidentificați, urmați de Sas, mort pe la 1349. Lista continuă cu Balc, care și-ar fi exercitat domnia în intervalul 1349 - 1359, apoi cu Bogdan I, aflat la domnie până în 1365, Lațcu, care domnește 8 ani, până la 1373. Ar fi urmat un interregnum între 1373 și 1375, scaunul voievodal fiind apoi ocupat de Petru I Mușatinul, între 1375 - 1391, decembrie, de Ștefan I, concomitent cu Roman I, între 1392 - 1395 și independent în perioada 1395 - 1399. Ultimii voievozi din acel secol fiind Iuga, în domnie concomitent cu Alexandru cel Bun în perioada 1399, aprilie 23-1400, iunie, și Alexandru cel Bun, care domnește efectiv din 29 iunie 1400 până la 1432, ianuarie 1.

Al doilea capitol al lucrării, *Domnii Moldovei din perioada crizei politice (1432-1457)*, îi are drept coautori pe cunoscuții istorici Lilia Zabolotnâi și Valentin Constantinov, *Caracteristica generală a perioadei* aparținând lui D. Dragnev. Autorii delimitează cele trei etape ale perioadei de instabilitate politică internă, instaurate după moartea lui Alexandru cel Bun și prelungită până la întronarea lui Ștefan cel Mare și Sfânt, încadrând în acest interval domniile lui Iliăș (Ilia), Ștefan II, Roman II, Petru II, Alexăndrel (Alexandru II), Bogdan II și Petru Aron. Personalitățile acestor voievozi au fost individualizate sugestiv, schițele lor biografice scoțând în evidență contextul absolut dramatic al evoluției principatului moldovenesc în această perioadă, când era pusă în pericol însăși existența statală a Țării Moldovei.

Următorul capitol al cărții, al treilea, este consacrat *Domniei lui Ștefan cel Mare și Sfânt și a urmașilor săi*, cronologic încheindu-se cu perioada deținerii tronului de Ștefan Răzvan (1595, aprilie 26 - august 22). *Caracteristica generală a epocii* este scrisă de D. Dragnev împreună cu E. Dragnev, iar autorii eseurilor sunt recunoscuții istorici medievști Gh. Gonța, Ion Chirtoagă, D. Dragnev și tânărul, dar promițătorul cercetător Eugen Cernenchi.

De la apogeul medieval atins de Țara Moldovei în îndelungata domnie a Marelui Ștefan, supranumit Sfânt de posteritate, și până la instaurarea dinastiei Movileștilor, statul moldovenesc a parcurs o perioadă complexă. Ea este caracterizată, inițial, de eforturile de menținere a moștenirii ștefaniene, datorate lui Bogdan III (1504-1517), Ștefan cel Tânăr (1517-1527) și Petru Rareș în prima sa domnie (1527-1538), eforturi contracarate în deceniile următoare de forțe externe care afectează capacitatea de rezistență a Moldovei. Suzeranitatea otomană asupra statului, inițial formală, devine efectivă, o dată cu sfârșitul tragic al lui Ioan Vodă, înfrânt de otomani în bătălia de la lacul Cahul (14 iunie 1574).

Domniile din ultimul sfert al secolului al XVI-lea, în pofida unor măsuri luate în vederea întăririi organizării interne și externe a țării, n-au putut împiedica accentuarea dominației otomane, ce devine tot mai pregnantă.

Domniile secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea este denumirea capitolului IV al lucrării și începe, ca și cele precedente, cu *Caracteristica generală a epocii*, semnată de D.Dragnev și E.Dragnev. De la urcarea în scaunul țării a lui Ieremia Movilă (1595, august 25) și terminând cu domnia lui Dimitrie Cantemir, voievozii care au ocupat scaunul țării în acest răstimp ilustrează așa-numita epocă a familiilor domnești diferite. Ea coincide, pe plan cultural, cu primele tendințe de modernizare a Țărilor Române, fenomenul fiind în concordanță cu evoluțiile înregistrate în Europa Occidentală, iar pe plan politic remarcăm eforturile, uneori conjugate, ale domnilor și boierilor de menținere a statutului de autonomie al țării și de orientare spre marile puteri europene în scopul redobândirii independenței.

Eseurile biografice ale celor 30 de domnii, care s-au succedat în acel veac, sunt scrise de istorici meritoși, precum Ion Eremia, Andrei Eșanu, Pavel Cocârlă, Eduard Baidaus. Ghenadie Bodeanu și Tudor Ciobanu, doi cercetători tineri și cu perspective favorabile, alături de Eugen Cernenchi, sunt și ei autori ai unor eseuri din acest capitol.

Domniile fanariote (1711-1821) sunt cuprinse în capitolul următor al lucrării, introducerea cu care ne-am obișnuit, precum și unele eseuri, purtând semnătura lui D. Dragnev. Alte fresce biografice ale celor 24 de domni din această perioadă aparțin lui P.Cocârlă, I. Chirtoacă, T.Ciobanu, prodigiosului cercetător Vlad Mischevca și regretatului istoric Vladimir Tcaci.

Regimul politic fanariot a șubrezit statutul de autonomie al Moldovei față de Poarta Otomană, evoluția acestui regim însemnând și o limitare a suveranității politice interne. Lecturarea biografiilor domnilor fanarioți descoperă însă și o altă fațetă a acestei perioade, cea a modernizării continue a societății moldovenești și a consolidării conștiinței naționale românești.

În ultimul capitol al cărții sunt examinate *Domniile naționale (1822-1866)*, exegeză întreprinsă de laboriosul istoric Ion Varta. O descriere generală a epocii, urmată de analiza domniilor lui Ioan Sandu Sturdza, Mihail Sturdza, Grigore Alexandru Ghica și Alexandru Ioan Cuza, constituie substanța acestui demers. Reinstaurarea domniilor pământene ca urmare a suprimării regimului fanariot în urma revoluției de la 1821, contextele intern și extern ale acestei perioade de importanță majoră în istoria modernă a Moldovei sunt problemele principale tratate de autor. Momentul culminant îl constituie anularea protectoratului rusesc asupra Moldovei și Țării Românești, în schimbul garanțiilor colective ale marilor puteri europene în condițiile păstrării dreptului de suzeranitate al Porții. Realizarea excepțională va fi, desigur, săvârșirea unirii Moldovei cu Țara Românească prin dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza pe ambele tronuri ale celor două principate, la 24 ianuarie 1859.

Ultimul studiu inserat în lucrare aparține istoricului Emil Dragnev, care abordează în mod critic un subiect amintit deja în aceste rânduri – *Cronologia domnilor Țării Moldovei*. Autorul face o trecere în revistă a variantelor de succesiune a domnilor din secolul al XIV-lea, publicate până în prezent, precizând că aceste eforturi istoriografice contribuie la reconstituirea cu mai mare exactitate a instituției domniei în prima etapă de existență a statului moldovenesc. Se apreciază, de altfel, că prin publicarea recentă de către cercetătoarea Valentina Pelin a unui

valoros studiu despre pomelnicul de la Voroneț, studierea cronologiei primelor domnii moldovenești capătă perspective noi.

Știința istorică s-a îmbogățit, neîndoielnic, cu o carte pe cât de utilă, pe atât de interesantă. Lucrarea prezentată constituie un mijloc excelent pentru cunoașterea domniilor din Țara Moldovei, de la întemeierea sa și până la unirea cu Țara Românească. Publicarea acestui volum ne îndreptățește să sperăm că prin contribuția istoricilor chișinăueni se vor putea elabora și alte lucrări cu caracter enciclopedic, într-o manieră la fel de pertinentă.

Sergiu Tabuncic

**VICTOR ȚVIRCUN, VIAȚA ȘI ACTIVITATEA CONTELUI
TOMA CANTACUZINO,**

Editura „Univers Pedagogic”, Chișinău, 2005, 160p.

Recent la Chișinău a apărut un studiu bilingv *Viața și activitatea contelui Toma Cantacuzino* (în limbile română și rusă), elaborat de reputatul istoric Victor Țvircun. Volumul reprezintă o importantă apariție istoriografică de o indiscutabilă valoare științifică, fiind consacrat problemei genealogice mai puțin abordate de către istorici, și anume vieții vestitului conte Toma Cantacuzino din neamul Cantacuzino, „urmașii ultimilor împărați bizantini” (p.5). Ediția încununează eforturile autorului de mai mulți ani și este bazată pe un bogat material documentar depistat în diverse biblioteci și arhive din Rusia (fondul „Petru cel Mare” al Arhivei de Stat a Actelor Vechi din Rusia, fondul „A.D.Menșikov” al Secției Arhivei Institutului de Istorie al A.Ș.R. din Sankt-Petersburg, fondul „F.M.Apraxin” al Arhivei Flotei Militare - Maritime a Rusiei).

Lucrarea este structurată în câteva părți. În *Cuvânt înainte* autorul arată scopul principal al volumului, prezintă un scurt istoric al cercetării documentelor depistate și o descriere sintetică a fondurilor și colecțiilor de documente exploatare.

În prima parte a lucrării, intitulată *Crâmpete din viața și activitatea contelui Toma Cantacuzino*, este evidențiată, cu profunde și detaliate precizări, cele mai importante momente biografice din viața contelui, sunt aduse noi completări privind activitatea politică și diplomatică a contelui, un deosebit interes prezintă informația despre relațiile lui Toma Cantacuzino cu Dimitrie Cantemir și cu împăratul rus Petru cel Mare. Pentru merite marcante „Împăratul i-a acordat lui Toma Cantacuzino titlurile de conte și cneaz, l-a numit general, l-a numit șeful regimentului de draguni din Tambov și i-a dăruit portretul său acoperit cu diamante...I-a poruncit să apere frontiera de sud de incursiunile tătarilor și l-a numit comandantul cetății Sf. Ana de pe Don” (p.60).

O atenție deosebită în acest capitol autorul acordă diverselor aspecte politice și sociale ale epocii, descriind amănunțit planurile și acțiunile militare și diplomatice ale Imperiului Rus în Moldova și Valahia, mișcarea de eliberare a populației ortodoxe din Imperiul Otoman, pregătirile pentru război antiotoman, consecințele expediției din 1711.

În partea a doua a lucrării *Adnotări* sunt prezentate 83 de documente depistate de autor și tipărite pentru prima dată. Majoritatea acestora sunt comentate, se indică sursele și fondurile respective folosite. Valoarea acestor documente este deosebită, deoarece ele reflectă nu numai viața și activitatea contelui Toma Cantacuzino, dar și fapte, evenimente istorice din epoca cercetată. Prin editarea documentelor autorul oferă posibilitate specialiștilor interesați să compare și să analizeze anumite evenimente istorice.

Ultima parte, denumită *Documente și imagini*, conține ilustrații (portretul de gratificație al lui Petru I, cu care a fost decorat Toma Cantacuzino, stema dinastiei Cantacuzino, manuscrisul scrisorii lui Toma Cantacuzino către hatmanul I.I.Skoropadski din 24 aprilie 1716).

În încheiere subliniem valoarea materialelor publicate și faptul că monografia *Viața și activitatea contelui Toma Cantacuzino* se va bucura de un interes sporit al istoricilor. Cartea este scrisă într-un stil accesibil, bine documentată, ilustrată și prezentată într-o elegantă ținută grafică, invitând la lectură atât pe istorici, cât și publicul larg, interesat de problemele istoriei. Sperăm că ea va fi urmată de altele, dorindu-i autorului noi succese editoriale.

Lilia Zabolotnâi

**DANIEL HRENCIUC, ROMÂNIA ȘI POLONIA – 1932-1939.
 RELAȚII POLITICE ȘI DIPLOMATICE,
 Academia Română, Filiala Iași, Centrul de Istorie și Civilizație Europeană,
 Editura Universității Suceava, Suceava, 2005, 268p.**

Monografia lui Daniel Hrenciuc *România și Polonia – 1932-1939. Relații politice și diplomatice*, apărută de curând, este realizată la un înalt nivel științific, în baza unui material documentar bogat și completează un gol istoriografic. Ediția încununează eforturile autorului de mai mulți ani, fiind unul din cele mai reușite volume (vol. 109) din colecția *Români în istoria universală*, oferind cititorului informații valoroase din istoria diplomației europene.

Din punctul de vedere al configurației, volumul este structurat în IX părți, cuprinzând capitole și subcapitole. Este o lucrare istoriografică modernă, care include rezumate în limbile engleză și polonă, bibliografie, index de nume proprii, surse de internet. La elaborarea monografiei au fost folosite documente editate, dar și inedite. Investigațiile complexe acoperă toate problemele abordate, în limitele cronologice care până în prezent nu au fost profund cercetate în istoriografie europeană. Studiul nu are pereche sub aspectul valorii informației și al modului de abordare a subiectelor.

Introducerea este succedată de o descriere concisă a scopului monografiei: „*lucrarea analizează complexitatea relațiilor dintre Regatul României Mari și Republica a II-a Polonă în intervalul temporal 1932-1939, reflectând strategiile, mutațiile, orientările, discontinuitățile și tensiunile politico-diplomatice intervenite în raporturile bilaterale româno-polone corespunzătoare evoluțiilor contextului general european*” (p.5).

Istoria relațiilor româno-polone este prezentată în ordin cronologic. Capitolul I este intitulat *Scurte considerații asupra raporturilor dintre România și Polonia (1919-1931)*. Capitolul II – *România, Polonia și rivalitatea Nicolae Titulescu versus Józef Beck (1932-1936)* – conține 7 subcapitole, în care sunt cercetate poziția României și cea a Poloniei față de Uniunea Sovietică, relațiile diplomatice dintre România și Polonia în anii respectivi, Tratatul de neagresiune germano-polonez (26 ianuarie 1936) și politica externă a României, expuse cauzele demiterii lui Nicolae Titulescu (29 august 1936), evidențiată revigorarea alianței româno-polone și aspectele politicii

interne poloneze; Capitolul III – 25 iunie-1 iulie 1937: Carol al II-lea vizitează Polonia; Capitolul IV – 1938. Criza cehoslovacă în contextul relațiilor româno-polone; Capitolul V – Demersuri politico-diplomatice pentru extinderea caracterului erga omnes al alianței româno-polone; Capitolul VI – România, Polonia și consecințele pactului Ribbentrop - Molotov (23 august 1939). La acest capitol este arătat efectul negativ ale Pactului Molotov - Ribbentrop asupra destinului României, în special al Poloniei, al celorlalte state din Europa Centrală și Răsăriteană); Capitolul VII – România, Polonia și izbucnirea celui de-al doilea Război Mondial (În cele 7 subcapitole sunt studiate problemele privind începutul celui de-al II Război Mondial, atacarea Poloniei la 1 septembrie 1939, rezistența poloneză de la Westerplatte, politica țărilor occidentale, anume a Franței și Marii Britanii, este indicată reacția României față de atacarea Poloniei, Consiliului de Coroană din 6 septembrie 1939 și explicat sensul neutralității României); Capitolul VIII – Drama Poloniei și sprijinul României – include 4 subcapitole, în care sunt descrise situația tragică a Poloniei și refugierea demnitarilor, diplomaților, militarilor și civililor polonezi în România; este abordată problema păstrării tezaurului Băncii Naționale a Poloniei (51 lăzi cu aur sau 2 378 104 kg), care a fost depus la Banca Națională a României la 10 octombrie 1939 și a fost restituit guvernului polonez la 17 septembrie 1947, de asemenea este caracterizată situația politică în regiune, sunt indicate consecințele tragice ale ocupației Poloniei, drept exemplu fiind adus cazul de la Katyni de lângă Smolensk, unde au fost executați la 9 aprilie 1940 aproximativ 27000 de polonezi (ofițeri, medici, profesori, funcționari ș.a.) și îngropați într-o uriașă groapă de către sovietici; Capitolul IX – Destinul polonezilor bucovineni în perioada interbelică – conține 6 subcapitole și abordează probleme mai puțin studiate – situația minorității polonezilor bucovineni, legislația românească interbelică în domeniul protecției drepturilor minorităților, aspecte din activitatea politică a polonezilor bucovineni, datele demografice privind situația etnicilor polonezi din Bucovina. Conform datelor Recensământului general al României din 29 decembrie 1930, numărul polonezilor se ridica la 46 245 (38 265 după limba vorbită), în timp ce sursele din interiorul comunității poloneze, cazul ziarului cernăuțean „Kurier Polski w Rumunii”, apreciau că în Bucovina trăiau aproximativ 60 000 de polonezi, reprezentând cca 6,5% din totalul populației Bucovinei (p.195).

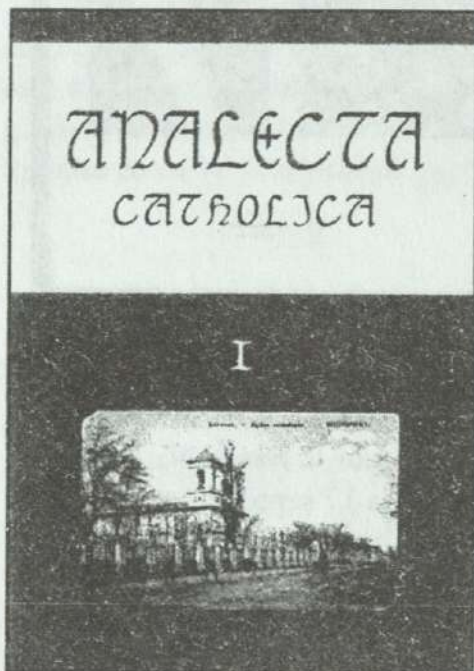
După cum subliniază autorul: „Raporturile dintre Regatul României Mari și Republica a II-a Polonă s-au desfășurat - în contextul derivei Europei Versailles, vizibilă în a doua jumătate a anilor '30, atunci când are loc, pe plan european, ascensiunea forțelor naționaliste, decise să-și rezolve obiectivele teritoriale prin declanșarea unui nou conflict militar...Evoluția Poloniei și a României s-a desfășurat în cadrul geopolitic al Europei Centrale și de Sud-Est, un teritoriu marcat de mișcările specifice unui spațiu multiethnic și de eforturile inerente construirii unui sistem de securitate regională, subsumat preocupării generale ale sistemului securității colective” (p.226).

În fine, trebuie menționat faptul că monografia *România și Polonia – 1932-1939. Relații politice și diplomatice* acoperă o perioadă cronologică de 17 ani foarte complicată în istoria Europei, în general, și, cu siguranță, este o carte care își va obține un loc aparte în istoriografia problemei investigate. Cartea conține date importante și este un rezultat al unor cercetări minuțioase. Cercetările efectuate de tânărul istoric Daniel Hrenciuc, dar deja cunoscut în mediul științific, merită cea mai înaltă apreciere și urări de noi succese editoriale.

REVISTA „ANALECTA CATOLICA”

Recent la Chișinău sub auspiciile Episcopiei Romano-Catolice de Chișinău a apărut număr al revistei „Analecta Catolica”. Într-un scurt, dar elocvent cuvânt înainte, Excelența Sa Anton Coșa, Episcop de Chișinău, subliniază că proiectul realizat vine să reunească eforturile cercetătorilor, studenților, profesorilor, persoanelor ecleziastice în vederea identificării urmelor existenței catolicilor în istoria teritoriului actual al Republicii Moldova (p.9). Primul scop al publicației, după cum menționează Excelența sa, este cercetarea, realizată prin metode specifice într-o manieră profesională (p.9).

Comunicările și documentele sunt divizate în cinci capitole. Primul capitol „Renașterea Bisericii”, cuprinde cele mai importante acte de revigorare a Bisericii Catolice: Decretul Congregației pentru Episcopi privind crearea Administraturii Apostolice de Moldova, Decretul Congregației pentru Episcopi cu privire la numirea parohului de Chișinău, părintelui Anton Coșa, în oficiu de Administrator Apostolic „ad nutrum Sanctae Sedis „de Moldova din 28 octombrie 1993, Decretul Papei Ioan Paul al II-lea cu privire la numirea Monseniorului Anton Coșa Administrator Apostolic „ad nutrum Sanctae Sedis „de Moldova, Episcop titular de Paesto din 30 octombrie 1999, Constituția Papei Ioan Paul al II-lea „Sollicitus de spirituali bono” cu privire la ridicarea Administraturii Apostolice de Moldova la rangul și demnitatea de Episcopie de Chișinău, Decretul Papei Ioan Paul al II-lea cu privire la numirea Episcopului titular de Paesto Anton Coșa în calitate de Episcop de Chișinău din 27 octombrie

2001 și patru scrisori pastorale ale Administratorului Apostolic de Moldova Episcop Anton Coșa(p.13-48).

Urmează *Cronica Bisericii Romano-Catolice în Republica Moldova 1987-2002*, urmărită de consilierul-arhivar al Curiei Eparhiale Chișinău, doamna Nelea Saganova. Autoarea face o scurtă introducere istorică privind apariția unor structuri catolice pe teritoriul actual al Republicii Moldova, menționând, totodată, situația complicată în care s-au aflat catolicii în anii de dominație rusească, când granițele și denumirile eparhiilor catolice erau modificate conform dorințelor suveranilor. Țarii ruși au încercat să influențeze și să umilească catolicii, privându-i de relațiile cu Vaticanul, ducând o politică contradictorie față de Sfântul Prestol : perioadele de rupere a relațiilor diplomatice cu Vaticanul erau urmate de tratative, încheierea concordatelor de refuz etc. În componența R.A.S.S.M. catolicii le-a fost și mai greu, biserica fiind lipsită de proprietate, interzicându-se educația religioasă etc. După cel de-al doilea război mondial, catolicii din R.S.S.M. au împărtășit soarta vitregă a tuturor credincioșilor din U.R.S.S. O dată cu „perestroika” s-a schimbat și situația confesiilor. În continuare foarte detaliat se urmăresc principalele evenimente ale restabilirii și renașterii Bisericii Romano-Catolice în Republica Moldova până în 2003 (p.49- 104).

Cercetătorul Silviu Andrieș -Tabac vine cu două studii privind *Stema Episcopiei Romano-Catolice de Chișinău și Stema Excelenței Sale Mons. Anton Coșa, Episcop Romano-Catolic de Chișinău*. Autorul aduce la cunoștința publicului larg istoria apariției simbolului heraldic pentru eparhie, care, fiind însemnul ei oficial, „reprezintă comunitatea religioasă a credincioșilor catolici din Republica Moldova în fața altor comunități”. Până la apariția variantei finale, trei proiecte au fost abandonate. Asupra concepției finale, aprobate prin Decretul episcopal nr.A-03/02 din 5 septembrie 2002 și prin decizia Comisiei Naționale de Heraldică din 6 septembrie

2002, au lucrat, în afară de istoricul și heraldistul Silviu Andrieș -Tabac, pictorii Veaceslav Racov și Iurie Caminski. După descrierea detaliată a stemei Episcopiei Romano-Catolice de Chișinău, autorul dă o explicație amănunțită tuturor componentelor. (p.105-112) În cel de-al doilea studiu Silviu Andrieș -Tabac prezintă stema Excelenței Sale Mons. Anton Coșa, elaborată în Germania de heraldistul Heinz Dish din Essen-Steele. În afară de descrierea și explicarea semnificației componentelor blazonului, se aduc datele biografice ale Excelenței sale. (p.113-117)

Partea a doua, dedicată Catedralei „Providența Divină”, începe cu cercetarea doamnei Nelea Saganova „Parohia romano-catolică «Providența divină» din Chișinău în prima jumătate a secolului al XIX-lea”. În baza actelor păstrate în fondurile Arhivei Naționale a Republicii Moldova și ale Arhivei orașenești de Stat din Kamenetk-Podolsk și al studiului istoriografiei autoarea conchide că construcțiile edificiului Bisericii Romano-Catolice din Chișinău s-au încheiat în 1843 și nu la 1840. După o introducere în problemă, doamna Saganova analizează specificul dezvoltării parohiei în primii ani de activitate și influența proceselor migraționiste asupra creșterii numărului de enoriași. O atenție aparte se acordă clopotniței și lucrărilor de construcție a bisericii, de asemenea și susținerii materiale din partea enoriașilor. Un rol aparte îi revine preotului-paroh Ignatio Silwestrowicz. Studiul este însoțit de anexe(p.121-158).

Cercetătoarea Eugenia Râbalco propune două articole „*Note cu privire la istoria fondului construit din jurul Bisericii romano-catolice din Chișinău*” și „*Din istoricul cimitirului romano-catolic din Chișinău*”. Biserica romano-catolică „Providența divină”, edificiul școlii poloneze, biserica luterană, școala parohială „Sf. Nicolae” și două case care aparțineau Iuliei Djuminski se aflau în cartierul cuprins în limitele străzilor Maria Cebotari, Columna, Mitropolitul Dosoftei, Sfatul Țării și bulevardul Ștefan cel Mare. Cartierul ca element al arhitecturii orașenești s-a format în secolul al XIX-lea și s-a păstrat intact până în anii '60 ai sec. al XX-lea, reflectând procesele cultural-religioase ale spațiului orașenesc. După închiderea bisericii catolice la începutul anilor '60 ai sec. al XX-lea și începutul construcției școlii, toate clădirile de pe lotul bisericii au fost distruse, de asemenea și aripa de piatră cu cinci apartamente, grădina de trandafiri și livada. Autoarea se oprește asupra conacelor familiei Krupenski, secretarului gubernial Brzozowski și Dzuminski. Articolul este însoțit de planul cartierului din 1945 și de fotografiile ale obiectelor descrise.(p.159-172). Al doilea studiu prezintă soarta tragică a cimitirului romano-catolic de pe strada Valea Trandafirilor 11. Multe monumente ale personalităților s-au pierdut, altele au fost distruse sau mutilate. Autoarea prezintă lista unor pietre funerare păstrate, schema poziției cimitirilor orașenești ale Chișinăului și unele imagini ale monumentelor funerare (p.179-189).

Arhitectura Catedralei „Providența Divină” este subiectul articolului arhitectului Tamara Nesterov. Proiectul catedralei a fost elaborat la Sankt Petersburg, unul din autori fiind Iosif I. Charlemagne, arhitect, artist plastic, profesor de arhitectură la Academia de Arte din Sankt-Petersburg. Arhitectura a fost realizată în spiritul neoclasicismului tardiv. La 15 februarie 1946 clădirea bisericii catolice a fost naționalizată, iar în 1963 parohia romano-catolică a fost desființată. În prezent aspectul bisericii catolice, restituită obștei catolice, se deosebește de cel inițial prin utilizarea unor materiale de construcție mai luxoase, dar și prin intervenții nejustificate, după părerea autoarei. Articolul este însoțit de planul Catedralei romano-catolice și de imagini (p.173-178).

Capitolul „Parohiile ” debutează cu studiul istoricului Lilia Zabolotnâi despre situația catolicilor în orașele din raiale în a doua jumătate a secolului al XVI-ea – mijl. sec. al XVII-lea în viziunea călătorilor străini. În orașele examinate populația catolică era asuprită, interzicându-i-se să locuiască, să-și propage confesiunea, fiind lipsită de contactul cu mediul creștin occidental. În consecință, numărul catolicilor în orașele menționate s-a micșorat considerabil (p. 193-200).

Tamara Nesterov prezintă istoria apariției și arhitectura Catedralei „Sfântul Ierarh Nicolae” din Bălți. Ridicarea acestei biserici ține de istoria obținerii de către moșia Bălțile a statutului de târg. Inițial era predestinată armenilor-catolici, invitați de paharnicul Iordache Panaite (p.201-208).

În baza inventarului din 1862, alcătuit de preotul- paroh Ioan Matusiewicz, Nelea Saganova relatează despre Biserica parohială romano-catolică „Sfântul Iosif” din Râbnia (p.209-220).

Cercetătorul Ruslan Șevenco descrie situația bisericii romano-catolice în R.A.S.S.M. Se atrage atenția asupra unor aspecte importante, cum ar fi atitudinea organelor sovietice din R.A.S.S.M. față de populația catolică, ateizarea copiilor și tineretului, politica represivă față de catolici și persecuțiile acestora, rezistența credincioșilor (p.221-256).

Capitolul „Personalități ” conține două studii: al cercetătorului Evgheni Rumeanțev și a istoricului Rita Voloșin. Prima cercetare, în baza documentelor de arhivă, urmărește linia genealogică a general- maiorului Ignate Th. Pisarzewski (p.259-278). Rita Voloșina descrie rădăcinile genealogice ale Nataliei Koroliov, fiica constructorului de aparate cosmice Serghei Koroliov. Este important de menționat că pe linie maternă Natalia Koroliov își trage originea din nobilul Nicolae Vincentini, directorul Școlii de Pomicultură și Viticultură din Basarabia și negustorul chișinăuean, italianul Petru Menkini. Studiul este însoțit de o schemă genealogică și de fotografii (p.279-287).

Ultimul capitol prezintă recenziile studiului lui Flavius Solomon „Politică și confesiune la început de ev mediu moldovenesc” și a monografiei Liliei Zabolotnâi *Raporturile dinastice și rolul diplomației de mariaj în relațiile moldo-polone în a doua jumătate a secolului al XIV-lea – mijlocul secolului al XVII-lea*, comentate, respectiv, de Laurențiu Rădvan și Daniel Hrenciuc (p.291-295).

Revista, realizată într-o ținută grafică deosebită, este destinată tuturor celor interesați de istoria catolicilor din Moldova, dar și celor pasionați de istoria plaiului natal. Recomandăm această publicație nu numai profesorilor și studenților, dar și publicului larg. Pentru facilitarea citirii autorii au pregătit rezumate: articolele scrise în limba română sunt însoțite de rezumate în limba rusă, iar cele în limba rusă de rezumate în română.

Alina Felea

*Articles appearing in this journal
are abstracted and indexed in
HISTORICAL ABSTRACTS and AMERICA:
HISTORY AND LIFE.*

